

Till statsrådet och chefen för Utbildningsdepartementet

Genom beslut den 19 december 2002 bemyndigade regeringen chefen för Utbildningsdepartementet att tillkalla en särskild utredare med uppgift att göra en översyn av Kungl. biblioteket, dess verksamhet och arbetsformer (dir. 2002:156). Med stöd av detta bemyndigande anställde departementschefen Thomas Östros den 7 januari 2003 departementsrådet Gunnel Stenqvist som särskild utredare. Den 1 april 2003 anställdes journalisten Jenny Isaksson som biträdande sekreterare.

Utredningen har antagit namnet KB-utredningen.

Regeringen beslutade den 2 oktober 2003 genom tilläggsdirektiv att förlänga utredningstiden från den 1 oktober till den 31 december 2003.

Till utredningen har tre arbetsgrupper varit knutna. Utöver dessa har experter från berörda myndigheter och organisationer på olika bistått utredningen.

Catharina Nyström, Kommittéservice, har assisterat utredningen.

Härmed överlämnas betänkandet KB – ett nav i kunskaps-samhället (SOU 2003:129) Kungl. biblioteket – Sveriges nationalbibliotek Verksamhet och visioner. Med detta är uppdraget slutfört.

Stockholm i december 2003

Gunnel Stenqvist

Jenny Isaksson

Innehåll

Sammanfattning	17
Författningsförslag	21
1 Förslag till lag om ändring av lagen (1993:1392) om pliktexemplar av dokument	21
2 Förslag till förordning om ändring i förordningen (1993:1439) om pliktexemplar av dokument	35
3 Förslag till förordning om ändring i förordningen (1996:505) med instruktion för Kungl. biblioteket	39
4 Förslag till lag (0000:000) om skydd för värdefulla boksamlingar i offentlig miljö	41
5 Förslag till förordning om tillämpning av lagen (0000:000) om skydd för värdefulla boksamlingar i offentlig miljö	43
1 Uppdrag, överväganden och förslag	45
1.1 Direktiven	45
1.2 Berörda myndigheter och pågående utredningar	46
1.3 Hur arbetet bedrivits	49
1.4 Överväganden och förslag	51
2 KB:s uppdrag och verksamhet	59
2.1 Inledning	59
2.2 KB:s historia och framväxt	59

2.3	KB:s uppdrag och verksamhet.....	66
	Uppdraget.....	66
	Verksamheten.....	67
2.4	Personal, organisation och ekonomi.....	72
2.5	Lokaler m.m.....	74
2.6	KB:s visioner för 2008.....	75
2.7	Bedömningar och slutsatser.....	77
3	Samla in – Pliktlagen	81
3.1	Bakgrund.....	81
	3.1.1 Inledning.....	81
	3.1.2 Tidigare utredningar och propositioner	82
3.2	Utgångspunkter.....	86
	3.2.1 KB:s uppdrag.....	86
	3.2.2 Gällande bestämmelser	87
	3.2.3 Direktiven.....	88
	3.2.4 Definitioner och avgränsningar.....	89
	3.2.5 Arbetsmetoder	90
3.3	Insamling av tryckt material – hur har det fungerat?	90
	3.3.1 Utgångspunkter	90
	3.3.2 Hur har tillämpningen av bestämmelserna fungerat.....	91
	3.3.3 Arbetsgruppens slutsatser	113
3.4	Det digitala kulturarvet.....	115
	3.4.1 Direktiven och utredningens utgångspunkter	115
	3.4.2 Gällande bestämmelser	116
	3.4.3 Utvecklingen efter E-pliktutredningen	118
	3.4.4 Definitioner	118
	3.4.5 Tidigare utredningar (E-pliktutredningen, SOU 1998:111)	119
	3.4.6 Erfarenheter av dagens system	120
	3.4.7 Utredningens undersökningar	122
	3.4.8 Internationella erfarenheter.....	124
	3.4.9 Slutsatser.....	124
3.5	Material som blandar text, bild, ljud och film	125

3.5.1	Bakgrund	125
3.5.2	Dagens blandade materialslag	125
3.5.3	Mediekonvergens och ägarkoncentration – det blandade materialet ökar i omfattning.....	127
3.5.4	Digitalt material som blandar text, bild, ljud och film.....	127
3.5.5	Gränsdragning mellan KB och SLBA	128
	Förslag	129
3.6	Lagen om pliktexemplar av dokument – bedömningar och förslag	129
	Skäl för bedömningar och förslag	130
3.6.1	Allmänna motiveringar.....	130
3.6.2	Bedömningar och förslag angående tryckt material.....	131
3.6.3	Bedömningar och förslag angående digitalt material.....	138
3.7	Pliktleverans av talböcker och punktskrifter	146
3.8	Kostnader	147
3.9	Den fortsatta planeringen.....	148
4	Informationssystematiska uppgifter	149
4.1	Inledning.....	149
4.2	Bibliografiska uppgifter	150
4.2.1	Framställning av Nationalbibliografin	150
4.2.2	Andra bibliografiska uppgifter.....	152
4.2.3	Slutsatser	154
4.3	Libris.....	155
4.3.1	Verksamhetens organisation	155
4.3.2	Bakgrund	155
4.3.3	Uppgifter och mål.....	157
4.3.4	Samverkan med andra	160
4.3.5	KB-utredningens utvärdering	161
4.3.6	Nationella insatser – förslag.....	163
4.4	Sunet	171

4.4.1	Verksamhet, mål och finansiering.....	171
4.4.2	SUNET och folkbiblioteken	173
4.4.3	Libris-systemet.....	174
4.4.4	Åtkomst till litteratordatabaser.....	174
5	Kulturarv till mångas glädje och nytta – handlingsplan för digitalisering	177
5.1	Utgångspunkter och avgränsningar	177
5.1.1	Inledning.....	177
5.1.2	Direktiven och utredningsarbetet.....	178
5.1.3	Definitioner och avgränsningar.....	179
5.1.4	Digitaliseringens olika moment	180
5.1.5	Rättsliga frågor.....	181
5.2	Nationella erfarenheter av digitaliseringsprojekt	182
5.2.1	Brister i nuvarande digitaliseringsarbete.....	182
5.2.2	KB:s digitaliseringsarbete	183
5.2.3	Digitalisering vid andra kulturarvsinstitutioner.....	189
5.2.4	Digitalisering av objekt vid några universitet/högskolor	195
5.2.5	Litteraturbanken	201
5.2.6	Övriga	203
5.3	Internationella erfarenheter.....	203
5.3.1	Norden.....	203
5.3.2	Europa.....	207
5.3.3	Övriga världen.....	208
5.3.4	Samarbetet i internationella organisationer.....	209
5.4	Samverkan mellan arkiv, bibliotek och museer	212
5.4.1	Inledning.....	212
5.4.2	Utvecklingen i Sverige	213
5.4.3	Uppbyggnad av ett ABM-centrum	217
5.5	Digitalisering – för vem, av vad och hur? Utredningens undersökningar.....	218
5.5.1	Digitalisering – för vem och av vad?	219
5.5.2	Hur bör arbetet med digitaliseringen organiseras? ...	224
5.5.3	Arbetsgruppens slutsatser	224
5.6	Infrastrukturella och andra förutsättningar.....	224

5.6.1	Alla förutsättningar för en framgångsrik digitaliseringsverksamhet	225
5.6.2	Förutsättningar för utökad digitaliseringsverksamhet	226
5.6.3	Förutsättningar för att långsiktigt bevara, tillgängliggöra och tillhandahålla digital information	226
5.6.4	Arbetsgruppens slutsatser	227
	Förslag	228
5.7	Nationella åtgärder för digitalisering – förslag	228
	Skäl för förslagen	229
5.7.1	Allmänna motiveringar	229
5.7.2	Nationell strategi – handlingsplaner för perioden 2005–2016	230
5.7.3	Digitalisering – för vem och av vad?	231
5.7.4	Infrastrukturella förutsättningar	234
5.7.5	Organisation av arbetet och KB:s roll	234
5.7.6	Säkerhetsfrågor	235
5.7.7	Kostnader och finansiering	236
5.8	Planeringsförutsättningar	238
6	Nationella bevarandefrågor	239
6.1	Bakgrund och direktiv	239
6.1.1	Bokens kulturhistoriska värde	239
6.1.2	Tidigare utredningar	240
6.1.3	Pågående och nyligen avslutade utredningar	241
6.1.4	Direktiven, definitioner och avgränsningar	242
6.2	KB:s nationella bevarandeinsatser	243
6.2.1	KB:s nationella ansvar för vård och bevarande	243
6.2.2	Inventering av det äldre bokbeståndet	243
6.2.3	Pilotprojekt för förebyggande bevarandeåtgärder....	244
6.2.4	De offentliga bibliotekens bevarandeansvar	244
6.2.5	Nationella bevarandesekretariatet vid KB	246
6.3	KB-utredningens undersökningar om behovet av nationella insatser	247
6.4	Gällande rätt	249

6.4.1	Vård av boksamlingar.....	249
6.4.2	Utförelse av boksamlingar	250
6.4.3	Myndigheter med uppgifter inom vårdområdet m.m.	253
6.4.4	Arkiv	254
6.5	Internationella erfarenheter	254
6.5.1	Lagstiftning saknas.....	254
6.5.2	Exempel på bevarandeinsatser.....	255
	Förslag.....	257
6.6	Åtgärder till skydd för värdefulla boksamlingar och enskilda verk av nationellt intresse.....	257
6.6.1	Förslag om lag till skydd för värdefulla boksamlingar i offentlig miljö	257
	Skäl för förslagen.....	258
6.6.2	Åtgärder för att förverkliga lagen – förslag.....	261
6.7	Behov av nationella generella insatser – förslag.....	270
6.7.1	En nationell bevarandeplan.....	270
6.7.2	Ett nationellt bevarandesekretariat	271
6.7.3	Övriga insatser	272
6.8	Vård och långsiktigt bevarande av digitalt material – förslag.....	273
6.8.1	Behovet av permanent tillgång till digital information.....	273
6.8.2	Utvecklingsfrågor	274
6.8.3	Tekniska frågor	275
6.8.4	Administrativa och organisatoriska frågor – behov av samordning m.m.....	276
6.8.5	Uppdragets inriktning	276
6.9	Kostnader och finansiering.....	277
6.9.1	Inledning.....	277
6.9.2	Kostnader för inventering samt för den permanenta verksamheten vid sekretariatet	277
6.9.3	Kostnader för berörda ”ägare”	278
6.9.4	Medel för migrering.....	278
6.10	Den fortsatta planeringen	279

7	Informationsförsörjning till utbildning och forskning – samordning och utveckling	281
7.1	Sverige – en kunskapsnation och ett IT-land.....	281
	Inledning.....	281
	7.1.1 Biblioteken som resurs i informationsförsörjningen.....	282
	7.1.2 Behov av samarbete och samordning	284
7.2	Utgångspunkter	287
	7.2.1 Direktiven	287
	7.2.2 Definitioner och avgränsningar	287
	7.2.3 Nuvarande reglering	289
	7.2.4 Pågående utredningar	290
7.3	Informationsförsörjning till utbildning och forskning (Bibsams verksamhet)	290
	7.3.1 Bakgrund	290
	7.3.2 Aktörer i systemet för informationsförsörjning	293
	7.3.3 Utvecklingen i högskolan och ökade krav på informationsförsörjning – högskolebibliotekens roll.....	297
	7.3.4 Myndigheten för Sveriges nätuniversitet	301
	7.3.5 Övriga forskningsbibliotek	302
	7.3.6 Förändringar i det vetenskapliga publiceringssystemet	304
7.4	Bibsams roll, uppgifter och nuvarande verksamhet	307
	Inledning.....	307
	7.4.1 Vad är ett Bibsam-bibliotek?	308
	7.4.2 Ansvarsbibliotek – bakgrund och verksamhet.....	309
	7.4.3 Hantering av elektronisk information.....	312
	7.4.4 Fjärrlånesystemet.....	318
	7.4.5 Stöd till flexibelt lärande	319
	7.4.6 Statistik – rapporter om forskningsbibliotekens ställning	320
	7.4.7 ABM-samverkan	321
	7.4.8 Utredningsverksamhet	321
	7.4.9 Juridisk rådgivning.....	322
	7.4.10 Utbildningsverksamhet	322
7.5	Bibsams mål och utvecklingsverksamhet	323

7.6	Bibsams verksamhet – bedömningar och slutsatser.....	326
7.6.1	Bedömningar	326
7.6.2	Slutsatser.....	332
7.7	Specialbibliotek med nationella uppgifter m.fl.....	332
7.7.1	Talboks- och punktskriftsbiblioteket	332
7.7.2	Svenska barnboksinstitutet.....	334
7.7.3	Internationella biblioteket.....	335
7.7.4	Myndighetsbibliotek.....	336
7.8	Bibliotek m.m. inom kommuner och landsting	337
7.8.1	Folkbibliotek.....	337
7.8.2	Skolbibliotek	339
7.8.3	Läns/regionbibliotek.....	340
7.8.4	Landstingens informationsförsörjning.....	342
7.8.5	Lärcentra.....	345
7.9	Kulturrådet	347
7.10	Nuvarande samordning.....	350
7.11	Samordning i andra länder	351
7.12	Utredningens undersökningar.....	352
	Inledning.....	352
7.12.1	Vem vill ha ökad samordning?	352
7.12.2	Varför ett sammanhållet biblioteks/informationssystem?	354
7.12.3	Samverkan om vad? Vilka uppgifter är nationella? ...	354
7.12.4	Utredningens slutsatser	355
	Förslag.....	356
7.13	Insatser för ökad samordning och utveckling av informationsförsörjning till utbildning och forskning m.m.....	356
	Skäl för förslagen	356
7.13.1	Allmänna motiveringar	357
7.13.2	Prioriterade åtgärder	360
7.13.3	Kungl. biblioteket som nationell biblioteksmyndighet – förslag.....	363
	Skäl för förslag och bedömningar	364

7.13.4 Uppdrag att utarbeta en långsiktig strategi – förslag	371
Skäl för förslagen	371
7.14 Ett nationellt insatsprogram för digital informationsförsörjning till utbildning och forskning ("Sveriges nätbibliotek") – förslag.....	375
Skäl för förslaget	375
7.14.1 Inledning	375
7.14.2 Bakgrund	377
7.14.3 Vision – mål – strategi	378
7.14.4 Vad är ett nationellt digitalt bibliotek?	380
7.14.5 Behov av en samlad satsning	382
7.14.6 Vilka insatser behövs?	387
Insatsområden i programmet	388
7.14.7 Organisation	392
7.14.8 Kostnader	394
7.14.9 Den fortsatta planeringen	394
7.15 Kostnader för KB:s utökade nationella ansvar m.m.	395
7.16 Författningsändringar – förslag	396
7.16.1 KB:s verksamhet och instruktion	396
7.16.2 Bibliotekslagen.....	397
7.17 Den fortsatta planeringen.....	398
8 Utbildning och forskning.....	399
8.1 Inledning.....	399
8.2 KB:s behov av utbildning och forskning på olika områden.....	400
8.2.1 Kunskapsstrategi.....	400
8.2.2 Behov av utbildade inom olika områden	400
8.2.3 Behov av forskning	401
8.3 Utbildning och forskning inom biblioteks- och informationsvetenskap m.m.....	401
8.3.1 Grundutbildning.....	401
8.3.2 Forskning	402

8.3.3	Centrala forskningsfrågor inom KB:s verksamhetsområde	404
8.3.4	Behov av fler forskarutbildade m.m. – bedömning.....	408
	Skäl för bedömningen	408
8.4	Slutsatser	411
9	Internationellt samarbete	413
9.1	KB:s uppgifter är internationella.....	413
9.2	Nordiskt samarbete.....	414
9.3	Europeiskt samarbete.....	414
9.4	Internationella organisationer	415
9.5	Slutsatser	416
10	Organisationsfrågor och KB:s samarbete med andra myndigheter.....	417
10.1	Inledning.....	417
10.2	KB:s uppgifter och organisation.....	417
	10.2.1 Uppgifter	417
	10.2.2 Organisation.....	418
10.3	Samarbete med andra myndigheter	419
	10.3.1 Samarbete med forskningsbiblioteken m.fl.....	419
	10.3.2 Samarbete med andra inom sektorn.....	421
	10.3.3 Samarbetet med andra kulturarvsmyndigheter m.fl.	421
	10.3.4 Samarbete med medieföretag m.fl.....	422
10.4	Förhållandet till Statens ljud- och bildarkiv	422
	10.4.1 Inledning.....	422
	10.4.2 Utgångspunkter	423
	10.4.3 En pliktmottagande myndighet av digitalt material – utredningens slutsatser.....	426
11	Kostnader och finansiering	429

12 Förkortningar och definitioner.....	435
12.1 Förkortningar.....	435
12.2 Definitioner och förklaringar.....	443
13 Författningskommentarer	447
Förslag till lag om skydd för värdefulla boksamlingar i offentlig miljö.....	447

Bilagor

Bilaga 1 Kommittédirektiv.....	451
Bilaga 2 Utredningens arbetsgrupper och kontakter.....	457
Bilaga 3 Förordning (1996:505) med instruktion för Kungl. biblioteket.....	465
Bilaga 4 KLYS – bilaga	467
Bilaga 5 KB:s samrådsgrupper	477
Bilaga 6 Bibsam- och ansvarsbibliotek.....	485
Bilaga 7 Prisutvecklingen för vetenskapliga tidskrifter Jan Hagerlid.....	489
Bilaga 8 Fjärrlånekompensation 2003	495
Bilaga 9 Digitala bibliotekssatsningar – internationell utblick Jan Hagerlid.....	497

Sammanfattning

Det är nu hög tid att göra en kraftsamling för informationsförsörjningen till forskning och utbildning. Den tekniska utvecklingen går snabbt, och den vetenskapliga publiceringen finner nya vägar. Detta underlättar tillgången till kvalificerad vetenskaplig information, och forskarnas behov och krav på att enkelt kunna nå informationen ökar.

Huvudförslagen är ett led i att stärka Sverige som kunskapsnation och IT-land, och öka våra möjligheter att hävda oss i den internationella konkurrensen. För att vi ska kunna ligga i täten måste staten satsa på att utveckla den digitala informationsförsörjningen till utbildning och forskning. Insatserna ska bidra till att regeringens mål om Sverige som ett informationssamhälle för alla uppfylls.

KB bör intensifiera och koncentrera sina insatser på informationsförsörjning och de stora systemfrågor som kräver nationell samordning. Det gäller t.ex. stöd till förenklad samsökning i digitalt publicerad information och samordnad utveckling av högskolans digitala publicering. Det gäller också samordningen av biblioteksdatasystemen inte minst i högskolan. KB:s roll som förvaltare av det tryckta och handskrivna kulturarvet kvarstår självfallet.

Förslagen

Mängden digitalt publicerat material som byggs upp och tillhandahålls på olika nivåer i biblioteken har ökat mycket snabbt. Det är svårt att hitta relevant information, och mycket dubbelarbete utförs. Det går inte längre att alla söker sina egna lösningar, och därför behövs *Sveriges nätbibliotek – ett nationellt insatsprogram för samordnad digital informationsförsörjning till utbildning och forskning*. Nätbiblioteket ger studenter och forskare – och alla andra –

en mer användarvänlig tillgång till kvalificerad digital information. Detta leder även till att den information som skapas inom högskolorna lättare kan föras ut. Programmet innehåller även stöd till universitets och högskolors digitala publicering, och innebär ett bättre resursutnyttjande. Det kan förutom att bidra till en ökad tillgänglighet och Sveriges synlighet i världen även utgöra en motkraft mot de dramatiskt ökade priserna på vetenskapliga tidskrifter. Frågan är utredd och intresset är stort – Sveriges nätbibliotek bör kunna vara fullt utbyggt 2008.

Vi är alla medvetna om nationalbibliotekets betydelse för ett lands identitet. Vi blir påmind om detta när nationalbibliotek ute i världen hotas i krig, bränder och andra katastrofer. *KB ska fortsätta att vara "framtidens minne" genom att samla in allt som trycks – och även det som publiceras digitalt.* Sveriges gamla pliktlag – en av världens äldsta som gjort KB till en framstående kulturinstitution med ett omistligt kulturarv som är en ovärderlig källa för den humanistiska forskningen – ska behållas. Några mindre ändringar behövs dock gällande tryckt material. Vidare behövs ett tillägg som reglerar leverans av distansöverfört digitalt material, så att lärosätens, myndigheters och andras material inte upphör att bevaras för att det nu publiceras digitalt. Åtkomligheten, det långsiktiga bevarandet och ansvaret för detta är centrala frågor. För att ge slumpen en chans och inte missa det som kanske är allra mest intressant om 50 år föreslås att projektet Kulturarv³ får fortsätta tills vidare.

Det är viktigt att vi vårdar vårt kulturarv – bl.a. böcker, bilder, affischer, "småtryck" och handskrifter – och gör det tillgängligt för fler. *Ett lagförslag lämnas till skydd för värdefulla gamla boksamlingar och enskilda verk.* Vidare föreslås en *nationell bevarandeplan* och ett *nationellt bevarandeseekretariat* samt *andra nationella bevarandeinsatser*. KB har en central roll i detta och föreslås bli *tillsynsmyndighet för "boken"*.

För att öka tillgängligheten till KB:s samlingar i hela landet för dagens forskare, studerande och allmänheten föreslås ett handlingsprogram för digitalisering – Kulturarv till mångas glädje och nytta. Urvalet ska göras med hänsyn till forskningens och utbildningens behov. I programmet ingår ett projekt med inriktning mot skolan, för att stimulera ungdomars intresse för kulturarvet och vara till stöd för undervisningen i gymnasieskolan. Förslaget ska inte ses som ett sätt att ersätta boken och biblioteksbesöket utan ska tvärtom

stimulera intresset för boken, läsandet och kulturarvsinstitutioner i hela landet.

Ökad nationell samordning i bibliotekssystemet som helhet – till stöd för forskning och utbildning – föreslås. Folkbiblioteken har kommit att spela en allt större roll i utbildningsväsendet men saknar det stöd forskningsbiblioteken får för det ändamålet. *KB föreslås få det odelade ansvaret* för stödet till utveckling och samordning av informationsförsörjning till alla offentligt finansierade och tillgängliga bibliotek, dvs. även till folk- och länsbibliotek. Det innebär inte att folkbibliotekens ställning ändras. KB bör få regeringens uppdrag att ta fram en *strategi för det fortsatta arbetet* med att samordna biblioteksresurserna för brukarnas bästa och för ett effektivt resursutnyttjande.

Utredningens uppdrag har varit att utvärdera KB:s verksamhet och arbetsformer. Ett omfattande utredningsarbete har genomförts genom enkätundersökningar, intervjuer, konferenser och studiebesök. Arbeta har också bedrivits i arbetsgrupper med företrädare för brukare och utförare och förslagen har diskuterats med berörda.

Författningsförslag

1 Förslag till lag om ändring av lagen (1993:1392) om pliktexemplar av dokument

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

Inledande bestämmelser

1 §

I denna lag ges föreskrifter om skyldighet att tillbibliotek eller Statens ljud- och bildarkiv lämna exemplar av dokument (pliktexemplar).

Pliktexemplar skall bevaras och tillhandahållas för forskning och studier enligt föreskrifter som meddelas av regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer. Lag (2000:663).

I denna lag ges föreskrifter om skyldighet att tillbibliotek eller Statens ljud- och bildarkiv lämna exemplar av dokument (pliktexemplar) *eller material som överförs på distans via nätverk (pliktmaterial)*.

Pliktexemplar *och pliktmaterial* skall bevaras och tillhandahållas för forskning och studier enligt föreskrifter som meddelas av regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer. Lag (2000:663).

2 §

I denna lag förstås med dokument ett föremål som lagrar information för läsning, avlyssning eller visning, skrift ett dokument som lagrar text eller fast bild,

distansöverfört material sådant material som tillgängliggjorts för allmänheten via överföring på distans i ett nätverk,

dagstidning en skrift som utgör allmän nyhetstidning av dagspresskaraktär med reguljär nyhetsförmedling eller allmänpolitisk opinionsbildning som normalt kommer ut med minst ett nummer varje vecka, jämte tillhörande löpsedel och bilaga,

affisch skrift som är avsedd att anslås för informations- eller reklamändamål,

skrift i mikroform en skrift i förminskad form som kan läsas endast med hjälp av apparat,

film ett dokument som består av bilder avsedda att projiceras i snabb följd,

dokument för elektronisk återgivning ett dokument som i fixerad form lagrar text, ljud eller bild och vars innehåll kan återges enbart med hjälp av elektroniskt hjälpmedel,

fonogram ett dokument för elektronisk återgivning som utslutande lagrar ljud,

videogram ett dokument för elektronisk återgivning som lagrar rörliga bilder, med eller utan ljud.

3 §

Ett dokument görs tillgängligt för allmänheten här i landet när exemplar bjuds ut till försäljning, uthyrning eller utlåning eller annars sprids till allmänheten eller när informationen i dokumentet återges offentligt eller i förvärvsverksamhet inför en större sluten krets.

3a §

Distansöverfört material görs tillgängligt för allmänheten när materialet publiceras via ett nätverk. Distansöverföring till allmänheten omfattar även överföring som sker på ett sådant sätt att enskilda kan få tillgång till materialet från en plats och vid en tidpunkt som de själva väljer. Med överföring till allmänheten

jämställs överföringar som i förvärvsverksamhet anordnas till eller inför en större sluten krets.

4 §

Ett dokument skall anses röra svenska förhållanden, om informationen i dokumentet helt eller delvis är avfattad på svenska språket eller dokumentet helt eller delvis innehåller verk av svensk upphovsman eller framförande av svensk konstnär eller, om inte någon av dessa förutsättningar föreligger, dokumentet ändå huvudsakligen är avsett att spridas inom landet.

Ett dokument *eller distansöverfört material* skall anses röra svenska förhållanden, om informationen i dokumentet *eller materialet* helt eller delvis är avfattad på svenska språket eller helt eller delvis innehåller verk av svensk upphovsman eller framförande av svensk konstnär, *om det har svensk utgivningsadress* eller, om inte någon av dessa förutsättningar föreligger, dokumentet *eller materialet* ändå huvudsakligen är avsett att spridas inom landet *eller vänder sig till en svensk publik.*

Dokument som skall lämnas

Vad som skall lämnas

Skrift som avses i 1 kap. 5 § tryckfrihetsförordningen

5 §

Av skrift som avses i 1 kap. 5 § tryckfrihetsförordningen och som har framställts och utgivits här i landet skall sju pliktexemplar lämnas, om annat inte följer av 7, 8 eller 9 §.

Av skrift som avses i 1 kap. 5 § tryckfrihetsförordningen och som har framställts och utgivits här i landet *i minst 80 men högst 199 exemplar* skall *två* pliktexemplar lämnas, om annat inte följer av 7, 8, 8 a eller 9 §.

Har skriften framställts i minst 200 exemplar eller fler skall sju pliktexemplar lämnas, om inte annat följer av 7, 8, 8 a eller 9 §.

6 §

Av skrift som avses i 1 kap. 5 § tryckfrihetsförordningen och som har framställts utomlands skall sju pliktexemplar lämnas,

Av skrift som avses i 1 kap. 5 § tryckfrihetsförordningen och som har framställts utomlands *i minst 80 men högst 199 exemplar* skall *två* pliktexemplar lämnas, *och om skriften framställts i minst 200 exemplar eller fler skall sju pliktexemplar lämnas,*

1. om skriften är sådan periodisk skrift för vilken utgivningsbevis finns eller skall finnas, eller
2. om skriften är sådan periodisk skrift för vilken utgivningsbevis finns eller skall finnas, eller

Föreskrifterna i första stycket gäller inte om annat följer av 7, 8 eller 9 §.

Föreskrifterna i första stycket gäller inte om annat följer av 7, 8, 8 a eller 9 §.

7 §

Om en skrift som avses i 5 eller 6 § har samma innehåll och utförande som en tidigare framställd skrift, skall endast två pliktexemplar lämnas, under förutsättning att pliktexemplar av den tidigare framställda skriften har lämnats eller lämnas samtidigt.

Föreskrifterna i första stycket gäller inte om annat följer av föreskrifterna om kombinerat material i 16 och 17 §§.

Av skrift som har framställts i punktskrift skall tvåpliktexemplar lämnas, om annat inte följer av vad som föreskrivs i 9 §.

Skyldigheten att lämna pliktexemplar enligt 5 och 6 §§ omfattar inte ett radioprogram eller en teknisk upptagning som enligt 1 kap. 7 § andra stycket tryckfrihetsförordningen skall jämföras med en bilaga till en periodisk skrift. Lag (1998:1447).

8 §

§ I fråga om tryckt dagstidning gäller, i stället för vad som följer av 5, 6 och 7 §§, följande.

Av tidningen skall tre pliktexemplar lämnas.

Om tidningen ges ut i flera olika editioner, skall pliktexemplar lämnas av den edition som har utgivits först och, om tidningen ges ut i minst tre olika editioner, också av den edition som har utgivits sist.

Har en sida eller löpsedel ändrats, skall pliktexemplar lämnas av varje ändrad sida eller löpsedel. Detta gäller dock inte om den ändrade sidan eller den ändrade löpsedeln ingår i pliktexemplar som lämnas enligt tredje stycket.

8a §

I fråga om tryckt affisch gäller, i stället för vad som följer av 5, 6, 7 och 8 §§, följande.

Av affisch som har gjorts tillgänglig för allmänheten här i landet i minst tio exemplar skall två pliktexemplar lämnas.

9 §

Skyldighet att lämna pliktexemplar enligt 5–8 §§ föreligger inte i fråga om

1. visitkort, etikett, blankett och emballagetryck eller därmed jämförlig skrift,
2. protokoll, arbetspromemoria eller liknande skrift, som har framställts hos myndighet,
3. skrift som har framställts i punktskrift och som har samma innehåll som en tidigare framställd skrift eller som är en sammanställning av utdrag ur tidigare framställda skrifter, under förutsättning att pliktexemplar av den eller de tidigare framställda skrifterna lämnas i stället eller har lämnats tidigare,
4. skrift som skall lämnas som tillbehör till pliktexemplar enligt 32 §. Lag (1995:1375).

Annan skrift

10 §

Av skrift som utgör dokument för elektronisk återgivning och av skrift i mikroform skall sju pliktexemplar lämnas, om skriften har framställts här i landet i minst 50 exemplar och har gjorts tillgänglig för allmänheten *här*.

Av skrift som utgör dokument för elektronisk återgivning och av skrift i mikroform skall sju pliktexemplar lämnas, om skriften har framställts här i landet i minst 50 exemplar och har gjorts tillgänglig för allmänheten.

Av skrift som utgör dokument för elektronisk återgivning och av skrift i mikroform skall sju pliktexemplar lämnas, om skriften har framställts här i landet i minst 50 exemplar och har gjorts tillgänglig för allmänheten.

Föreskrifterna i första och andra styckena gäller inte om annat följer av 11 §.

11 §

Om en skrift som avses i 10 § har samma innehåll som en tidigare eller samtidigt framställd skrift som avses i 5 eller 6 § eller har samma innehåll och utförande som en tidigare framställd skrift som avses i 10 §, skall endast två pliktexemplar lämnas, under förutsättning att pliktexemplar av den tidigare eller samtidigt framställda skriften har lämnats eller lämnas samtidigt.

Föreskrifterna i första stycket gäller inte om annat följer av föreskrifterna om kombinerat material i 16 och 17 §§.

Distansöverfört material

11a §

Distansöverfört material som har gjorts tillgängligt för allmänheten via ett nätverk skall pliktlevereras.

Film och videogram

12 §

Av film som har gjorts tillgänglig för allmänheten här i landet skall ett pliktexemplar lämnas.

Av videogram som har gjorts tillgängligt för allmänheten här i landet i minst fem exemplar skall ett pliktexemplar lämnas.

Av film eller videogram som har granskats av Statens biografbyrå och därvid inte godkänts för visning skall ett pliktexemplar lämnas.

Föreskrifterna i denna paragraf gäller inte om annat följer av 13 § eller av vad som föreskrivs om kombinerat material i 16 och 17 §§.

13 §

Skyldighet att lämna pliktexemplar enligt 12 § föreligger inte i fråga om sådant dokument som har samma innehåll och utförande som tidigare framställt dokument, av vilket pliktexemplar har lämnats.

Föreskrifterna i första stycket gäller inte om annat följer av föreskrifterna om kombinerat material i 16 och 17 §§.

Fonogram och vissa andra dokument för elektronisk återgivning

14 §

Av fonogram som har framställts här i landet i minst 50 exemplar och som har gjorts tillgängligt för allmänheten här skall ett pliktexemplar lämnas.

Av fonogram som har framställts utomlands och har gjorts tillgängligt för allmänheten här i landet i minst 50 exemplar skall ett pliktexemplar lämnas, om fonogrammet rör svenska förhållanden.

Vad som sägs om fonogram i första och andra styckena skall tillämpas även på dokument för elektronisk återgivning som är av annat slag än som avses i 10 § och som inte är videogram eller fonogram.

Föreskrifterna i denna paragraf gäller inte om annat följer av 15 § eller av vad som föreskrivs om kombinerat material i 16 och 17 §§.

15 §

Skyldighet att lämna pliktexemplar enligt 14 § föreligger inte i fråga om sådant dokument som har samma innehåll och utförande som tidigare framställt dokument, av vilket pliktexemplar har lämnats.

Föreskrifterna i första stycket gäller inte om annat följer av föreskrifterna om kombinerat material i 16 och 17 §§.

Kombinerat material

16 §

Med kombinerat material förstås material, som innehåller dels en eller flera skrifter, dels ett eller flera dokument som utgörs av film, videogram, fonogram eller dokument för elektronisk återgivning som avses i 14 § tredje stycket. Med skrifter och andra dokument som kan ingå i kombinerat material avses endast sådana som var för sig har medfört eller skulle medföra skyldighet att lämna pliktexemplar.

17 §

Av kombinerat material skall sju pliktexemplar lämnas.

Av kombinerat material skall två pliktexemplar lämnas om materialet framställts i minst 80

men högst 199 exemplar. Om materialet framställts i minst 200 exemplar eller fler skall sju pliktexemplar lämnas.

Om kombinerat material har samma innehåll och utförande som tidigare framställt kombinerat material, skall endast två pliktexemplar lämnas, under förutsättning att pliktexemplar av det tidigare framställda kombinerade materialet har lämnats eller lämnas samtidigt.

Ljudradio- och televisionsprogram

18 §

Av ljudradio- och televisionsprogram, som skall spelas in enligt 5 kap. 3 § lagen (1991:1559) med föreskrifter på tryckfrihetsförordningens och yttrandefrihetsgrundlagens områden, skall pliktexemplar lämnas i form av en sådan inspelning av programmet som skall göras enligt bestämmelsen.

Av ljudradio- och televisionsprogram, som svenskt programföretag får sända med stöd av tillstånd enligt 2 kap. 2 § första stycket radio- och TV-lagen (1996:844) eller som genom satellitsändning som utgår från Sverige förmedlas till allmänheten från svenskt programföretag, skall ett pliktexemplar lämnas av varje sändning.

Av andra ljudradio- och televisionsprogram än som avses i andra stycket skall ett pliktexemplar lämnas av varje sändning som ägt rum under högst fyra veckor per kalenderår. Regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer får besluta för vilka veckor som pliktexemplar skall lämnas. Lag (1996:859).

Vem som skall lämna pliktexemplar

19 §

Pliktexemplar av skrift, som avses i 1 kap. 5 § tryckfrihetsförordningen, skall lämnas

1. när det gäller skrift, som har framställts här i landet, av framställaren,
2. när det gäller periodisk skrift, som har framställts utomlands, av utgivaren här i landet,
3. när det gäller annan skrift än periodisk skrift, som har framställts utomlands, av förläggaren här i landet eller, om sådan förläggare inte finns, av den som har låtit lämna ut skriften för spridning här i landet.

19a §

Pliktmaterial som överförs på distans skall lämnas av den som låtit göra materialet tillgängligt för allmänheten.

20 §

Pliktexemplar av filmer eller dokument för elektronisk återgivning skall lämnas av den som har låtit göra filmerna eller dokumenten tillgängliga för allmänheten här i landet.

När det gäller filmer eller videogram som har granskats av Statens biografbyrå och därvid inte godkänts för visning skall pliktexemplar dock lämnas av den som har begärt granskningen hos byrån. Lag (1995:1375).

21 §

Pliktexemplar av skrift i mikroform skall lämnas

1. om skriften har framställts här i landet, av den som har framställt skriften,
2. om skriften har framställts utomlands, av den som har låtit föra in skriften till landet. Lag (1995:1375).

22 §

Pliktexemplar av kombinerat material skall lämnas

1. när det gäller material, som har framställts inom landet, av den som har beställt framställningen eller, om sådan beställare inte finns, av den som har låtit göra materialet tillgängligt för allmänheten här i landet,
2. när det gäller material, som helt eller delvis har framställts utomlands, av förläggaren här i landet eller, om sådan förläggare inte finns, av den som har låtit göra materialet tillgängligt för allmänheten här i landet.

23 §

Pliktexemplar av ljudradio- och televisionsprogram skall lämnas av den som enligt 5 kap. 3 § lagen (1991:1559) med föreskrifter på tryckfrihetsförordningens och yttrandefrihetsgrundlagens områden skall ombesörja att programmet spelas in.

Vem som pliktexemplar skall lämnas till

24 §

Av pliktexemplar av skrift eller kombinerat material som skall lämnas i två eller tre exemplar skall ett eller två exemplar lämnas till Kungl. biblioteket och ett exemplar lämnas till Lunds universitetsbibliotek.

Av pliktexemplar av skrift eller kombinerat material som skall lämnas i sju exemplar skall ett exemplar lämnas till vart och ett av Kungl. biblioteket och Stockholms, Uppsala, Linköpings, Lunds, Göteborgs och Umeå universitetsbibliotek.

24a §

Pliktmaterial överfört på distans skall lämnas till Kungl. biblioteket.

25 §

Pliktexemplar av film, av annat dokument för elektronisk återgivning än sådant som avses i 10 § eller av upptagning av ljudradio- och televisionsprogram skall lämnas till Statens ljud- och bildarkiv. Lag (2000:663).

26 §

Den som har lämnat pliktexemplar av film har rätt att återfå filmen och skall beredas tillfälle att hämta filmen sedan Statens ljud- och bildarkiv har haft skälig tid för att framställa en kopia. Lag (2000:663).

Tid då pliktexemplar skall lämnas

27 §

Utgivningsmånad	Lämnas före utgången av
januari, februari	mars
mars, april	maj

maj, juni	juli
juli, augusti	september
september, oktober	november
november, december	januari

28 §

Pliktexemplar skall lämnas av

1. annan skrift som avses i 1 kap. 5 § tryckfrihetsförordningen än tryckt dagstidning, inom en månad efter utgången av det kalenderkvartal under vilket skriften utgavs,
2. videogram, så snart som videogrammet har gjorts tillgängligt för allmänheten här i landet,
3. skrift i mikroform, film eller annat dokument för elektronisk återgivning än videogram, inom en månad från den dag då dokumentet först gjordes tillgängligt för allmänheten här i landet.

Av film eller videogram som har granskats av Statens biografbyrå och därvid inte godkänts för visning skall dock pliktexemplar lämnas inom en månad från den dag då beslut i granskningsärendet vunnit laga kraft.

29 §

Pliktexemplar av kombinerat material som har gjorts tillgängligt för allmänheten i fullständigt skick skall lämnas inom en månad efter utgången av det kalenderkvartal under vilket materialet gjordes tillgängligt.

I annat fall än som anges i första stycket skall pliktexemplar av material som utgör en del av kombinerat material lämnas i enlighet med vad som följer av bestämmelserna i 28 § för varje dokumentslag.

29a §

Pliktmaterial överfört på distans skall lämnas så snart det gjorts tillgängligt för allmänheten via ett nätverk.

30 §

Pliktexemplar av ljudradio- och televisionsprogram skall lämnas inom en månad från den dag då skyldigheten att bevara upptagningen enligt 5 kap. 3 § lagen (1991:1559) med föreskrifter på tryckfrihetsförordningens och yttrandefrihetsgrundlagens områden upphörde.

Särskilda föreskrifter för videogram

31 §

Statens ljud- och bildarkiv skall med hjälp av automatisk databehandling föra ett särskilt register över pliktexemplar av videogram som har lämnats till arkivet. I registret skall antecknas ett nummer för varje videogram. Statens biografbyrå får ha terminalåtkomst till detta register.

Statens ljud- och bildarkiv skall underrätta den som har lämnat pliktexemplar av videogram om de nummer som videogrammen har fått i registret.

Den som är skyldig att lämna pliktexemplar till Statens ljud- och bildarkiv skall föra en förteckning över videogram som omfattas av plikten och i förteckningen ange de registernummer som de ingivna pliktexemplaren har fått. Lag (2000:663).

Gemensamma föreskrifter

32 §

Pliktexemplar som skall lämnas enligt föreskrifterna i denna lag skall även omfatta

1. bildband, diabilder och liknande material som utgör tillbehör till det dokument av vilket pliktexemplar skall lämnas,
2. omslag, fodral, folder, broschyr och liknande mindre tillbehör som följer med varje exemplar när detta görs tillgängligt för allmänheten,
3. såvitt gäller dokument för elektronisk återgivning, datorprogram i maskinläsbar form eller andra sådana särskilda anvisningar som kan fordras för att användaren skall kunna tillgodogöra sig innehållet i dokumentet.

Den som beställer framställning av ett dokument, som framställaren skall lämna pliktexemplar av enligt 19 § 1 och 21 § 1, skall tillhandahålla framställaren sådant material som enligt första stycket skall lämnas med pliktexemplaret.

Pliktexemplar och tillbehör skall vara i samma skick som de exemplar som är avsedda att göras tillgängliga för allmänheten. Lag (1995:1375).

33 §

Varje försändelse med plikt-exemplar skall vara åtföljd av en förteckning över det material som ingår i försändelsen. Förteckningen skall vara underskriven av den som är skyldig att lämna pliktexemplar och lämnas i två exemplar. Det ena exemplaret skall återställas med anteckning om att materialet har mottagits.

Varje försändelse med plikt-exemplar *eller pliktmaterial* skall vara åtföljd av en förteckning över det material som ingår i försändelsen. Förteckningen skall vara underskriven av den som är skyldig att lämna plikt-exemplar och lämnas i två exemplar. Det ena exemplaret skall återställas med anteckning om att materialet har mottagits.

Förteckning över pliktmaterial kan vara digital och skall då bifogas pliktmaterialiet. Den digitala förteckningen skall innehålla uppgift om vem som gjort materialet tillgängligt. Den digitala förteckningen skall återsändas med en bekräftelse att materialet har mottagits.

Om en försändelse omfattar kombinerat material eller sådant tillbehör som avses i 32 §, skall detta särskilt anges i förteckningen.

34 §

Den som åsidosätter skyldigheten att lämna pliktexemplar enligt denna lag kan av den myndighet som regeringen bestämmer vid vite föreläggas att fullgöra sin skyldighet.

Den som åsidosätter skyldigheten att lämna pliktexemplar *eller pliktmaterial* enligt denna lag kan av den myndighet som regeringen bestämmer vid vite föreläggas att fullgöra sin skyldighet.

35 §

Den som underlåter att fullgöra sin skyldighet att föra en förteckning enligt 31 § tredje stycket eller den som underlåter att tillhandahålla material enligt 32 § andra stycket skall dömas till böter.

36 §

Regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer får för visst fall medge undantag från skyldigheten att lämna pliktexemplar enligt denna lag.

Regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer får för visst fall medge undantag från skyldigheten att lämna pliktexemplar *eller pliktmaterial* enligt denna lag.

37 §

Beslut som en annan myndighet än regeringen har meddelat enligt denna lag får överklagas hos länsrätten.

Beslut om undantag enligt 36 § får dock inte överklagas.

Övergångsbestämmelser

0000:000

1. Denna lag träder i kraft den 1 januari 2005.
2. När samtliga omständigheter som grundar skyldighet att lämna pliktexemplar av ett dokument har inträffat före ikraftträdandet tillämpas de äldre bestämmelserna på det dokumentet.

2 Förslag till förordning om ändring i förordningen (1993:1439) om pliktexemplar av dokument

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

Tillämpningsområde

I denna förordning meddelas föreskrifter om sådant material som omfattas av lagen (1993:1392) om pliktexemplar av dokument. Förordning (2000:1105).

Tillämpningsområde

1 §

I denna förordning meddelas föreskrifter om sådant material som omfattas av lagen (1993:1392) om *pliktleverans* av dokument *och distansöverfört material*. Förordning (2000:1105).

2 §

Bevarande av pliktexemplar

Bevarande av pliktexemplar
och pliktmaterial

Dokument som har lämnats till Kungl. biblioteket utgör nationalexemplar och dokument som har lämnats till Lunds universitetsbibliotek utgör nationella reservexemplar. De skall bevaras för framtiden.

Skyldigheten att bevara gäller inte sådana pliktexemplar som, efter respektive biblioteks prövning, befinnes utgöra dubblett av ett redan lämnat dokument eller en oförändrad ny utgåva av ett tidigare lämnat dokument.

Distansöverfört material som tillgängliggjorts för allmänheten via överföring i ett nätverk skall bevaras för framtiden i ett format och på ett sådant sätt som Kungl. biblioteket bestämmer

I fråga om de två exemplar av tryckta dagstidningar som lämnas till Kungl. biblioteket gäller skyldigheten att bevara bara det ena exemplaret.

3 §

Dokument som har lämnats till Stockholms, Uppsala, Linköpings, Göteborgs och Umeå universitetsbibliotek bevaras enligt föreskrifter som meddelas av respektive universitet.

4 §

Dokument som har lämnats till Statens ljud- och bildarkiv skall bevaras för framtiden.

Skyldigheten att bevara gäller inte sådana pliktexemplar som, efter arkivets prövning, befinnes utgöra dubblett av ett redan lämnat dokument eller en oförändrad ny utgåva av ett tidigare lämnat dokument.

Upptagning av ljudradio- eller televisionsprogram som har gjorts med stöd av 26 e § lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk får bevaras i arkivet endast om de har dokumentariskt värde eller rättighetshavarna har medgett att upptagningarna bevaras. Förordning (2000:1105).

Tillhandahållande av pliktexemplar

5 §

De dokument som förvaras hos Kungl. biblioteket hålls tillgängliga i bibliotekets lokaler i den utsträckning som biblioteket bestämmer.

De dokument som förvaras hos Stockholms, Uppsala, Linköpings, Lunds, Göteborgs och Umeå universitetsbibliotek hålls tillgängliga enligt föreskrifter som meddelas av respektive universitet och beträffande Lunds universitet, efter samråd med Kungl. biblioteket.

Pliktmaterial som överförs på distans skall tillhandahållas på Kungl. biblioteket i enlighet med förordningen (2002:287) om behandling av personuppgifter i Kungl. bibliotekets digitala kulturarvsprojekt.

I fråga om kombinerat material som förvaras hos bibliotek gäller utom vad avser skrift bestämmelserna i 6–7 §§.

6 §

De dokument som förvaras hos Statens ljud- och bildarkiv hålls tillgängliga i arkivets lokaler och tillhandahålls med hjälp av arkivets apparatur i den utsträckning som arkivet bestämmer.

De dokument som förvaras hos arkivet får efter prövning i varje särskilt fall hållas tillgängliga på motsvarande sätt som föreskrivs i första stycket på en institution utanför arkivet. Efter utnyttjandet skall dokumentet lämnas tillbaka till arkivet.

Arkivet eller institutionen får inte låna ut dokument som har lämnats som pliktexemplar och som förvaras hos arkivet eller som har lämnats ut till en institution. Bestämmelser om utlåning av kopior finns i 7 §. Förordning (2000:1105).

7 §

Bestämmelser om framställning av exemplar bl.a. inom Statens ljud- och bildarkiv finns i 16 § lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk.

När en kopia av ett pliktexemplar lånas ut utanför arkivet skall arkivet upplysa mottagaren om innebörden av tillämplig upphovsrättslig lagstiftning.

Efter utnyttjandet skall kopian återlämnas till arkivet. Sådant exemplar får därefter bevaras i arkivet. Förordning (2000:1105).

Övriga föreskrifter

7a §

Statens ljud- och bildarkiv skall besluta för vilka veckor som pliktexemplar av vissa ljudradio- och televisionsprogram skall lämnas enligt 18 § tredje stycket lagen (1993:1392) om pliktexemplar av dokument. Förordning (2000:1105).

8 §

Föreläggande att vid vite fullgöra skyldighet att lämna pliktexemplar meddelas av Statens ljud- och bildarkiv i fråga om dokument som skall lämnas till arkivet och av Kungl. biblioteket i fråga om övriga dokument. Förordning (2000:1105).

Föreläggande att vid vite fullgöra skyldighet att lämna pliktexemplar meddelas av Statens ljud- och bildarkiv i fråga om dokument som skall lämnas till arkivet och av Kungl. biblioteket i fråga om övriga dokument *och annat pliktmaterial*. Förordning (2000:1105).

9 §

Undantag från skyldighet att lämna pliktexemplar får medges av Statens ljud- och bildarkiv i fråga om dokument som skall lämnas till arkivet och av Kungl. biblioteket i fråga om övriga dokument. Förordning (2000:1105).

Undantag från skyldighet att lämna pliktexemplar får medges av Statens ljud- och bildarkiv i fråga om dokument som skall lämnas till arkivet och av Kungl. biblioteket i fråga om övriga dokument *och annat pliktmaterial*. Förordning (2000:1105).

Ytterligare bestämmelser om leverans, bevarande och tillhandahållande av pliktexemplar samt leverans och bevarande av pliktmaterial som lämnas till Kungl. biblioteket får meddelas av biblioteket.

10 §

Ytterligare föreskrifter om bevarande och tillhandahållande av pliktexemplar som lämnas till Statens ljud- och bildarkiv får meddelas av arkivet. Förordning (2000:1105).

11 §

I 22a § förvaltningslagen (1986:223) finns bestämmelser om överklagande hos allmän förvaltningsdomstol. Andra beslut än beslut av Kungl. biblioteket, ett universitet eller Statens ljud- och bildarkiv i fråga om tillhandahållande av bevarat material får dock inte överklagas. Förordning (2000:1105).

Övergångsbestämmelser

0000:000

Denna förordning träder i kraft den 1 januari 2005. Beslut som har meddelats före ikraftträdandet överklagas enligt äldre bestämmelser.

3 Förslag till förordning om ändring i förordningen (1996:505) med instruktion för Kungl. biblioteket

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

1 §

Kungl. biblioteket är nationalbibliotek och fullgör dokumentära uppgifter och serviceuppgifter. Biblioteket skall

– samla, förvara, beskriva och hålla till handa den svenska tryckproduktionen i dess helhet samt vissa elektroniska dokument och därvid fullgöra de uppgifter som följer av lagen (1993:1392) om pliktexemplar av dokument samt förordningen (1993:1439) om pliktexemplar av dokument,

– samla, förvara, beskriva och hålla till handa utomlands utgivna publikationer med svensk anknytning,

– samla, förvara, beskriva och hålla till handa en representativ samling utländsk litteratur,

– vårda och förkovra bibliotekets äldre samlingar av böcker och annat tryck, handskrifter, kartor och bilder,

– svara för mikrofilmning av svensk dagspress,

– framställa nationalbibliografiska produkter,

– ansvara för samkatalogen över förvärv av utländsk litteratur till landets forskningsbibliotek samt svara för utbyte av bibliografisk information med utländska bibliografiska centraler,

– svara för det nationella biblioteksdatasystemet LIBRIS,

– främja internationellt samarbete och därvid samverka med utländska institutioner och internationella organisationer,

– ha ett nationellt ansvar för frågor om samverkan mellan forskningsbibliotek bl.a. i fråga om försörjning med litteratur samt utnyttjande och utveckling av tjänster baserade på informationsteknik	– ha ett nationellt ansvar för frågor om samverkan mellan <i>offentliga bibliotek</i> bl.a. i fråga om försörjning med litteratur samt utnyttjande och utveckling av tjänster baserade på informationsteknik
--	--

– i det sammanhanget utarbeta den rapport som nämns i 7 § första stycket, och

– svara för vissa funktioner som är gemensamma för forskningsbiblioteken inom Stockholmsregionen.

2 §

2 § Biblioteket skall svara för samordning, utveckling och visst utredningsarbete inom biblioteksområdet samt utse ansvarsbibliotek.

2a §

Kungl. biblioteket skall följa utvecklingen vad gäller vården av värdefulla boksamlingar i offentlig miljö samt utfärda de rekommendationer eller vidta de andra åtgärder som detta kan föranleda.

2b §

Kungl. biblioteket skall på begäran yttra sig över förfrågningar från statliga och kommunala organ eller organ inom Svenska kyrkan i frågor som gäller det kulturhistoriska värdet eller vården av boksamlingar i deras ägo eller under deras förvaltning.

2c §

Kungl. biblioteket får mot avgift åta sig uppdrag att bistå statliga, kommunala och privata förvaltare med utredningar om vårdbehov och råd om vård av kulturhistoriskt värdefulla boksamlingar i offentliga miljöer.

Ikraftträdande

Förordningen bör träda i kraft 1 januari 2005.

4 Förslag till lag (0000:000) om skydd för värdefulla boksamlingar i offentlig miljö

1 §

Denna lag gäller från nationell synpunkt kulturhistoriskt värdefulla boksamlingar och enskilda verk som ägs eller förvaltas av staten, av en kommun eller av Svenska kyrkan eller som är avsedda att vara tillgängliga för allmänheten.

2 §

Den myndighet som regeringen bestämmer skall föra en förteckning över de samlingar som avses i 1 §.

Den som äger eller förvaltar en sådan samling är skyldig att på begäran lämna de uppgifter som behövs för att förteckningen skall kunna upprättas och hållas aktuell.

3 §

De samlingar som tagits upp på den förteckning som avses i 2 § får inte skingras, gallras eller överlåtas utan föregående anmälan till den myndighet regeringen bestämmer.

4 §

Beslut att ta upp en samling på den förteckning som avses i 2 § får överklagas inom tre veckor från det ägaren eller förvaltaren tagit emot en underrättelse om beslutet.

5 §

Den som åsidosätter skyldigheten att lämna uppgifter enligt 2 § andra stycket kan av den myndighet regeringen bestämmer vid vite föreläggas att fullgöra sin skyldighet.

6 §

Den som uppsåtligen eller av grov oaktsamhet bryter mot 3 § dömes till böter.

7 §

Regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer får meddela de närmare föreskrifter som behövs för tillämpningen av 1–3 §§

8 §

Beslut som annan myndighet än regeringen har meddelat enligt denna lag får överklagas hos länsrätten.

Ikraftträdande

Lagen bör träda i kraft 1 januari 2005.

5 Förslag till förordning om tillämpning av lagen (0000:000) om skydd för värdefulla boksamlingar i offentlig miljö

1 §

Som en sådan boksamling som avses 1 § lagen (0000:000) om skydd för värdefulla boksamlingar i offentlig miljö skall betraktas sådana kulturföremål som avses i bilagan till lagen (1988:950) om kulturminnen m.m., kategorierna A 8–A 9.

Med samlingar som är avsedda att vara tillgängliga för allmänheten skall, förutom samlingar som ägs eller förvaltas av staten, en landstingskommun, en primärkommun eller ett organ inom Svenska kyrkan, förstås sådana samlingar som tillkommit för att vara tillgängliga för allmänheten eller senare givits ett sådant syfte. Med tillgänglighet för allmänheten menas att envar skall ha lika möjlighet att studera samlingen.

2 §

Kungl. biblioteket skall föra den förteckning som avses i 2 § lagen (00:0000) om skydd för värdefulla boksamlingar i offentlig miljö.

3 §

En sådan anmälan som avses i 3 § lagen (0000:000) om skydd för värdefulla boksamlingar i offentlig miljö skall lämnas till Kungl. biblioteket minst sex månader före skingring, gallring eller överlåtelse.

4 §

Kungl. biblioteket får utfärda föreskrifter om hur statligt och kommunalt ägda eller förvaltade värdefulla boksamlingar i offentlig miljö skall förvaras och vårdas.

5 §

Kungl. biblioteket får genom besök och infordrande av uppgifter kontrollera att statliga myndigheter efterlever gällande föreskrifter om vård av boksamlingar som ägs eller förvaltas av staten.

Om samlingarna vansköts och rättelse inte kan uppnås på annat sätt skall Kungl. biblioteket föreslå regeringen att förvaltningen förs över till någon annan.

6 §

Kungl. biblioteket får meddela de närmare föreskrifter som behövs för tillämpningen av 1–3 §§ denna förordning.

7 §

Föreläggande att vid vite fullgöra skyldighet att lämna uppgifter meddelas av Kungl. biblioteket.

8 §

I 22 a § förvaltningslagen (1986:223) finns bestämmelser om överklagande hos allmän förvaltningsdomstol.

Ikraftträdande

Förordningen bör träda i kraft 1 januari 2005.

1 Uppdrag, överväganden och förslag

1.1 Direktiven

Utredningens uppdrag (Dir. 2002:156, bilaga 1) har varit att göra en översyn av Kungl. biblioteket (KB), dess verksamhet och arbetsformer. Det gäller såväl KB:s uppdrag som nationalbibliotek – dvs. samla in, bevara och tillhandahålla svenskt tryck – men också KB:s uppdrag som samordnande nationell resurs när det gäller forskningsbibliotek och forskningsinfrastruktur samt KB som aktör inom bibliotekspolitik.

Utredningen tillsattes mot bakgrund av de stora förändringar som skett i omvärlden under de senaste decennierna, och som berör KB:s verksamhet. Nya uppgifter har fortlöpande tillkommit men KB:s uppdrag och verksamhetsinriktning har i stort sett varit desamma. Förutsättningarna har de senaste åren radikalt förändrats bl.a. genom

- den tekniska utvecklingen (IT har revolutionerat arbets- och sökmetoder samt bevarandeteknologi, och forskningsinformationen har funnit nya vägar genom digital publicering)
- att utbildningen har byggts ut på flera nivåer och fått en allt viktigare roll i samhället (högskolans utbyggnad, visionen den öppna högskolan och det livslånga lärandet etc.)
- att mediasamhället har ändrat karaktär (utnyttjar ny teknik och webben)
- bibliotekens/arkivens förändrade roll i samhället och allmänhetens ökade kunskapsintresse

I uppdraget har ingått att utvärdera nuvarande pliktlag samt analysera möjligheterna att lagreglera insamling av det som publiceras ”på Internet” – dvs. det KB-utredningen kallar distansöverfört digitalt material (se kap. 3).

Vidare har ingått att komma med förslag till åtgärder för att göra KB:s samlingar och det svenska kulturarvet mer tillgängligt, dvs. en handlingsplan för digitalisering. Behovet av en myndighet som har ansvar för nationella bevarandefrågor, inklusive att utöva tillsyn, skulle analyseras. I uppdraget har ingått att pröva hur tillsynsansvaret ska vara utformat för att säkra att värdefulla gamla boksamlingar i offentlig miljö bevaras för framtiden.

I uppdraget har också ingått att se över KB:s arbete för att stödja samordning och utveckling av informationsförsörjning till forskning/utbildning, dvs. Bibsams verksamhet. Även biblioteksdatasystemet Libris skulle utvärderas.

Slutligen skulle möjligheterna till samordning mellan offentligt finansierade bibliotek med olika huvudmän analyseras och förslag lämnas – för brukarnas bästa och bästa möjliga resursutnyttjande.

I uppdraget ingick vidare att lämna förslag till de förändringar av KB:s uppdrag och verksamhetsinriktning som utvärderingen föranleder, och vid behov också lämna förslag till författningsändringar. Översynen skulle bedrivas förutsättningslöst.

1.2 Berörda myndigheter och pågående utredningar

Många är berörda av informationsförsörjning till utbildning och forskning, vilket innebär att många är berörda av denna utredning. Det gäller förutom brukarna de som producerar materialet, och de som på olika sätt ska göra det tillgängligt. I denna komplicerade process ingår forskare, författare, studerande, förlag, framställare (bland annat tryckerier), universitet och högskolor, biblioteksväsendet i dess helhet och allmänheten. Vidare ingår centrala myndigheter inom sektorn som Vetenskapsrådet (VR), Högskoleverket (HSV), Sveriges nätuniversitet, Statens ljud- och bildarkiv (SLBA), skolmyndigheterna och Kulturrådet. Även intresseorganisationer – upphovsrättsorganisationer, studentorganisationer (SFS), lärarorganisationer (SULF) och biblioteksorganisationer (SB och DIK) ingår i processen.

En rad utredningar har pågått under utredningstiden. Med hänsyn till KB-utredningens begränsade resurser har det självfallet inte varit möjligt att följa alla dessa. Kungl. biblioteket har under utredningstiden genomfört en rad egna utredningar varav några med nära anknytning till KB-utredningen, bl.a. ansvarsbibliotekens roll och behovet av insatser för att Sverige ska kunna bygga upp ett

nätbibliotek. I dessa fall har ett fortlöpande samarbete skett. Det utredningsmaterial som KB tagit fram i samarbete med lärosätena utgör ett värdefullt underlag för utredningens förslag.

Parallellt med KB-utredningen, tyvärr dock inte i fas, genomförs även en *översyn av verksamheterna och arbetsformerna vid Statens ljud- och bildarkiv* (SLBA), Dir 2002:155. KB och SLBA har i grunden samma uppdrag och verksamheten är reglerad i samma lag – lagen (1993:1392) om pliktleverans av dokument (PL). KB-utredningen har ett vidare uppdrag, men i vissa delar bör utredningarna ses i ett sammanhang. Kontakter har förevarit med den särskilde utredaren.

Kontakter har förevarit med *Regeringens IT-politiska strategigrupp* (Näringsdepartementet) som tillsattes i juni 2003. En verksamhetsplan har fastställts för 2004–2006 där betydelsen av en gemensam syn på IT-politiken framhålls. Målet är att ”Sverige ska som första land bli ett informationssamhälle för alla”. Strategi-gruppen ser positivt på de förslag till digitala satsningar som KB-utredningen föreslår för ökad tillgänglighet för studerande och forskare men också för allmänheten.

Regeringen (Finansdepartementet) beslutade i maj 2003 om att inrätta *Delegationen för offentliga e-tjänster*. Delegationen som utsågs i november ska arbeta med att driva på utvecklingen av offentliga e-tjänster – tillgängliga för alla, dygnet runt och överallt. En viktig uppgift för delegationen är att stimulera samarbete mellan stat, kommun och landsting och mellan offentlig sektor och näringsliv för att utveckla elektroniska (digitala) tjänster. KB-utredningen har varit i kontakt med delegationen. Även delegationen ser positivt på KB-utredningens förslag om digitala satsningar som är i linje med dess målsättningar: servicesamverkan, öppenhet och delaktighet samt ökad effektivitet.

Vidare har kontakt förevarit med den utredning som har uppdraget att följa upp *Forskarutbildningen och perioden efter doktors-examen* (Dir. 2002:148). Utredningen framhåller betydelsen av stöd till samordning och utveckling av informationsförsörjning till högre utbildning och forskning och att alla initiativ som kan tas för att underlätta tillgången till information, såväl tryckt som digital, är av stor betydelse för forskarutbildningen. Utredningen framhåller särskilt betydelsen av likvärdig tillgång till information vid alla lärosäten samt vikten av att studenternas informationskompetens ökar.

I utredningen *Innovativa processer* (SOU 2003:90) som hösten 2003 lämnades till regeringen (Utbildningsdepartementet) fram-

hålls informationsförsörjning och bibliotekens betydelse för den offentliga verksamhetens förnyelse.

Institutet för tillväxtpolitiska studier (ITPS) har nyss lämnat sin slutrapport *En lärande IT-politik för tillväxt och välfärd – slutrapport av uppdraget att utvärdera den svenska IT-politiken (A2003:015)*. Det är anmärkningsvärt att denna inte tar upp det omfattade arbete på området som nu pågår i den svenska högskolan, delvis med stöd från KB. Utredningen har inte heller uppmärksammat att KB är central myndighet till stöd för samordning och utveckling av informationsförsörjning till högre utbildning och forskning, och inte heller att KB har ett nationellt ansvar för frågor om samverkan mellan forskningsbibliotek – bl.a. litteraturförsörjning och utveckling av tjänster baserade på IT.

KB-utredningen har också vissa beröringspunkter med den s.k. Ansvarsutredningen (*Styrningen av det offentliga Dir. 2003:10*) eftersom det ingår i uppdraget att se över förhållandet mellan olika offentliga huvudmäns (stat, kommun och landsting) biblioteksverksamheter i syfte att nå en effektiv användning av de nationella biblioteksresurserna och främja biblioteksväsendets utveckling.

En översyn av bibliotekslagen har genomförts inom Kulturdepartementet. KB-utredningen har fört samtal med den sakkunnige som på Kulturdepartementets uppdrag genomfört översynen.

Utredningen om internationell kulturverksamhet (*Dir. 2002:03*) som i december 2003 lämnade sitt betänkande *Internationella kulturutredningen 2003 (SOU 2003:121)* tar upp KB:s internationella arbete.

Sveriges universitets- och högskoleförbund (SUHF) har under 2002/2003 utrett högskolornas behov av utvecklingsinsatser inom informationsförsörjningsområdet. SUHF-utredningen har belyst och analyserat aktuella utvecklingsfrågor för de svenska universitets- och högskolebiblioteken samt lämnat förslag till åtgärder inom området.

Utredningen har genomförts av en grupp bestående av företrädare för såväl universitetsförvaltningar som universitetsbibliotek. En av gruppens medlemmar kom under utredningstiden att anställas vid KB, som därmed också varit representerat i utredningen. Den har bedrivits i nära samarbete med högskolebiblioteken och redovisats i rapporten *Vägar för kunskap – behov av en gemensam strategisk nyorientering för högskolorna och deras bibliotek*. Utredningen underställdes hösten 2003 SUHF:s ledning och fick ett positivt mottagande. Den har också överlämnats till KB-utred-

ningen. SUHF-utredningen lämnar sitt stöd till nätbiblioteket, som är ett av de bärande förslagen i KB-utredningen och behandlas i avsnitt 7.14. De frågor som utredningen behandlat berör i hög grad högskolebiblioteken vid lärosätena men också centrala myndigheters roll även KB:s. KB-utredningen har fortlöpande haft med kontakt med SUHF-utredningen.

1.3 Hur arbetet bedrivits

Utredningens resurser har varit små. En biträdande sekreterare samt en kommittéassistent har stått till utredningens förfogande. Rollerna som särskild utredare och huvudsekreterare har varit förenade. I stället för utsedda experter och sakkunniga har enligt överenskommelse med Utbildningsdepartementet samarbete skett med kunniga och erfarna medarbetare från en rad myndigheter och lärosäten, som vid sidan av sina dagliga uppgifter ställt sig till förfogande och varit behjälpliga med att ta fram underlag till de olika förslag som lämnas.

Ett omfattande utredningsarbete har genomförts genom enkätundersökningar, intervjuer, konferenser och studiebesök. Arbetet har också bedrivits i arbetsgrupper med företrädare för brukare och utförare och förslagen har diskuterats med berörda.

Dåvarande Riksbibliotekarien förklarade redan inledningsvis att KB i största möjliga utsträckning skulle hjälpa till med att ta fram underlag till utredningen. KB:s medarbetare har fullgjort detta arbete på ett förtjänstfullt sätt och bidragit till många värdefulla diskussioner. Vilka som medverkat i de olika arbetsgrupper som tagit fram några av huvudförslagen framgår av bilaga 2. KB-utredningen är skyldig dem ett stort tack.

Under arbetets gång har samtal förts med företrädare för universitet och högskolor. Samtal har också förts med företrädare för övriga forskningsbibliotek (utöver högskolebiblioteken), folkbibliotek, länsbibliotek, landstingsbibliotek, myndighetsbibliotek, berörda myndigheter och organisationer.

Besök har gjorts vid alla pliktmottagande bibliotek, där samtal förts med bibliotekspersonalen. Samtal har också förts med företrädare för ledningarna vid lärosätena samt lärare/forskare och studenter. Besök och samtal har också förevarit med företrädare för andra lärosäten och bibliotek.

Fortlöpande samtal har förts med överbibliotekarierna vid högskolebiblioteken och chefen för Myndigheten för Sveriges nätuniversitet, samt med representanter för Kulturrådet m.fl.

Frågor av gemensamt intresse för högskolorna och mellan Bibsam och högskolorna när det gäller informationsförsörjning har varit föremål för en rad konferenser, bl.a. i Bidsams regi, vilka KB-utredningen har fått tillfälle att medverka i.

KB-utredningen anordnade tillsammans med Riksbankens Jubileumsfond den 27 maj 2003 en konferens om digitalisering, *Kulturarv till mångas glädje och nytta*, med ett brett deltagande.

Frågan om ökat samarbete mellan olika bibliotek har tagits upp en rad olika sammanhang. Det är en fråga som rönt ett mycket stort intresse och varit föremål för diskussioner vid en rad konferenser under utredningstiden. KB-utredningen anordnade tillsammans med Kulturrådet den 14 maj 2003 ett arbetsseminarium på temat *Folk- och forskningsbibliotek – hur kan samarbetet stärkas?* I seminariet deltog företrädare för folkbibliotek och högskolebibliotek, länsbibliotek, organisationer och Svenska kommunförbundet.

KB-utredningen har vidare medverkat i en rad konferenser som Kulturrådets årliga länsbibliotekariekonferens, Bibliotekstjänsts konferens "Är det på efterkälken Sverige åker?" med anledning av Bjarne Stenquists bok med samma namn, m.fl. Sammanträffanden har även skett med det nordiska informationssamarbetsorganet Nordinfo.

Ett besök har avlagts i Finland där KB-utredningen träffat företrädare för undervisningsministeriet, Helsingfors nationalbibliotek och företrädare för folkbibliotek.

En *omfattande enkät* har genomförts (denna finns tillgänglig i utredningens arkiv). Vidare har några *minienkäter* gjorts vid högskolebiblioteken i Stockholmsområdet och Stockholms stadsbiblioteks samt på Studentpalatset, en mötesplats för Stockholms studenter. En minienkät har också sänts ut till medier och kulturpersonligheter i hela landet.

KB:s egen användarundersökning har studerats.

Besök har gjorts vid KB:s samliga avdelningar och enheter. Under utredningens gång har fortlöpande diskussioner förts med riksbibliotekarien – såväl med den förre, numera riksarkivarie, som den nuvarande. KB:s styrelse har informerats vid två tillfällen och KB:s fackliga organisationer har fått regelbunden information.

En förteckning över de som på olika sätt medverkat i utredningen finns i bilaga 2.

KB-utredningens tack

KB-utredningen framför sitt varma tack till alla som bidragit med sina erfarenheter och kunskaper till utredningen.

1.4 Överväganden och förslag

Allmänna synpunkter

KB:s uppdrag är reglerat i förordningen (1996:505) med instruktion för Kungl. biblioteket (bilaga 3).

Vad är KB? Ett respektingivande bokmuseum i Humlegården i Stockholm, ett exklusivt forskningsbibliotek förbehållet få, eller ett stort folkbibliotek för Stockholmare men utnyttjat av få? Åsikterna är många och skulle sannolikt vara ännu fler om fler kände till KB och dess uppdrag – även utanför biblioteksvärlden.

KB är en framstående kulturinstitution som besitter ett omistligt kulturarv. Vi är alla medvetna om nationalbibliotekets betydelse för ett lands identitet. Vi blir påmind om detta när nationalbibliotek ute i världen hotas i krig, bränder och översvämningar.

KB är Sveriges nationalbibliotek, ett humanistiskt forskningsbibliotek och den myndighet i landet som ansvarar för utveckling och samordning av informationsförsörjning till högre utbildning och forskning. KB:s uppdrag gäller idag insamling av allt material – böcker, tidskrifter, bilder, affischer, vykort och annat s.k. småtryck – som trycks i landet och som är avsett för allmän spridning. Pliktleveranssystemet syftar till att allt svenskt tryck som givits ut i landet ska samlas in och sparas, utan gallring och för all framtid. KB är den myndighet som har ansvar för det s.k. national-exemplaret och garanterar att det finns bevarat för framtiden.

KB bör bli mer öppet och spela en mer central roll

- till gagn för brukarna
- för ett effektivare resursutnyttjande

KB:s uppdrag och verksamhet beskrivs övergripande i kap. 2. Där lämnas också vissa synpunkter på hur KB uppfattas. Synpunkter på KB:s organisation och samarbete med andra redovisas i kap. 10. Bedömningar och förslag lämnas i övrigt i anslutning till de olika ämnen som behandlas, dvs. i sitt sammanhang. I det följande lämnas synpunkter på KB:s arbete och förslag till förbättringar.

Detta får dock inte undanskymma det faktum att det finns en djup och bred kompetens bland KB:s personal och att de utför ett omvittnat gott arbete.

KB bör koncentrera sina insatser till de stora systemfrågorna och informationsförsörjning som kräver nationell samordning. Det gäller t.ex. stöd till förenklad samsökning i digitalt publicerad information och samordnad utveckling av högskolans elektroniska publicering, samt samordning av biblioteksdatasystemen i högskolan. Det gäller också ökad tillgänglighet till kulturarvet. Flera av förslagen i detta betänkande syftar till detta. Inriktningen är också att insatserna när det gäller informationsförsörjning ska vara ett bidrag till att regeringens mål om att Sverige ska vara ett informationssamhälle för alla ska uppfyllas.

Överväganden och förslag

Pliktlagen – trycket och digitalt material är likvärdigt (kap. 3).

Den svenska lagen om pliktleverans från 1661 är en av de äldsta i världen. Genom denna tidiga bestämmelse och genom att Kungl. biblioteket etablerades redan på 1500-talet har ett unikt kulturarv och en ovärderlig källa för forskning och utbildning bevarats. Den gällande pliktlagen är från 1992. *Systemet med pliktleverans* är så värdefullt att det bör *behållas*. Endast några smärre justeringar vad gäller tryckt material förslås för att anpassa systemet till dagens förhållanden. Pliktexemplaret bör utnyttjas bättre i regionerna.

Pliktlagen är grunden för KB och dess verksamhet. När publiceringen förändras blir det allt tydligare att det inte ska spela någon roll i vilken form ett material publiceras. En tryckt bok och en e-bok publicerad på Internet, dvs. allmänt tillgänglig, har lika stort värde för kunskapen om det svenska samhället. I takt med att en allt större del av det som publiceras övergår till digital publicering (KB-utredningen har definierat material som publiceras på Internet och andra nätverk som distansöverfört digitalt material, se kap. 3.) så kommer delar av det svenska kulturarvet att gå förlorat om inte pliktleverans av det distansöverförda digitala materialet snarast lagregleras.

Förslag lämnas nu om *införande av pliktleverans av distansöverfört material*. Denna fråga är komplicerad och har utretts tidigare. Den tekniska utvecklingen går snabbt och begreppsförvirringen på

området är stor. Förslaget är att material från professionella framställare med utgivningsbevis i enlighet med yttrandefrihetsgrundlagen (YGL) ska vara leveransskyldiga – dvs. bl.a. medier, myndigheter, företag och organisationer. Av lagtekniska, praktiska och tekniska skäl föreslås att all leverans av distansöverfört digitalt material ska ske till KB. När det gäller tillhandahållandet bör samma regler bör gälla oavsett materialslag. Det pliktlevererade digitala materialet bör således få tillgängliggöras på plats hos alla pliktmottagare av tryckt material. Det vore självfallet att föredra om den digitala teknikens fördelar kunde utnyttjas så att informationen även kunde tillgängliggöras på distans, eftersom detta kunde bidra till att obalansen mellan olika landsändar och lärosäten utjämnas.

Genom att KB började samla in material från webben har också en del av det digitala materialet, för närvarande cirka 200 miljoner webbsidor, sparats för eftervärlden. För att ge sluppen en chans och inte missa det som kanske är viktigast om 50 år föreslås att robotinsamlingen i projektet Kulturarw³ fortsätter.

Åtkomligheten, bevarandet och det långsiktiga bevarandansvaret är centrala frågor. KB bör tillsammans med Riksarkivet få i uppdrag att utreda hur det långsiktiga bevarandet av digital information ska samordnas för att ge permanent tillgång till informationen.

Kulturarv till många glädje och nytta – ett handlingsprogram för digitalisering (kap. 5)

Det är angeläget att öka tillgängligheten till den vetenskapliga informationen och det svenska kulturarvet. Ett förslag till *handlingsprogram för digitalisering* lämnas. En kraftsamling bör göras för att genomföra en digitalisering i större skala av material som finns i KB och andra kulturarvsinstitutioner – arkiv, bibliotek och museer. Syftet är att öka kunskaperna om vår mångfasetterade historia och underlätta forskningen om det svenska samhället och dess utveckling. För att stimulera ungdomars intresse för det svenska kulturarvet föreslås ett digitaliseringsprojekt som riktar sig mot skolan. Detta bör kunna utgöra ett stöd till undervisningen i gymnasieskolans kärnämnen svenska och estetiska ämnen samt det blivande kärnämnet historia. Det övergripande målet är att göra Sveriges tryckta och handskrivna kulturarv, inklusive fotografier, teckningar

m.m., mer tillgängliga för många. Handlingsprogrammet är i linje med vad som redan genomförts i andra länder. Förslaget ska inte ses som ett sätt att ersätta boken och biblioteket utan ska tvärtom stimulera intresset för boken, läsandet och för våra kulturarvsinstitutioner i hela landet.

Bevarandeinsatser för boken (kap. 6)

En lag föreslås till *skydd för värdefulla gamla boksamlingar och enskilda verk* och till stöd för boken. Vidare föreslås att en *nationell bevarandeplan* tas fram och ett *nationellt bevarandeseekretariat* inrättas samt andra nationella bevarandeinsatser. KB har en central roll i detta och föreslås bli tillsynsmyndighet.

Bevarandefrågorna omfattar även hur det digitala materialet ska bevaras och göras tillgängligt i framtiden.

Libris som fullständigt nationellt biblioteksdatasystem (kap. 4)

Nationalbibliografin, katalogiseringen och Libris – sedan 1997 fritt tillgänglig på nätet – är centrala instrument för informationsförsörjningen till utbildning och forskning. En nationell bibliotekskatalog har avgörande betydelse för tillgängligheten till det tryckta kulturarvet och det samlade litteraturbeståndet. Det gäller självfallet också i fråga om det digitala kulturarvet.

Libris bör nu utvecklas till ett *nationellt biblioteksdatasystem*. Höga kostnader och mycket arbete är förknippade med drift och underhåll av de lokala biblioteksdatasystemen. En utredning bör tillsättas för att undersöka förutsättningarna för att använda Libris som ett gemensamt biblioteksdatasystem, dvs. de tekniska förutsättningarna, kostnader och möjliga besparingar. Vidare föreslås att Libris bygger upp en *nationell portal*. Därmed minskar behovet av liknande investeringar för de enskilda idag närmare 320 Librisbiblioteken. Vidare bör *bibliotek.se utvecklas* ytterligare som nationell katalog i riktning mot att få likartad funktionalitet som Libris.

Insatser för ökad samordning och utveckling av informationsförsörjning till utbildning och forskning m.m. (kap. 7)

Den nationella samordningen och utvecklingen av informationsförsörjningen till studerande och forskare i hela landet bör stärkas i syfte att stärka landets kunskapsuppbyggnad och därmed tillväxten. En ökad samordning ska också bidra till att utjämna regionala skillnader. Insatserna förutsätts leda till ett bättre utnyttjande av de samlade biblioteksresurserna i landet och större effektivitet i informationsförsörjningen. Förslaget ska ses som en helhet.

1. *Kungl. biblioteket föreslås få det odelade ansvaret för samordning och utveckling av informationsförsörjningen till utbildning och forskning.* Det gäller också vissa andra nationalbiblioteksuppgifter (7.13.3). KB/Bibsams samordningsansvar för forskningsbiblioteken är redan etablerat men behöver utvecklas, vilket är den centrala uppgiften. Nu gäller det även stöd till utveckling och samordning av informationsförsörjningen till andra delar av det offentliga biblioteksväsendet.

Det gäller i första hand stöd till samordning och utveckling av informationsförsörjning till alla *offentligt finansierade* och *tillgängliga* bibliotek. Folkbiblioteken har kommit att spela en allt större roll i utbildningsväsendet men saknar det stöd forskningsbiblioteken får för det ändamålet. För att kunna genomföra intentionerna i 1996 års bibliotekslag, statsmakternas beslut om den öppna högskolan, det livslånga lärandet och för att tillgodose önskemål om en effektiv informationsförsörjning till utbildning och forskning bör åtgärder vidtas på alla nivåer.

Utgångspunkten för de insatser det offentliga gör när det gäller informationsförsörjningen ska var brukarnas/användarnas behov. Vem som är huvudman ska inte spela någon roll. Förslaget innebär inte att folkbibliotekens ställning i kommunerna förändras. Utredningen tar inte ställning till hur folkbiblioteken ska klara eller organisera de uppgifter som ankommer på dem men förutsätter en utveckling för att kunna ta emot de tjänster som erbjuds.

En rad förslag lämnas vad gäller Bibsams verksamhet, bl.a. följande: Förutsättningarna ska utredas för att fler (dvs. även folk- och länsbibliotek) ska kunna omfattas av samordnat förvärv av elektroniska informationsresurser. Vidare behöver det regionala samarbetet utredas, analysen av forskningsstatistiken förbättras och samarbetet med Högskoleverket i utvärderingsfrågor för-

djupas. KB föreslås få samordningsansvaret för Sveriges nätbibliotek.

2. *Uppdrag att utarbeta en handlingsplan* – När det gäller det längre perspektivet föreslås KB få regeringens uppdrag att utarbeta en *strategi och en handlingsplan* (7.13.4) för det fortsatta arbetet i syfte att öka samordningen av informationsförsörjningen till utbildning och forskning och vissa andra nationella biblioteksfrågor. Uppdraget ska ske utifrån ett helhetsperspektiv och med bred representation från alla berörda.

3. *Nationellt insatsprogram för digital informationsförsörjning – Sveriges nätbibliotek* (7.14). Sverige är en kunskapsnation och ett IT-land. För att Sverige ska kunna ligga i täten som kunskapsnation måste staten satsa på att utveckla den digitala informationsförsörjningen till utbildning och forskning. Förslag lämnas om *Ett nationellt insatsprogram* för digital informationsförsörjning till utbildning och forskning. Frågan är utredd och intresset är stort för att nätbiblioteket ska komma till stånd.

Det digitala biblioteket befinner sig nu i samma tillstånd som det tryckta och handskrivna befann sig i på 1800-talet då de vetenskapliga biblioteken skapade en gemensam accessionskatalog (AK). Mängden digitala resurser som byggts upp och tillhandahålls på olika nivåer i biblioteken har ökat mycket snabbt. Detta gör det svårt att hitta relevant information och mycket dubbelarbete utförs. *Sveriges nätbibliotek* behövs för att

- ge en mer samlad och användarvänlig tillgång för alla till digital information
- säkerställa relevant, kvalificerad digital information till studerande och forskare
- bättre föra ut den information som skapas inom högskolorna
- bättre utnyttja de samlade medel som högskolorna investerar i informationsförsörjning genom samordning och effektivisering
- samt utveckla en hög FoU-kompetens i Sverige inom området digitala bibliotek.

Programmet innehåller även stöd till högskolans digitala publicering. Det bidrar förutom till en ökad tillgänglighet och Sveriges synlighet i världen till en motkraft mot de dramatiskt ökade priserna på elektroniska tidskrifter. Libris bör som en central nationell portal på ett effektivt sätt kunna lyfta fram och synliggöra en större del av bibliotekens informationsresurser. Vår styrka och

vårt mål måste vara att bli landet med den bästa informationsförsörjningen och den högsta informationskompetensen i världen. Statsmakterna bör skyndsamt vidta åtgärder till stöd för programmet. Land efter land genomför satsningar på den digitala informationsförsörjningen inom utbildnings- och forskningsområdet.

Sveriges nätbibliotek bör kunna vara fullt utbyggt 2008.

Bättre samordning mellan myndigheter (kap. 10)

Samarbetet mellan myndigheter i forsknings- och utbildningssystemet behöver stärkas. F.n. utvecklas system som berör olika delar av vetenskapssamhället utan att någon organiserad samordning sker.

Forskning och forskarutbildning (kap. 8)

En redogörelse lämnas angående behovet av forskning på biblioteksområdet. Det behövs fler forskarutbildade. Förslag lämnas om stöd till doktorandanställningar. Högskoleverkets utvärdering av biblioteksutbildningen i landet bör dock avvaktas innan ställning tas till inriktning, omfattning och lokalisering.

Kostnader och finansiering (kap. 11)

De genomsnittliga kostnaderna per år under perioden 2005–2008 har beräknats till drygt 52 miljoner kronor, och för perioden 2009–2016 till drygt 35 miljoner kronor. I detta är inte förslaget om forskarutbildning (sex miljoner kronor per år) inräknat.

Finansieringen förutsätts ske genom omprioriteringar, samordningsvinster och reformmedel. Flera av förslagen är departementsövergripande, varför flera utgiftsområden berörs. Samfinansiering genom bidrag från fonder och stiftelser etc. samt egeninsatser förutsätts också.

2 KB:s uppdrag och verksamhet

2.1 Inledning

Kungl. biblioteket (KB) har en lång historia. Biblioteket har under århundradenas lopp utvecklats från ett kungligt bibliotek till nationalbibliotek och forskningsbibliotek samt ett nav i kunskapssamhället. KB har en viktig roll i det moderna informationssamhället.

På KB finns fyra miljoner objekt – allt från handskrifter från 300-talet till teckningar, kartor, reklambroschyrer, affischer, noter och vykort – och över 200 miljoner webbsidor. KB har samlat in och bevarat vad som publicerats i och om Sverige sedan 1661, systematiskt ordnat och i stor utsträckning sökbart i Libris. KB är en samordnande nationell resurs för forskningsbiblioteken och forskningsinfrastrukturen, och en aktör inom bibliotekspolitiken.

Namnet lever kvar från tiden då Vasakungarna började samla in böcker till slottet Tre kronor. Redan då tillhörde samlingarna i någon mån staten, och var således inte endast kungarnas privata bibliotek.

I detta avsnitt får några årtal ge en överblick över KB:s historia. Vidare ges en beskrivning av KB:s uppdrag, verksamhet och visioner. Avslutningsvis görs några sammanfattande bedömningar och slutsatser. De huvudsakliga bedömningarna av verksamhet och arbetsformer görs i anslutning till varje sakområde i de följande kapitlen där även förslagen till åtgärder lämnas. Dessa redovisas sammanfattningsvis i kap. 1.

2.2 KB:s historia och framväxt

KB har en lång historia (källa: <http://www.kb.se>) som utan några anspråk på fullständighet skulle kunna illustreras med följande årtal:

- 1280-talet Handskrift av äldre Västgötalagen, den äldsta bevarade boken på svenska.
- 1483 Den första boken trycks i Sverige, *Dialogus creaturarum moralizatus*, en allegorisk uppbyggelseskraft på latin. Denna lyckades KB köpa in först 1906 och äger nu två exemplar.
- 1500-talet Vasakungarnas boksamlingar blir grunden till KB:s samlingar. Den första förteckningen över böcker i kunglig ägo är daterad till 1568.
- 1611 Den förste kungliga bibliotekarien, Johannes Bureus, utnämns. Han var även chef för Riksarkivet.
- 1600-talet Böcker och handskrifter, krigsbyten från fälttågen på kontinenten, förs till Sverige och införlivas i första hand med samlingarna i KB och Uppsala universitetsbibliotek. Genom de lokala tidningar eller flygblad som svenskarna bifogade till rapporterna från fälttågen har KB kommit att inta en särställning i Europas äldsta tidningshistoria.
- 1618 *Courante uyt Italien, Duytslandt, &c.* ges ut i Amsterdam i november. Detta räknas som starten för tidningspressen. KB äger det enda kända exemplaret.
- 1649 Djävulsbibeln (Codex gigas eller Jätteboken) från 1200-talet tas från Prag till KB som en del av krigsbytet från Trettioåriga kriget.
- 1650 Kallar drottning Christina in utländska bibliotekari-er för att ordna upp samlingarna enligt ett system med ryggsignaturer. Det finns fortfarande kvar volymer ur dessa samlingar. Hon skingrade dock samlingarna genom gåvor, bl.a. till gymnasiebibliote-ken i Strängnäs och Västerås. De förnämsta förde hon med sig till Rom 1654 där de numera bildar en särskild avdelning i Vatikanbiblioteket.
- 1661 stadgas i en kansliordning pliktleverans, som be-ordrar alla boktryckare i det svenska riket att leverera två exemplar av varje tryckt skrift till Kungl. Majt:s kansli före spridning. Det ena exemplaret skulle gå till KB, det andra till Riksarkivet. Detta skulle ske i övervakningssyfte och inte av omsorg att bevara litteraturen för framtida forskning. Boktryckarna hade föga respekt för lagen. Genom 1661

- års stadga lades grunden för KB:s status som *Sveriges nationalbibliotek*, dvs. med uppgiften att samla in och bevara allt svenskt tryck. Nationalbibliotek som företeelse (med uppgift att samla in även det som publiceras utomlands och rör den egna nationen) är en idé från senare delen av 1700-talet.
- 1693 Karl XI:s regering fastställer en plan för ämnesmässig fördelning av bokinköpen till olika bibliotek.
- 1695 Elias Obrecht utses att ha översyn över biblioteken i Sverige. Han arbetade sedan slutet av 1680-talet på en samkatalog för alla bibliotek, en första ansats till accessionskatalogen (se 1880-talet). Arbetet avbröts av slottsbranden och av hans egen död 1698.
- 7 maj 1697 Vasaslottet Tre Kronor brinner. Två tredjedelar av KB:s bestånd blir lågornas rov – 17 386 böcker och 1 103 handskrifter går förlorade. 6 826 böcker och 283 handskrifter, bl.a. Djävulsbibeln, klarade sig.
- 1703 KB:s anslag uppgår till 600 daler silvermynt. Det räckte inte till mer än att hålla 1–2 utländska tidskrifter och inbindning av det svenska trycket när omkostnaderna för skrivmaterial, ljus m.m. avgått.
- 1707 utsträcks leveransskyldigheten till sex ”arkiv-exemplar” som genom Riksarkivet skulle levereras till KB, universiteten i Uppsala, Lund, Åbo och Dorpat. (1949 ändras benämningen till biblioteks-exemplar och 1978 till pliktexemplar).
- 1713 I 1713 års kansliordning bestäms att KB ska vara öppet dagligen på vissa tider för dem som fått tillstånd genom kanslikollegiet. Inga böcker får lånas ut.
- 1768 Efter 70 år i provisorier kan KB äntligen flytta in i det nybyggda Stockholms slott.
- 1700-talet innebar att KB fick en rad tillskott av svensk litteratur som ersättning för det som förstördes i slottsbranden. Det viktigaste kom från Antikvitetsarkivet och blev en del av bibliotekets grundstomme. Därigenom införlivades det svenska stormaktsväldets litterära arv i KB:s samlingar. På samma sätt kom det finaste inom 1700-talets bibliofili att tillfalla KB då staten köpte Carl Gustaf Tessins 7 000 böcker, som också tillförde en viktig bas inom europeiskt

- 15- och 1600-talstryck. Därefter tillkom Gustav III:s handbibliotek och Gustav IV:s boksamling. Under 1800-talet gjorde KB och Riksarkivet ett byte, där KB lämnade ifrån sig sina medeltida pergamentsbrev och istället fick medeltida lagböcker, handskrivna krönikor och Erik Dahlbergs teckningar till *Suecia Antiqua et Hodierna*. Av detta verk hade riksdagen 1770 ställt en restupplaga till KB:s förfogande för försäljning eller byte för att KB skulle kunna bättra på sin ekonomi.
- 1813 dras i en ämbetsberättelse riktlinjerna upp för KB:s framtida verksamhet. KB ska enligt denna omfatta allt som hörde till fäderneslandets kändedom i alla avseenden, hela den svenska litteraturen ”som på något ställe i Riket måste finnas fullständig, framförallt i National-Biblioteket, vidare språkvetenskap och lärdomshistoria samt sådana sällsynta och kostbara verk, som svårligen kunna förvärfvas av enskilda”. Under 1800-talet arbetade KB särskilt med att täppa till de stora luckorna inom det svenska trycket, i synnerhet från äldre tider. Trots att leveransplikt infördes redan 1661 var det först nu som KB på allvar började kräva in pliktexemplaren från tryckerierna.
- 1828 *Svensk bibliographie* (1828–1865), den första svenska nationalbibliografin, börjar utges i januari efter fransk förebild. Boktryckerisocieteten var utgivare, men tjänstemän vid KB skötte redigeringsarbetet.
- 1863 beviljas hemlån mot borgen. KB fungerar som ett offentligt bibliotek.
- 1858-1865 under J.E Rydqvists cheftid läggs grunden till den självständiga svenska avdelningen. Han börjar också ordna upp det s.k. svenska småtrycket (dvs. accidens-, reklamtryck o. dyl.)
- 1865-1890 Arbetet skulle fullföljas av Gustaf E Klemming som är KB:s genom tiderna mest namnkunnige chef. Klemming kompletterade den svenska samlingen på KB till att bli den mest fullständiga nationella samlingen i landet.
- 1866 Svensk Bokkatalog (1866-) börjar utkomma, från

- 1916 redigerad av olika tjänstemän vid KB, men helt bekostad av bokbranschens organisationer.
- 1871 I juli läggs grundstenen till en ny biblioteksbyggnad i Humlegården. Drivande kraft var Klemming.
- 1874-1882 August Strindberg tjänstgör som amanuens på KB. Hans uppgift blir bland annat att kräva in plikt-exemplaren, och han använder de grövsta tillmälen för att få in dessa till KB.
- 9 nov 1877 KB blir ett självständigt ämbetsverk och Sveriges nationalbibliotek.
- 2 jan 1878 KB-byggnaden i Humlegården öppnar för allmänheten och KB kan leva upp till sin status som nationalbibliotek. F. Gustaf A. Dahl är arkitekten. KB har 200 000 böcker och 10 anställda.
- 1880-talet Under 1880-talet startar arbetet med accessionskatalogen (AK). Den skulle förteckna samtliga inköp av utländsk litteratur till svenska vetenskapliga bibliotek. AK blev förutom att vara ett hjälpmedel att hitta litteratur ett bra underlag vid katalogisering. AK är föregångare till Libris.
- 1905 antogs med tvekan den första kvinnan, Valfrid Palmgren, som e.o. amanuens vid KB. Man hade däremot inte haft några betänkligheter mot att anställa kvinnlig arbetskraft som biträden.
- 1909 var ett bemärkelseår då anslaget höjdes till 131 500 kr. Lönerna höjdes också. Det hade varit svårt att rekrytera män till de dåligt betalda tjänsterna. 1909 anställdes ytterligare fyra kvinnor.
- 1922 Betydelsefullast av alla förvärv är den stora deposition av Strindbergsmanuskript som handskrifts-avdelningen fick ta emot från Nordiska museet detta år. Eftersom August Strindberg hade tjänstgjort på KB som e.o. amanuens hade det kanske varit naturligt att hans kvarlåtenskap hamnat på KB redan vid hans död 1912. Men E.W. Dahlgren ansåg då att vad som hade samband med modern litteratur inte hörde hemma på ett vetenskapligt bibliotek. Hans efterträdare kom att hysa en annan åsikt.
- 1928 De två flyglarna i öst och väst med Axel Anderberg som arkitekt öppnar.
- 1951-1952 Svenska Bokförläggareföreningen har inte längre råd

- att bekosta redigeringen av nationalbibliografin. Frågan utreds och efter beslut av Kungl. Maj:t tar KB
- 1953 över utgivningen av Svensk Bokkatalog från Svenska bokförläggarföreningen, och redigeringen av nationalbibliografin överförs till KB som inrättat ett bibliografiskt institut. För tryck, bindning och distribution svarar dock fortfarande bokbranschens organisationer.
- 1952-1976 KB fungerar också som humanistisk-samhällsvetenskapligt forskningsbibliotek för Stockholms högskola (från 1960 Stockholms universitet).
- 1952-1977 under Uno Willers tid är expansionen stor inom alla avdelningar. KB tar också emot en rad författararkiv; Dag Hammarskjölds, Pär Lagerqvists, Erik Lindegrens, Wilhelm Mobergs och Sigfrid Siwertz.
- 1953 drogs riktlinjerna upp för KB:s utveckling till ett humanistiskt och samhällsvetenskapligt universitetsbibliotek i ett avtal med dåvarande Stockholms högskola.
- 1955 inrättar Sten Lindberg, skaparen av KB:s bokvårdsavdelning, en raritetskammare.
- 1956 införs nya regler för katalogisering.
- 1956-1976 Biblioteket genomgår en omfattande inre om- och tillbyggnad i etapper. Det första underjordiska magasinet (i markplan) tillkommer. Arkitekt: Carl Hampus Bergman.
- 1958 inleds central katalogisering av det svenska trycket. Centralkatalogen kom att upphöra i 1958 års form när KB 1975 började övergå till ADB.
- Samma år läggs även grunden för nationalfonoteket – en avdelning för grammofonskivor och bandupptagningar.
- 1962 uppförs Statens biblioteksdepå i Bålsta utanför Stockholm. Depån är ett resultat av det samarbete som grundats 1949 inom Stockholmsbibliotekens samarbetsnämnd. Ett annat är "bokbilen" för låneservice som började cirkulera mellan biblioteken 1953.
- 1965 KB blir tillsynsmyndighet för landets stifts- och landsbibliotek och därmed även för stifts- och

- 1968 läroverksbiblioteket i Strängnäs som flyttar in Roggeborgen och döps om till Roggebiblioteket.
- 1970 KB börjar utnyttja ADB-teknik för katalogisering i Libris.
- 1976 den primära, nationalbibliografiska registreringen sker från och med nu i Libris.
- 1977 tar KB över driften av Libris.
- 1978 får KB en ny nationell bevarandeuppgift: att mikrofilma all svensk dagspress. Tidningarnas dåliga papper och stora format gör att de förstörs av lån och läsning.
- 1979 överlämnas fonoteket till det nystartade Arkivet för ljud och bild (ALB). Samma år bildas Delegationen för vetenskaplig och teknisk informationsförsörjning (DFI).
- 1988 övertar KB ansvaret för samordning och utveckling av det svenska forskningsbibliotekssystemet från DFI och inrättar enheten Bibsam. Samtidigt får KB det fulla ansvaret, dvs. även utvecklingsansvaret, för Libris.
- 1992-1997 Den hittills mest omfattande om- och tillbyggnaden av KB genomförs, varvid två underjordiska bokmagasin på vardera 9 000 m² tillkommer. Arkitekt Jan Henriksson och BSK Arkitekter.
- 1993 vidgas leveransplikten till att omfatta även dokument för elektronisk återgivning.
- 1996 introduceras den s.k. fjärrlånekompensationen.
- 1997 påbörjar KB robotinsamling av svenska webbsidor i projektet Kulturarw³. Samma år den 2 juni återinvigs Kungl. biblioteket av kung Carl XVI Gustav.
- 1997-2000 görs stora satsningar på att göra Libris till ett fritt tillgängligt nationellt biblioteksdatasystem. Sunet, det svenska universitetsdatanätet, byggs ut. Riksdagen beslutar om en bibliotekslag.
- 2008 *Sveriges nätbibliotek är fullt utbyggt och invigs.*

I samlingarna finns också Heliga Birgitta, Fredrika Bremer, Selma Lagerlöf och Astrid Lindgren m.fl. representerade.

Om namnet: Vid flera tillfällen sedan mitten på 1800-talet har ett namnbyte diskuterats. Flera statliga institutioner flyttade då ut från

Kungl. slottet och bytte i samband med detta namn. KB flyttade 1878 till Humlegården. Namnet ändrades inte men chefen fick titeln Överbibliotekarie, senare ändrad till Riksbibliotekarie. Senast frågan aktualiserades var 1988, i samband med att regeringen gav KB nya befogenheter och utvidgat ansvarsområde. Det föreslogs att KB skulle döpas om till Riksbibliotek, Nationalbibliotek eller Statsbibliotek, men inte heller denna gång genomfördes ett namnbyte.

Om Humlegården: Denna park har en gång varit Vasakungarnas köksträdgård. Mitt i parken låg sedan 1687 en paviljong, som under 1700-talet hade kommit att hysa en teater och restaurang. På 1860-talet hade Humlegården ganska dåligt rykte, sumpig på sina ställen, stenig på andra. Visserligen hade några propra hus uppförts utefter dess östra sida, vid Sturegatan, men parken omgavs mest av ruckel och kunde därför köpas av staden till ett billigt pris. KB:s personal såg knappast fram mot nybygget i Humlegården med entusiasm.

2.3 KB:s uppdrag och verksamhet

I detta avsnitt ges endast en översiktlig beskrivning av KB:s uppdrag och verksamhet. Utförliga beskrivningar finns i sitt sammanhang i respektive kapitel i det följande.

Beträffande KB:s *resultatredovisning* mot de mål som regeringen ställt upp i regleringsbrevet hänvisas till årsredovisningen. Där redovisas KB:s aktiviteter under tre verksamhetsgrenar – *Förvärva* (insamling och annat förvärv) *och bevara, Beskriva och tillhandahålla* samt *Infrastruktur och informationsförsörjning* (Libris och Bibsam).

KB-utredningen har inte haft vare sig resurser eller anledning att granska KB:s ekonomiska resultat. Det ankommer på revisorerna som inom kort har att granska KB:s årsredovisning.

Uppdraget

KB har enligt förordningen (1996:505) med instruktion för Kungl. biblioteket det nationella ansvaret för dokumentation av svenskt samhälle och liv för att främja svensk forskning, vetenskap. och svenskt kulturliv. KB ska som nationalbibliotek samla in, bevara och tillhandahålla svenskt tryck och vissa elektroniska dokument,

men även publikationer med svensk anknytning som givits ut utomlands. KB ska också hålla en representativ samling utländsk litteratur. KB ska vårda de äldre samlingarna. Vidare ska KB svara för mikrofilmning av svensk dagspress. Det innebär att KB oavsett form och innehåll ska se till att ordet, idéerna och tankarna bevaras. KB är också ett forskningsbibliotek med humaniora som specialitet – dvs. filosofi, historia, konst och litteratur.

I uppdraget ingår ett nationellt ansvar för frågor om samverkan mellan forskningsbibliotek – dvs. stöd till samordning och utveckling av informationsförsörjningen till högre utbildning och forskning, samt utnyttjande av och utveckling av tjänster baserade på informationsteknik. KB ska vart tredje år lämna en rapport till regeringen med en analys av utvecklingen inom forskningsbiblioteken och utföra visst utredningsarbete inom biblioteksområdet samt utse ansvarsbibliotek. KB är också tillsynsmyndighet för Svenska barnboksinstitutet (SBI).

Verksamheten

Insamling

Verksamheten behandlas i kap. 3.

KB:s förvärv sker i första hand genom pliktleveranser. Uppgiften att samla in det svenska trycket och publikationer med svensk anknytning som givits ut utomlands har sin grund i lagen (1993:1392) om pliktleverans av dokument (PL). PL syftar till

- att främja svensk forskning och utbildning i vid bemärkelse
- att bidra till varje medborgares rätt till insyn i samhället och att ge möjlighet att ta del av det fria ordet i Sverige oavsett bostadsort
- att bidra till framtida forskning genom att arkivera en väsentlig del av det svenska kulturarvet och göra det tillgängligt för framtiden.

KB mottar årligen (2002) cirka 225 000 objekt som pliktleveranser. Av dessa är drygt 150 000 s.k. ”okot” (bl.a. affärstryck, reklam och annat tryck från institutioner och organisationer som sparas okatalogiserat men systematiserat av KB), drygt 20 000 monografier och närmare 30 000 tidskrifter. KB har också till uppgift att samla in svenska dagstidningar (drygt 130 000 år 2002) och ombe-

sörja mikrofilmning av dessa, vilket sker i Kalmar. KB:s dagstidningar förvaras i KB:s lokaler i Bålsta.

KB samlar också publikationer med svensk anknytning som givits ut utomlands, t.ex. svenska författares verk utgiva utomlands. KB köper vidare utländsk vetenskaplig litteratur inom humaniora. KB har också stora äldre samlingar av utländska böcker, främst handskrifter från svenska litterära och kulturhistoriska personer, kartor och bilder. KB förvärvar utländsk litteratur både i egenskap av nationalbibliotek och forskningsbibliotek. KB förvärvar äldre svensk och utländsk som saknas, samt extraexemplar av svensk litteratur som behövs för olika referenssamlingar. Till detta kommer viss bytesverksamhet med utländska bibliotek, en förvärvsmetod som numer koncentrerats till s.k. Suecanatryck, dvs. utländska böcker om Sverige eller översättningar av svenska författare.

KB får också motta värdefulla gåvor och donationer.

Utmärkande för KB:s förvärv är att det ska ha relevans för dagens behov och värde för framtiden. Med hjälp av Libris statistik kan konstateras om KB ämnesmässigt följer förvärvsplanen.

KB samlar sedan 1997 in digitala publikationer i projektet Kulturarw³, vars behandling av personuppgifter och tillhållande sedan 1 juli 2002 regleras i en förordning. KB har idag cirka fyra miljoner objekt och 200 miljoner webbsidor i sina samlingar. Det finns dock luckor i det digitala materialet, som har uppstått genom att pliktleverans av digitalt publicerat material ännu inte är lagreglerat.

Informationssystematiska uppgifter

Verksamheten behandlas i kap. 4.

KB ska svara för nationalbibliografiska produkter och det nationella biblioteksdatasystemet Libris. I uppdraget ingår att svara för samkatalogen över förvärv av utländsk litteratur till landets forskningsbibliotek samt svara för utbyte av bibliografisk information med utländska bibliografiska centraler.

Under 1980-talet slutfördes ett mer än tioårigt projekt, som syftade till att göra den svenska nationalbibliografin bakåt heltäckande. Någon fullständig och tillförlitlig redovisning av utgivningen i landet från åren 1700–1829 hade hittills saknats, men finns nu lätt tillgänglig i en speciell databas. Därmed är den svenska

tryckproduktionen från 1400-talets slut fram till våra dagar i stort beskriven. Projektet finansierades av Riksbankens jubileumsfond.

Mycket av den information som produceras idag skapas direkt i digital form men det mesta trycks sedan på vanligt sätt. Alltmer information tillhandahålls enbart digitalt. Det ställer stora krav på att utveckla säkra system för att sortera och tillhandahålla och arkivera det digitala materialet.

Bevarandefrågor

Verksamheten behandlas i kap. 6.

KB har som nationell biblioteksmyndighet ansvar för att säkra det svenska tryckets informationsinnehåll och originalutformning. Detta sker på olika sätt: genom ändamålsenliga lokaler, genom nybindning samt genom olika skydds- och konserveringsmetoder. För att skona sköra originaldokument erbjuds låntagaren i vissa fall mikrofilm eller annan reproduktion. KB har i första hand ett bevarandeansvar för de egna samlingarna, men det saknas idag en övergripande bild av tillståndet hos KB:s samlingar och det har därför varit svårt att prioritera bevarandeinsatserna. Bevarandeuppgiften innebär ett relativt omfattande samarbete över enhets- och avdelningsgränser.

De dagliga kraven har lett till att akuta insatser har fått gå före långsiktig planering. En plan är nu under utarbetande. KB har också tagit på sig ett visst nationellt bevarandeansvar – utan att egentligen ha vare sig mandat eller resurser för detta. Ett inventeringsprojekt av det äldre bokbeståndet i landet har genomförts samt några förebyggande bevarandeåtgärder. Bland dessa kan nämnas initiativ till uppbyggnaden av ett bevarandeseekretariat och utarbetandet av en handbok i bevarandefrågor.

Roggebiblioteket i Strängnäs

Detta tillkom i samarbete mellan KB och Länsarbetsnämnden i syfte att bevara ett äldre forskningsbibliotek och kunskapscentrum och samtidigt ge anställningsmöjligheter utöver ordinarie arbetsmarknad. Biblioteket införlivades i KB:s organisation 1968 och dess huvuduppgifter är att vårda, dokumentera och tillgängliggöra sitt bestånd – 70 000 volymer från sex sekel – och bidra till att skapa

intresse för Strängnäs som exempel på ett historiskt svenskt kunskaps- och lärdomscentrum samt att utveckla förutsättningarna som forskningsbibliotek. Roggebiblioteket har cirka 20 anställda med lönebidrag och ska bereda dem meningsfull och utvecklande sysselsättning. Biblioteket utför arbete åt KB inom bokbinderi, foto/repro, tryckeri samt konvertering av kataloguppgifter på kort till uppgifter i Librisbasen.

Tillhandahållande och tillgänglighet

Referens- och låneenheterna arbetar aktivt med att tillhandahålla och informera om KB:s samlingar i tryckt och elektronisk form. Informationen ges direkt till besökare som kommer till KB:s information och låneexpedition, men även genom att telefonfrågor besvaras alltid när KB är öppet och genom att skriftliga frågor besvaras via e-post. Referensenhetens e-postadress samlar alla referensfrågor som kommer till KB via Libris, webbmaster, sekretariatet och informationen och låne- och fjärrlånefrågor besvaras direkt via egna e-postadresser. KB har ett brett utbud av referensdatabaser, artikeldatabaser och fulltextdatabaser tillgängliga via referensenhetens hemsida. Vägledning till dessa ges genom kurser i databassökning för allmänhet och studenter/forskare. Den icke synliga verksamheten, t.ex. framtagningen, bör också nämnas.

Vad gäller den fysiska tillgänglighet begränsas denna av antalet läsplatser, som idag är endast 200. För att enligt lagen kunna bevara materialet för all framtid har KB beslutat att inte låna ut materialet utanför lokalerna – utom det utländska för vilket andra regler gäller. Uppslags- och översiktsverk står framme i läsesalar och katalogrum, men övervägande delen av KB:s böcker och tidskrifter finns i magasin som inte är öppna för låntagare. Böckerna måste beställas fram och blir tillgängliga först efter flera timmar eller nästa dag. KB:s läsplatser reserveras i första hand för dem som studerar KB:s material och kan inte självklart erbjudas dem som enbart använder sitt eget material. Dagstidningar finns i stor utsträckning som mikrofilm och finns framme i mikrofilmsläsesalen. För att få låna krävs lånekort och att man har fyllt 18 år.

För att skydda samlingarna har KB beslutat om stränga säkerhetsföreskrifter. Det finns kritiska synpunkter på att personal från vaktbolag är KB:s första ansikte utåt, och man kan fundera på om det inte går att lösa säkerhetsfrågorna på något annat sätt.

Lokalerna för publika evenemang har säkert fått den bästa möjliga lösning, men vägen dit är inte lätt – en öppning mot Humlegården hade radikalt förändrat detta.

Vad gäller den elektroniska tillgängligheten går 1,2 miljoner personer årligen in på KB:s hemsida, och Libris webbsök har 60 000 sökningar per dag (120 000 transaktioner). Ett litet antal datorer finns för låntagarnas bruk, enbart avsedda för sökning i bibliotekskataloger. Ett insatsprogram för digital informationsförsörjning föreslås i avsnitt 7.14.

Digitalisering är en metod för tillgängliggörande som samtidigt har ett bevarandesyfte. KB har p.g.a. bristande finansiering arbetat i relativt liten skala med digitalisering. En kraftfull satsning på digitalisering är ett av huvudförslagen i detta betänkande och behandlas i kap. 5. KB har i det s.k. Digsamprojektet inlett ett systematiskt arbete med digitaliseringsfrågor.

Samordningsuppgifter

Verksamheten behandlas i kap. 7.

Uppgiften att ge stöd till samordning och utveckling av forskningsbiblioteken samt utnyttjande och utveckling av tjänster baserade på informationsteknik är KB/Bibsams uppgift. Det gäller också utredningar inom biblioteksområdet samt att utse ansvarsbibliotek.

Vissa gemensamma funktioner för forskningsbiblioteken i Stockholmsregionen

År 1962 uppfördes Statens biblioteksdepå i Bålsta utanför Stockholm. Depån var ett resultat av det samarbete som grundats 1949 inom Stockholmsbibliotekens samarbetsnämnd; ett annat var den ”bokbil” för låneservice som började cirkulera mellan biblioteken 1953. Depån används också av andra än KB.

KB ska enligt instruktionen svara för vissa funktioner som är gemensamma för forskningsbiblioteken inom Stockholmsregionen. En översyn av det regionala samarbetet föreslås i avsnitt 7.13.3. Då blir det aktuellt att titta på samarbetet även i denna region.

7. Internationellt samarbete

Verksamheten behandlas i kap. 9.

Nationsgränser förlorar alltmer sin betydelse i biblioteks- och informationspolitiska sammanhang. Enligt instruktionen (1 §) ska KB främja internationellt samarbete och därvid samverka med utländska institutioner och internationella organisationer.

2.4 Personal, organisation och ekonomi

Organisationsfrågor behandlas i kap. 10 och frågor rörande KB:s utbildnings- och forskningsbehov i kap. 8.

KB har ett omfattande och krävande uppdrag som ställer stora krav på djupa kunskaper inom vitt skilda områden – allt från djupa bokhistoriska kunskaper och kunskaper om biblioteks- och informationsvetenskap och konservering till systemvetenskapliga, tekniska och juridiska, ekonomiska och administrativa kunskaper. Detta ställer krav på en välutbildad personal. Många uppgifter ställer stora krav på servicemedvetenhet och samarbetsförmåga såväl internt som externt, eftersom KB har en utpräglad utåtriktad verksamhet.

År 2002 var antalet anställda 310 (259 årsarbetskrafter). 61 procent av dem var kvinnor. Drygt en tredjedel av KB:s personal hade högskoleutbildning inom biblioteksområdet (övrig akademisk utbildning särredovisas inte i KB:s statistik). Endast sju hade doktorsexamen. Beträffande yrkeskategorier var 24 förste bibliotekarier, 163 bibliotekarier och 25 biblioteksassistenter. Övriga personalkategorier finns inte särredovisade.

I Riksbibliotekariens (RB) sekretariat ingår RB:s sekreterare som tillika är registrator. Myndighetens enda jurist utgör en stabsfunktion under RB.

KB:s anslagsutveckling

1998	227 274 000	förbrukat anslag
1999	227 784 127	”
2000	216 414 666	” ¹
2001	225 434 780	”
2002	233 010 393	”
2003	231 500 000	Prognos
2004	234 004 000	enligt budgetprop. ²
2005	239 118 000	beräknat enligt budgetprop. ³
2006	242 597 000	” ³

Tabellen visar KB:s anslagsutveckling efter den stora ombyggnaden 1997. Under denna period har KB fått använda anslagssparande för olika ändamål, huvudsakligen digitalisering. KB har under perioden även fått extra medel för subventioner till förvärv av elektroniska informationsresurser till landets lärosäten, samt för att göra Libris fritt tillgängligt på Internet. Att Libris blivit fritt tillgängligt har samtidigt gjort att intäkterna för Libris har minskat.

KB anser sig inte ha blivit kompenserade för de senaste årens stora avgiftshöjningar av pensionspremier mm.

2.5 Lokaler m.m.

Idén med KB är evig. KB:s uppdrag att samla allt svenskt tryck och bevara det för all framtid innebär att lokalbehovet är evigt ökande. 1997 gjordes bedömningen att nuvarande lokaler ska räcka till 2050. I god tid dessförinnan bör planeringen för framtida lagring vara löst.

Alla myndigheter ska enligt förordningen (1995:1300) om statliga myndigheters riskhantering göra en *riskanalys*. Den går ut på att identifiera vilka risker för skador eller förluster som finns i KB:s verksamhet. En revidering gjordes senast i samband med att KB beviljades statlig utställningsgaranti för utställningen om heliga Birgittas uppenbarelser sommaren 2003. En revidering pågår av KB:s riskanalys.

¹ KB:s anslag ej justerat för ökade kostnader (justering gjordes under 2000)

² I beloppet ingår kompensation för årliga revisionen, 347 000 kr

³ Motsvarar 234 004 000 kr i 2004 års prisnivå

KB har vidare besvarat Handikappombudsmannens (HO) enkät del I och II, den s.k. myndighetsenkäten om myndigheters genomförande av handikappolitiken. Arbetet pågår med att göra lokaler, verksamhet och information tillgänglig för människor med funktionshinder. Begränsningar ligger dock i att byggnaden är statligt byggnadsminne.

2.6 KB:s visioner för 2008

År 1998 slog KB fast visioner som skulle vara förverkligade år 2008. Visionerna tar sin utgångspunkt i de uppdrag KB fått under senare år och som formulerats i propositioner, riksdagsbeslut, regleringsbrev och allmänna inriktningsdokument. KB framhöll vikten av att en handlingsplan utarbetades för att uppnå målen.

Visionerna har sammanfattats i tio punkter:

1. Kungl. biblioteket ges ett allt tydligare bibliotekspolitiskt uppdrag. KB måste utveckla sina nationella uppgifter och leda biblioteksutvecklingen; samarbetet mellan olika bibliotekstyper bör underlättas. En fri och öppen tillgång till information, en nödvändig beståndsdel i varje demokratiskt samhälle, måste upprätthållas och utvecklas.
2. Libris som system och databas utvecklas till en nationell informationsresurs med intressenter inom alla delar av samhället och med vitt skilda användningsområden. KB:s ansvar är att i nära samarbete med dem som bygger databasen utveckla Libris i takt med tiden, och bevaka informationens kvalitet och tillgänglighet.
3. I en föränderlig värld måste Kungl. biblioteket arbeta för att den nyproducerade svenska textmassan räddas till eftervärlden, oavsett form och innehåll. Ny teknik medför att KB måste lägga om sina rutiner och anpassa sina samlande uppdrag till den nya situationen.
4. Nya metoder för att beskriva innehållet i text och bild medför att katalogiserings- och klassificeringsrutinerna förändras. KB måste i samarbete med förlag, tryckerier och upphovsmän/kvinnor utnyttja de möjligheter till rationalisering som erbjuds.
5. Kungl. biblioteket måste verka för att tillgängligheten till samlingarna ökar. En genomtänkt digitalisering av centrala delar av

- samlingarna blir nödvändig för att lyfta fram det mest angelägna materialet. Resultat ska bli tillgängligt via Internet.
6. Bevarandefrågorna får allt större betydelse, ofta i samband med långt drivna säkerhetsöverväganden. Den bevarandepplan som fastställts för KB anger inriktningen för bevarandearbetet. KB ska ha sådan kompetens inom sin organisation att planerna kan fullföljas.
  7. Ett ökande intresse för KB:s kulturarvsuppgifter och specialavdelningar betyder att biblioteket nu är etablerat som en känd nationell kulturinstitution. KB måste bedriva en genomtänkt program- och utställningsverksamhet och visa upp sina samlingar och sin professionella yrkeskompetens och aktivt påverka kulturlivet. KB:s tjänstemän deltar i den bibliotekspolitiska debatten.
  8. Biblioteksarbetet är till sin karaktär internationellt. Man både importerar och exporterar kunskap. Det internationella bibliotekssamarbetet ökar på alla områden bl.a. genom det europeiska samfundets integration. KB ska verka för att denna utveckling underlättas. Den måste få betydelse för hela det svenska biblioteksväsendet. KB ska även självt ta initiativ till projekt och leda verksamheter.
  9. Mot bakgrund av minskade resurser för högskolornas bibliotek stärks KB:s roll som humanistiskt forskningsbibliotek. KB måste vinnlägga sig om att förvärva ett fylligt och representativt utländskt material inom de humanistiska kärnområdena historia, litteraturvetenskap. och konstvetenskap.
  10. KB:s olika administrativa och biblioteksadministrativa rutiner är nu helt integrerade vilket medför ett tillförlitligare planeringsunderlag och ger förutsättningar för ett gott kvalitetsarbete.

Följande kan konstateras när halva tiden har gått:

Den handlingsplan som förutskickades har inte kommit till stånd. Däremot tycks ändå organisationen på många punkter arbeta i den riktning visionen anger. Någon avdelning har arbetat mer systematiskt med att sätta upp mål och formulera handlingsplaner. KB skulle nog vinna på att göra det i större utsträckning.

Det ingår i den nye Riksbibliotekariens planer att under våren ta upp visionsdokumentet till diskussion och eventuell omprövning.

2.7 Bedömningar och slutsatser

Slutsatserna i det följande dras utifrån den bild KB-utredningen fått genom de enkäter, intervjuer och samtal som genomförts, bl.a. har alla KB:s avdelningar besökts. Slutsatserna kan ses som en bild av dagens verksamhet och utgör underlag för förslagen i betänkandet. Utförligare beskrivningar och värderingar görs i sitt sammanhang i respektive kapitel.

KB är i första hand ett forskningsbibliotek med ett viktigt nationellt uppdrag: att samla in och bevara det svenska trycket, som är avsett för allmän spridning, oavsett hur det publicerats. Detta kulturarv ska KB bevara och göra tillgängligt för att det svenska samhället i all framtid ska kunna beforskas. KB är också ett humanistiskt forskningsbibliotek med betydande utländska samlingar. Samordningen med andra forskningsbibliotek i landet är en viktig fråga.

Beträffande insamlingen kan generellt konstateras det oskattbara värde som ligger i den svenska pliktlagen – grunden för KB:s insamlingsverksamhet. Insamlingen ställer stora krav på dem som skall ta emot och ordna upp allt detta material. En förutsättning för att detta ska fungera är ordning och reda, enhetliga principer och standarder samt ett nära samarbete mellan många berörda inom och utanför KB och internationellt. Det krävs vidare avancerade administrativa och tekniska system för hanteringen. Nationalbibliografin, katalogiseringen och Libris är centrala instrument. En nationell bibliotekskatalog har avgörande betydelse för tillgängligheten till det tryckta kulturarvet och det samlade litteraturbeståndet. Det gäller självfallet också i fråga om det digitala materialet. Detta ställer krav på samordning och KB har tagit många viktiga initiativ och det är angeläget att KB också får ett formellt nationellt ansvar för bibliografisk samordning och utveckling.

Författararkiv är en viktig del i ett nationalbiblioteks verksamhet. Även om det är en fråga om resurser och donatorers vilja att donera är det en angelägen uppgift för KB som nationalbibliotek att ha landets stora författares arkiv i sina samlingar.

Beträffande KB:s initiativ att samla in digitalt material från Internet i Kulturarv³-projektet är detta en mycket lovvärd insats. Denna metod innebär en slumpmässig robotinsamling från de svenska delarna av Internet med långa mellanrum. Mycket av det som publiceras av professionella producenter (tidningar, organisationer m.fl.) på nätet samlas därför inte in. Det innebär att en viktig

del av det svenska kulturarvet inte finns bevarat, och det allvarliga är nu den lucka som uppstått genom att insamling av digitalt material inte är lagreglerad.

Beträffande bevarandansvaret bör satsningarna på renoveringen av lokalerna med tillhörande framtida lagringsmöjligheter framhållas. Ett aktivt bevarandearbete pågår i olika former av KB:s omfattande material. Det kräver god samarbetsförmåga eftersom det är avdelnings- och enhetsöverskridande. Hittills har arbetet präglats av akuta insatser och KB har saknat en övergripande planering för bevarandearbetet. Ett målmedvetet långsiktigt planeringsarbete har nu påbörjats även om behovet av akuta insatser fortfarande är stort. Lovvärda är också de initiativ som KB tagit för nationella bevarandeinsatser. En grund har lagts genom det inventeringsprojekt av landets gamla boksamlingar som genomfördes tillsammans med andra för några år sedan samt det initiativ KB tagit för att inrätta ett bevarandesekretariat och den handbok i bevarandefrågor som tagits fram. Den lagstiftning och övriga nationella bevarandeåtgärder som nu föreslås kommer att bli ett viktigt stöd i KB:s fortsatta arbete. Den digitalisering som KB påbörjat av samlingarna är också en viktig bevarandeåtgärd.

Tillgängligheten är en fråga som engagerar många. Digitaliseringen är viktig för att öka tillgängligheten till det rika kulturarv som KB besitter. Även om KB "bara" skulle vara ett forskningsbibliotek, så anser många att KB i högre grad borde vara ett forskningsbibliotek för hela landet. Ganska många tycker också att KB idag vänder sig till forskarsamhället i alltför hög grad, på bekostnad av utbildning/studenterna och allmänheten. Till stöd för detta talar även att fler anser att KB bör vända sig till alla/medborgarna, alternativt dem som har intresse eller behov av KB:s material, än de som anser att KB gör detta idag. KB framhålls också av många som viktigt för andra bibliotek.

Allmänt framhålls önskemål om bättre öppettider, exempelvis införande av söndagsöppet, samt att mer material ska tillgängliggöras på Internet. Tillresande såväl från olika delar av Sverige som utländska besökare anser att det är helt fel att man inte kan få tillgång till en bok samma dag om man inte förbeställt inom en viss tid. Flera nämner att digitalisering behövs, och någon önskar att mikrofilm ska lånas ut samt att fjärrlånesystemet behöver bli snabbare. En majoritet anser att den publika verksamheten är tillräcklig och att den har rätt inriktning. Önskemål finns dock om ett mer öppet KB – öppet för alla med lättare programinslag, mer

material på webben, som mötesplats för kultur och forskning för både professionella och lekmän som kan leda till nya idéer. Önskemål finns om att KB ska ta ansvar för bokhistoria. Många tycker att KB är för Stockholmsinriktat.

Den digitalisering som påbörjats inom KB bör uppmärksammas t.ex. av *Suecia Antiqua et Hodierna*. Vidare är digitaliseringen av affischer och den publika verksamheten kring detta, bl.a. i form av en vandringsutställning, kombinerat med att materialet blir tillgängligt via Libris webbsök ett värdefullt sätt att nå ut mer allmänt. Publika verksamheter i KB:s lokaler som utställningarna om Strindberg, Bremer och Vang Nyman är också viktiga för det allmänna intresset. Nämnas bör även utställningar som *De litterära sällskapen* – en starkt växande rörelse av betydelse för intresset för ”boken”. Nämnas bör också Svensk Bokkonst – kanske något för satsningarna som nu pågår för svensk design – samt KB:s vänförening Biblis.

KB har tagit ett värdefullt initiativ genom den systematiska planering för det framtida digitaliseringsarbetet som påbörjats. Detta utgör en god grund för en mer omfattande digitalisering av samlingarna så att landets gemensamma kulturarv blir till glädje och nytta för hela landet. Det är också ett av förslagen i detta betänkande.

KB:s uppgift är också nationell samordning och utveckling av det svenska forskningsbibliotekssystemet och infrastrukturen för informationsförsörjning till forskning och högre utbildning.

Förutom de uppgifter som framhållits i det förgående och också är en del i informationsförsörjningen till forskning och utbildning kan nämnas fjärrlånesystemet, de samordnade förvärven av elektroniska informationsresurser samt det arbete som inletts i samarbete med lärosätena för att med utgångspunkt i första hand från deras behov och önskemål bygga upp ett svenskt nätbibliotek.

Trots de medvetna satsningar som gjorts de senaste åren – efter ombyggnaden – på den utåtriktade verksamheten måste man nog ändå påstå att KB är relativt okänt. För många är KB bara ett stort gult hus i Humlegården. KB bör göra en kraftsamling för att bli *mer allmänt känt*. Även om KB:s primära uppgift är att vara forskningsbibliotek med huvuduppgiften att för framtida forskning samla allt och spara allt utan gallring så bör KB:s samlingar och verksamheter bli mer kända. En plan för den utåtriktade verksamheten bör tas fram och resurserna förstärkas. Av tidigare erfarenheter kan slutsatsen dras att planen bör utgå från specifika mål-

grupper – t.ex. lärare/forskare/studerande och deras bibliotek och organisationer, media, myndigheter, folkbildningen, förlag, bokhandlare etc. En stor förändring har skett de senaste åren när det gäller KB:s utåtriktade verksamhet, särskilt efter ombyggnaden 1997. Samordningen mellan informationsansvariga inom KB bör också förbättras. En mer central plats i organisationen är också viktig.

KB:s ambitioner att delta i den allmänna biblioteksdebatten är goda, men där har genomslagskraften har inte varit så stor.

En annan viktig fråga är KB:s *omvärldsanalys*. KB har gjort många värdefulla insatser, t.ex. starten av Kulturarw³-projektet och konsortieförvärven av elektroniska informationsresurser. KB har också skaffat sig goda kunskaper på det upphovsrättsliga området. Återkommande användarundersökningar ingår som ett led i omvärldsanalysen. Ett mer systematiskt arbete bör dock startas för att definiera och beskriva KB:s omvärld, vilka som är intressenter och hur dessa ska nås.

Varje enhet bör ta fram väl förankrade *kort- och långsiktiga planer* för sina verksamheter, och dessa bör fastställas av Riksbibliotekarien. Dessa ska utgöra underlag för KB:s övergripande långsiktiga planering. Detta blir ännu mer angeläget med tanke på vad som förslagits i detta betänkande och som ställer stora krav på KB:s organisation, samarbetsförmåga och handlingskraft.

De allra flesta anser att KB:s personal är kompetent, service-medveten och överlag gör ett mycket bra arbete. Det är emellertid viktigt att KB så snart som möjligt gör en *analys av det framtida kompetensbehovet* – dels inför de utvidgade uppgifter som väntar, dels med hänsyn till kommande pensionsavgångar.

Flera av de åtgärder som behöver vidtas ställer nya krav på KB. Bedömningen är att KB med vissa resursförstärkningar och några organisatoriska förändringar har alla förutsättningar att klara detta på bästa sätt.

Flera av de mål som ställdes upp i visionen 1998 är förverkligade. Med de insatser som nu föreslås kommer det att finnas goda förutsättningar för att visionerna ska vara förverkligade år 2008.

3 Samla in – Pliktlagen

3.1 Bakgrund

3.1.1 Inledning

Pliktexemplar har samlats in och bevarats i århundraden. De första svenska bestämmelserna är daterade till år 1661 och återfinns i en kansliordning från detta år. Genom denna tidiga bestämmelse och genom Kungl. bibliotekets (KB) etablering redan under senare delen av 1500-talet har ett unikt kulturarv bevarats för framtiden.

KB:s uppdrag är att samla in hela den svenska tryckproduktionen, publikationer med svensk anknytning som givits ut utomlands och en representativ samling utländsk litteratur samt vissa elektroniska dokument. I uppdraget ingår också att stå för kontinuiteten – att beskriva samlingarna, bevara dem för framtiden och göra dem tillgängliga. Vidare ingår att framställa nationalbibliografiska produkter, ansvaret för samkatalogen och det nationella biblioteksdatasystemet Libris. KB:s samlingar är ovärderliga – ett kulturarv som speglar Sverige och omfattar allt från medeltida handskrifter till 200 miljoner webbsidor.

KB står för bredd och djup samt kontinuitet när det gäller det skriftliga kulturarvet genom det lagstadgade ansvaret för insamling av allt material som trycks i landet och som är avsett för allmän spridning. Detta omfattar böcker/monografier, periodiska publikationer (tidskrifter, årsböcker etc.), dagstidningar och vad som benämns ”småtryck” samt bilder, affischer och vykort. Genom att KB började samla in material från webben 1997 har också en del av det digitala materialet sparats för eftervärlden. Det är nu angeläget att även det senare blir lagreglerat.

KB är en unik källa för utbildning och forskning och ovärderlig som bevarare av vårt svenska kulturarv. Vilken betydelse detta har får vi alla påminnelser om när nationalbibliotek utsätts förstörelse i samband med naturkatastrofer och krig. På en konferens under

slutet på 1990-talet om elektronisk publicering som handlade om vart vi är på väg uttryckte nationalbibliotekarien från Sarajevo – där nationalbiblioteket nyligen bränts ner – ”I want to know where I come from”.

Frågan är om det svenska systemet vad gäller tryckta skrifter ska behållas och vilka behov av förändringar det finns. Insamlingen av det digitala materialet behöver lagregleras snarast så att inte mer av det svenska kulturarvet ”på webben” går förlorat för framtiden.

3.1.2 Tidigare utredningar och propositioner

Med anledning av vissa förändringar i tryckfrihetsförordningen (TF, 1949:105) med konsekvenser för pliktleveransordningen tillkallade regeringen i januari 1977 en särskild utredare med uppdrag att se över bestämmelserna om pliktleveranser. Utredaren skulle titta på i vilken utsträckning universitetsbiblioteken i de sex högskoleregionerna skulle kunna utnyttja pliktexemplaren för sin försörjning av svenskt tryck. Om inte pliktleveranser skulle kunna gå till samtliga bibliotek skulle förslag lämnas om antalet pliktexemplar och fördelningen av dessa. Ett exemplar skulle betraktas som nationalexemplar att bevaras för framtiden och alltså i första hand inte vara ett bruksexemplar. Vidare skulle möjligheterna att gallra i materialet undersökas – t.ex. genom selektiv rekvisition eller utgallring efter leverans. Utredaren skulle också beakta de vidgade möjligheter till samordning som Libris-systemet medgav.

Utredaren redovisade sina förslag i betänkandet *Pliktexemplar av skrift (DsU 1977:12)*. Beträffande antal och karaktär slogs fast att de kulturella och administrativa skälen var synnerligen starka för att ha ett nationalexemplar (KB) och ett reservexemplar (Lunds universitet). Som motiv för fler än två exemplar angavs behovet av tillgång till ett brett inhemskt material för forskning, akademiska studier och annat utnyttjande på flera ställen. Olika möjligheter till begränsning övervägdes främst i fråga om huruvida det s.k. småtrycket skulle samlas in, men starka principiella skäl anfördes för att de sex dåvarande s.k. högskoleregionerna skulle behandlas på ett likvärdigt sätt i fråga om tillgång till litteratur för forskningsändamål m.m. Detta innebar en ökning av antalet pliktexemplar till sju.

Förslaget innebar en principiell begränsning för framtiden av antalet exemplar. I förslaget ingick även en begränsning av skyldigheten att för framtiden bevara materialet. Bevarandeskyldigheten

skulle endast gälla national- och reservexemplaret. Övriga skulle få fritt disponeras av respektive universitet för i första hand regionens behov. Spridning och gallring skulle kunna ske i den utsträckning som befanns lämpligast.

Genom prop. 1977/78:97 (KrU 1977/78:27, rskr 375) om lagen (1978:487) om pliktexemplar av skrifter och ljud- och bildupptagningar om åtgärder för att bevara skrifter och ljud- och bildupptagningar beslutade riksdagen om en ny särskild lag om pliktexemplar. Radio- och televisionsföretag samt beställare och importörer av fonogram och videogram ålades skyldighet att lämna exemplar för bevarande. Samtidigt inrättades en ny statlig myndighet, Arkivet för ljud och bild (ALB), som skulle bevara och tillhandahålla ljud- och bildupptagningar. Vidare infördes en utökning av antalet pliktexemplar till sammanlagt sju stycken. Skälet var att man av principiella skäl ville behandla de dåvarande sex högskole-regionerna på ett likvärdigt sätt vad avsåg tillgång till det svenska trycket.

Sommaren 1988 tillkallades en utredare för att se över bestämmelserna i lagen (1978:487) om pliktexemplar av skrifter och ljud- och bildupptagningar. Översynen (Dir. 1988:46) gällde konsekvenser av den tekniska utvecklingen. Det ingick också att belysa vissa speciella problem rörande publikationer för synskadade. Hösten 1989 överlämnades Översyn av lagen om pliktexemplar (SOU 1989:89) till regeringen. Den behandlade behov av förändringar i regelsystemet med anledning av den grafiska teknikens snabba utveckling och kartläggning av information som tillhandahålls i mikroform respektive digitalform med sikte på att utvidga lagen till dessa områden. I direktiven ingick även att belysa vissa speciella problem rörande bevarandet av publikationer för synskadade.

Utredningen gjorde följande allmänna överväganden:

- lagen ska vara neutral i förhållande till olika informationsmedia
- leveransplikt bör gälla för skrifter (och upptagningar) etc. som fixerats i form av dokument av något slag och som är avsedda att spridas i denna form till en större krets av användare
- regelsystemet får inte belastas med tekniska detaljer. Avgränsningen av det leveranspliktiga materialet bör ske i breda men väl definierade kategorier.

- de förpliktelser som åläggs producenter/utgivare av skilda slag av informationsbärare bör göras så likformiga och så lite betungande som möjligt.

När det gäller tryckta skrifter och därmed jämställt material fann utredaren inte anledning att överväga några principiella förändringar. Däremot föreslogs ett mindre antal tekniska justeringar i de föreskrifter som reglerar avlämnandet av pliktexemplar av tryckta skrifter, bl.a. föreslogs TPB få ansvar för det långsiktiga bevarandet av publikationer för läshandikappade.

Tidigare hade betänkandet *Ljud och bild för eftervärlden* (SOU 1987:52) lämnats och där föreslogs vissa utvidgningar av PL. Regeringen beslutade med utgångspunkt från dessa utredningar och remissyttrandena att göra en samlad översyn som skulle redovisas våren 1992 (aviserat i budgetpropositionen 1990/91:100 bil. 10 s. 131). I maj 1991 tillkallades en särskild utredare för att göra översynen. I uppdraget (Dir. 1991:78) ingick att fastställa vad pliktleveranser skulle omfatta och utarbeta begreppsdefinitioner för materialtyper som borde omfattas av leveransplikt, undersöka om det var möjligt att göra någon form av urval, vilka regler som borde gälla samt former för beslut om bevarande och lagring, bedöma behov av nationellt reservexemplar, möjligheter till arbetsfördelning mellan berörda myndigheter, bedöma behovet av regler för tillgänglighet av materialet; utlåning och kostnader i samband med detta, möjligheter till gemensamt och delat ansvar mellan universitetsbiblioteken, behov av särskild utrustning för att material skulle kunna användas, för och nackdelar med delat ansvar mellan KB och ALB (numera SLBA) liksom med en mer sammanhållen organisation, föreslå en ny pliktexemplarslag och behov av övriga åtgärder.

Utredaren redovisade sina förslag i betänkandet *Pliktleverans* (SOU 1992:92). Utredaren föreslog en ny lag, pliktleveranslagen, som skulle ersätta lagen (1978:487) om pliktexemplar av skrifter och ljud- och bildupptagningar. Alla dokumenttyper skulle betraktas som likvärdiga. Ingen kvalitetskillnad mellan dokument skulle göras för att bevara bara det som subjektivt betraktas som intressant. Kriterierna för leveranspliktigt material skulle vara:

- tillgängligt för allmänheten
- framställt i Sverige
- röra svenska förhållanden

Även skrifter i mikroform och dokument för elektronisk återgivning (t.ex. cd-rom) föreslogs bli leveranspliktiga. Detsamma skulle gälla för kombinerat material (oftast skrift kombinerad med ljud- och bildupptagning).

Antalet pliktexemplar skulle enligt förslaget även i fortsättningen vara sju (Kungl. biblioteket (KB), Stockholms (SUB), Uppsala (UUB), Linköpings (LiUB), Lunds (LUB), Göteborgs (GUB) och Umeå (UmUB) universitetsbibliotek). Bestämmelsen om nationellt reservexemplar (vid LUB) föreslogs upphöra. Elektroniska dokument som innehåller ljud och rörlig bild, t.ex. multimedia, skulle levereras till ALB (numera SLBA). För dokument som framställs i landet skulle framställare eller producent leverera pliktexemplaret. Detta skulle bevaras och tillhandahållas för forskning och studier enligt föreskrifter av regeringen eller myndighet som regeringen föreskriver. Det förutsattes att upphovsrättslagstiftningen iakttogs.

KB och ALB föreslogs under den närmaste framtiden verka som från varandra fristående institutioner, men på sikt måste ett närmare samgående tas upp till ny prövning – inte minst därför att framtiden kommer att kräva god samordning när det gäller att bevara och tillhandahålla kulturarvet. Frågan om långsiktigt bevarande måste lösas och insatser måste göras för att överföra innehållet både i pappersdokument och elektroniska dokument till mer hållbar form. KB, Riksarkivet (RA) och ALB borde samverka och påbörja planeringen för att på lång sikt bevara framförallt elektroniska dokument.

Regeringen aviserade i forskningspropositionen *Forskning för kunskap och framsteg* (1992/93:170, avsnitt 8) sin avsikt att förelägga riksdagen en proposition om en pliktleveranslag och framhöll skälen för pliktleverans (insyn i vårt samhälle, bevara och tillhandahålla yttringar av svensk kultur och vittnesbörd om det svenska samhället och om livet i Sverige för eftervärlden som är av största betydelse för forskning och studier). En ny lag behövdes med anledning av de förändringar som skett när det gäller allmänt tillgängliga dokument. Olika dokumentslag skulle betraktas som likvärdiga och gallring av kvalitetsskäl undvikas. Tillgång i hela landet framhölls vara av stort värde därför skulle antalet exemplar (sju, inklusive reservexemplaret i Lund) bibehållas. Åtgärder för att rädda skrifter och elektroniska dokument behövdes och medel borde anslås.

KB och ALB:s ställning som fristående myndigheter skulle vara oförändrad. Uppgiften att bevara kulturarvet ansågs komma att kräva en god samordning. På sikt måste ett närmare samgående tas upp till ny prövning för att ge möjligheter att inom en och samma organisation kunna göra prioriteringar och resursavvägningar mellan näraliggande verksamhetsområden. Riksdagen beslutade hösten 1993 om en ny pliktexemplarslag (1993:1392, PL) (prop. 1993/94:10 om pliktexemplar, bet 1993/94:KrU8), som trädde i kraft 1 januari 1994 och i huvuddrag följer förslagen i utredningen. En betydande del av förändringarna är av systematisk natur.

Därefter har vissa mindre ändringar gjorts i PL efter förslag i prop. 1995/96:71 *Ändring i pliktexemplarslagen* (1995/96:KrU4). Förslagen grundade sig på önskemål från KB och ALB (Kungl. biblioteket Rapport nr 22 oktober 1995, Mats G. Lindquist om långsiktigt bevarande av elektroniska dokument, i fixerad form, på uppdrag av ALB, KB och RA). Lagändringen gällde leveransplikt av elektroniska dokument – leveransskyldighet ska åvila den som låtit göra dokumentet tillgängligt för allmänheten här i landet (20 §).

I oktober 1996 beslutade regeringen att en särskild utredare skulle tillkallas för att göra en förutsättningslös översyn av lagen (1993:1392) om pliktexemplar av dokument (Översyn av pliktexemplarslagen Dir:1998:92). Utredaren redovisade sina förslag i betänkandet *E-plikt* (SOU 1998:111). Betänkandet, remissbehandlingen och regeringens ställningstaganden redovisas i avsnitt 3.4. Förslaget föranledde inga åtgärder.

3.2 Utgångspunkter

3.2.1 KB:s uppdrag

I förordning (1996:505) med instruktion för Kungl. biblioteket regleras bl.a. att KB är nationalbibliotek och ska fullgöra dokumentära uppgifter och serviceuppgifter. KB ska samla, förvara, beskriva och hålla tillhanda den svenska tryckproduktionen i dess helhet samt vissa elektroniska dokument, och därvid fullgöra de uppgifter som följer av lagen (1993:1392) om pliktexemplar av dokument och förordningen (1993:1439) om pliktexemplar av dokument. Vidare ska KB samla, förvara, beskriva och hålla tillhanda utomlands utgivna publikationer med svensk anknytning.

3.2.2 Gällande bestämmelser

Utgångspunkt för pliktlagstiftningen är tryckfrihetsförordningen (TF) 4 kap. 4 § om skyldighet att bevara exemplar av tryckt skrift för granskning och att lämna exemplar av skrift till bibliotek eller arkiv. Den lag som avses är lagen (1993:1392) om pliktexemplar av dokument. En genomgående förutsättning för leveransplikt är att de olika dokumentslagen ska ha gjorts tillgängliga för allmänheten. Beträffande skrift innebär detta att den ska ha utgivits eller lämnats ut för spridning.

Lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk (URL) reglerar de rättigheter som en upphovsman har till sina verk och vilka möjligheter denne har att bestämma över användningen av verken.

Departementsskrivelsen Upphovsrätten i informationssambället – genomförande av direktiv 2001/29/EG, m.m. (Ds 2003:35) behandlas i avsnitt 3.4.2.

Yttrandefrihetsgrundlagen (1991:1469, YGL) ger ett särskilt grundlagsskydd för friheten att yttra sig via radio, television och överföringar via datornät samt filmer, videogram, ljudupptagningar och andra tekniska upptagningar. YGL tillkom efter förebild av tryckfrihetsförordningen och bygger på samma grundläggande principer nämligen etableringsfrihet, förbud mot censur och liknande åtgärder.

Lagen (1993:1392) om pliktexemplar av dokument (PL) reglerar föreskrifter om skyldighet att lämna exemplar av dokument, pliktexemplar, till bibliotek eller Statens ljud- och bildarkiv. I lagen regleras vem som ska lämna pliktexemplar, vad som ska lämnas, till vem och när. Idag omfattar PL endast tryckt material samt ljud- och bildmaterial och det digitala material som är fixerat på ett medium, exempelvis disketter eller cd-rom.

Förordningen (1993:1439) om pliktexemplar av dokument (PF) reglerar hur pliktexemplaret ska bevaras och tillhandahållas samt om sanktioner om bestämmelserna inte följs.

Förordningen (1998:377) om statliga myndigheters skyldighet att leverera skrifter till Kungl. biblioteket och riksdagsbiblioteket reglerar just statliga myndigheters skyldighet att leverera skrifter.

Personuppgiftslagen (1998:204, PuL) reglerar behandling av personuppgifter, dvs. all hantering av personuppgifter, oavsett om det sker genom databehandling eller om det sker manuellt. PuL gäller dock inte behandling av personuppgifter som utförs som ett led i

en verksamhet som är av rent privat natur. Bestämmelserna i lagen gäller heller inte om det skulle strida mot bestämmelserna om tryck- och yttrandefrihet. Slutligen ska vissa bestämmelser inte tillämpas på sådan behandling av personuppgifter som sker uteslutande för journalistiska ändamål eller konstnärligt eller litterärt skapande. PuL är subsidiär i förhållande till annan lagstiftning, vilket innebär att bestämmelser i annan lag eller förordning gäller i stället för PuL, exempelvis förordningen (2002:287) om behandling av personuppgifter i Kungl. bibliotekets digitala kulturarvsprojekt.

Förordningen (2002:287) om behandling av personuppgifter i Kungl. bibliotekets digitala kulturarvsprojekt tillkom eftersom E-pliktutredningen (SOU 1998:111) inte resulterade i någon förändring av pliktleveranssystemet. Förordningen reglerar tillgängligheten i förhållande till PuL, och medger att personuppgifter får behandlas i projektet för att tillgodose behovet av forskning och information.

Bakgrunden till förordningens tillkomst återfinns bland annat i en skrivelse från KB till Utbildningsdepartementet (den 9 februari 2001), där KB framhöll sitt nationella ansvar att för framtiden insamla, bevara och tillhandahålla den kunskap och de idéer och tankar vi idag ger uttryck för. När detta i allt högre grad sker via elektronik och Internet så måste insamlandet av denna information ingå i KB:s uppdrag, annars urholkas KB:s förutsättningar att fungera som nationalbibliotek. KB framhöll att man sedan 1997 samlat in material från Internet med robotteknik i projektet Kulturarw³, ett projekt som hade finansierats av bl.a. Knut och Alice Wallenbergs stiftelse men under ett år även av Utbildningsdepartementet.

3.2.3 Direktiven

Den nuvarande pliktlagen trädde i kraft 1994. KB:s förutsättningar för att samla in tryck, konsekvenser av förändringar i trycket och digital publicering ska belysas och analyseras samt hur tillämpningen av pliktlagen har fungerat. I direktiven hänvisas till de stora förändringar som skett beträffande utbud, struktur, teknik och distributionsformer vad gäller såväl tryckta dokument som ljud- och bildmedier. Det framhålls att de kriterier som då fastställdes gällande leveransplikt börjar bli föråldrade och bör anpassas till dagens mediesituation.

Beträffande insamling av material på Internet, se avsnitt 3.4. En utvärdering ska även göras av hanteringen av det nationella reserv-exemplaret som Lunds universitetsbibliotek ansvarar för. Vidare ska systemet med att pliktexemplar ska lämnas till vissa universitet granskas.

3.2.4 Definitioner och avgränsningar

För definitioner som inte nämns i det följande samt förkortningar, se avsnitt 3.4 och kap. 12.

I betänkandet används huvudsakligen begreppet *digitalt material* i stället för E-pliktutredningens elektroniskt material för att beteckna material som publiceras på Internet och andra nätverk eller i fixerad form, exempelvis på cd. I detta ingår även *databaser* (se vidare avsnitt 3.4).

I 2 § PL definieras de *leveranspliktiga materialslagen* (bland annat *skrifter*, vars definition är kopplad till 1 kap. 5 § TF) samt begreppet *dokument*.

S.k. *kombinerat material* innehåller minst en skrift och inslag av AV-material som ljudkassetter, skivor eller videogram (ljud och/eller rörlig bild). År 1979 infördes leveransplikt i två exemplar för denna typ av skrift. År 1993 utvidgades leveransplikten till sju exemplar. Denna fråga behandlas vidare i avsnitt 3.5.

Vad som avses med *tillgängliggjort för allmänheten* regleras i 3 § PL. Utredningen föreslår införande av en ny 3 a § för att reglera när digitalt material ska anses tillgängliggjort för allmänheten (se lagförslaget). Här ingår det för skrifter vanligt förekommande uttrycket *allmänt spritt*, vilket innebär att något tillgängliggjorts för allmänheten. Spridning förutsätter att det finns exemplar och en upplaga vilket inte är fallet för exempelvis digitalt material.

Vad som ska anses vara *svenskt* (röra *svenska förhållanden*) regleras i 4 § PL, och även där föreslås tillägg för digitalt material (se lagförslaget).

Mångfaldigad innebär framställande av en skrift i flera exemplar. *Pliktleverans* innebär skyldighet för framställaren eller utgivaren att leverera material enligt PL (19–23 §§). Pliktmottagare är Kungl. biblioteket, Stockholms, Uppsala, Linköpings, Lunds, Göteborgs och Umeå universitetsbibliotek (24 § PL).

I PL regleras även pliktleverans av ljud- och bildmaterial. Detta kommer endast att beröras av KB-utredningen där särskild hänsyn

har varit nödvändig, eftersom det inte ligger inom utredningens uppdrag att se över dessa materialslag. Referenser till PL kan i det följande därför tyckas ofullständiga eftersom ljud- och bildmaterial inte alltid nämns.

3.2.5 Arbetsmetoder

För att få en uppfattning om hur PL fungerat har besökt avlagts vid KB och samtliga pliktmottagande bibliotek och andra bibliotek. Vidare har samtliga universitet och högskolor samt andra ”forskningsbibliotek”, vissa myndigheter samt läns- och folkbibliotek tillfrågats i enkäter och intervjuer.

En arbetsgrupp med företrädare för KB, SLBA, RA och lärosäten har bistått i arbetet.

Utredningen har vidare träffat företrädare för förläggare genom Svenska Förläggareföreningen (SvF), pliktleverantörerna genom Grafiska Företagens Förbund (GFF) och upphovsmännen genom Sveriges författarförbund och KLYS (Konstnärliga och Litterära Yrkesutövares Samarbetsnämnd). Utredningen har även varit i kontakt med Tidningsutgivarna (TU), Patent- och Registreringsverket (PRV) och Radio- och TV-verket (RTVV) samt medieföretaget MTG.

Samråd har också skett med den särskilde utredare som har i uppdrag att göra översynen av Statens ljud- och bildarkiv (Dir. 2002:155). SLBA var i ett inledande skede representerat i den arbetsgrupp som arbetat med pliktfrågorna, men har inte deltagit i den slutliga behandlingen av förslagen.

3.3 Insamling av tryckt material – hur har det fungerat?

3.3.1 Utgångspunkter

Enligt PL ska exemplar (pliktexemplar) av allt svenskt tryck, elektroniska dokument och s.k. kombinerat material lämnas till KB, SUB, UUB, LiUB, LUB, GUB och UmUB. Enligt pliktförordningen ska material som lämnas till KB utgöra nationalexemplar och bevaras för framtiden. Vad som förvaras hos KB är tillgängligt i bibliotekets lokaler på det sätt som KB bestämmer. KB beslutade 1979 att av bevarandeskäl inte låna ut sitt svenska material utanför

biblioteket. Tidigare var det möjligt för KB-anställda och vissa universitetsanställda att låna hem. Allmänt hemlån upphörde för cirka 50 år sedan.

Material som lämnas till Lunds universitetsbibliotek utgör enligt pliktförordningen nationellt reservexemplar och ska bevaras för framtiden. De hålls tillgängliga på det sätt som universitetet bestämmer efter samråd med KB. Materialet får lånas lokalt och som fjärrlån. De fem övriga pliktmottagande lärosäten bestämmer själva om materialet. Det lånas ut (utanför lokalerna).

Dagstidningar lämnas bara till KB och LUB.

3.3.2 Hur har tillämpningen av bestämmelserna fungerat

3.3.2.1 KB:s tolkning och tillämpning

Allmänt

Insamling sker genom pliktleveranser och andra förvärv, t.ex. köp och gåvor. Målet är att samla in det svenska trycket i dess helhet samt ett representativt urval av svensk textproduktion i nya medier, (s.k. kombinerat material och dokument för elektronisk återgivning, dvs. exempelvis cd-rom och disketter). Detta ska ske i enlighet med upphovsrättsliga bestämmelser. KB ska också samla annat material som stärker dess roll som nationalbibliotek och humanistiskt forskningsbibliotek, t.ex. handskrifter, författararkiv samt porträtt och andra bilder i olika tekniker. Insamlingen syftar enligt PL till att säkra det svenska tryckets informationsinnehåll och originalutformning.

I det följande behandlas endast frågor som är reglerade genom PL och PF.

I Insamlingen enligt PL

3.3.2.1.1 Pliktleverans av svenskt tryck – problem och tendenser

Allmänt

PL gäller idag skrifter, kombinerat material och dokument för elektronisk återgivning som är mångfaldigade och avsedda att tillgängliggöras för allmänheten. Som tidigare nämnts gäller PL även

för ljudradio och TV samt videogram, film och fonogram, men detta behandlas inte närmare av KB-utredningen.

I det följande behandlas leveransplikten gällande tryckt skrift samt ”dokument för elektronisk återgivning” (t.ex. cd-rom). Publikationer i digital form (som ersätter tryckt publikation, dvs. där det inte finns någon tryckt manifestation) behandlas i avsnitt 3.4 och 3.5. Kombinerat material (dvs. material som kombinerar flera olika medier – text, bild, ljud och film) behandlas i avsnitt 3.5.

De pliktleveransskyldiga är en alltmer heterogen grupp. Det är svårt att spåra alla och att nå alla med information om lagen. Idag finns cirka 6 000 pliktleverantörer av olika kategorier registrerade hos KB. Vidare är det svårt att sätta gränser för leveransskyldighet när det gäller antal exemplar och vilka spridningssätt som kan användas utan att publikationen kan anses som allmänt spridd.

Av 32 § PL sista stycket framgår att pliktexemplaren ska levereras i det skick som de sprids till allmänheten. En skrifts utseende vad gäller layout, typ av papper etc. kan säga mycket om utgivaren av skriften, men också om dess mottagare. Detta kan också vara av stort intresse för framtida forskning.

Teknikutvecklingens betydelse för vad som ska levereras

Mångfaldigande innebär framställande av en skrift i flera exemplar. Detta kan ske genom olika tekniker, exempelvis tryckpress, stencilering, fotokopiering eller liknande tekniskt förfarande. Tryckmetoderna kan vara offsettryck, screentryck eller digitaltryck. Allt mångfaldigande kräver ett original. Allt tryck sker numera från digitala förlagor, eller från förlagor som ursprungligen varit digitala. Hur tryckningen går till har ingen betydelse för vad som ska levereras.

Variabeldatatryck (variabeltryck) innebär tryckning, som styrs av en databas, och med delvis individuellt innehåll i varje enskilt tryck. Web-to-print eller e-printing innebär att man skapar och beställer trycksaker med hjälp av färdiga mallar på en webbplats.

Print-on-demand har kommit att användas för alla sorters digitaltryck utan närmare precisering. Tryckning-efter-behov eller från elektroniskt lager skulle kunna vara en möjlig avgränsning och så används begreppet i detta betänkande.

Teknikutvecklingen har lett till att begreppet ”allmän spridning” har fått en ny innebörd. Det är idag möjligt att framställa ett enda

exemplar till en kund eller en skräddarsydd lösning för en starkt begränsad krets. Det har också blivit möjligt att framställa få exemplar till rimligt pris vid ett tryckningstillfälle. Det är därför nästan omöjligt för såväl pliktleverantören som pliktbiblioteken att bedöma när man kommer att uppnå en leveranspliktig upplaga. Likaså har det blivit allt svårare för leverantören att veta om skriften kommer att ges ut för allmän spridning. Det har uppstått en ny, icke kommersiellt inriktad krets av beställare, såsom små föreningar och privatpersoner.

KB:s problemanalys

Beträffande variabeltryck kan konstateras att det inte går att få in alla varianter och att det inte heller är intressant (det kan t.ex. röra sig om individuell adressering av ett reklamutskick, men också om målgruppsanpassade varianter i ett utbildningsmaterial). Med ansvarskännande leverantörer får KB utan svårighet till stånd bra och fungerande överenskommelser om hur de ska leverera. Med andra är det svårare. Hur stor andel det rör sig om sammantaget kan KB idag inte ange men bedömningen är att det finns ett stort mörkertal.

Upprepade tryckningar av samma publikation med få exemplar varje gång kan bli mycket problematiska att få in överhuvudtaget. KB har idag inget begrepp om hur stort problemet är volymmässigt. Om det kommer att gälla förhållandevis få publikationer sammanlagt kan det kanske accepteras ändå. Böcker och skrifter som framställs i en upplaga för spridning via bokhandel eller dylikt bör vara leveranspliktiga enligt de kriterier, som är reglerade i PL, även om framställaren kallar dem för "books on demand" eller "print-on-demand". De bör alltså levereras även om de parallellt säljs som e-böcker på Internet.

Däremot skulle KB gärna vilja slippa leveranser av utskrifter som kan göras direkt från en fil som är tillgänglig på webben, även om utgivaren har en rutin för att förse en sådan utskrift med ett enkelt omslag och sedan skickar den per post. Begrepp som indirekt eller direkt användarstyrd framställning skulle kunna användas för att definiera vad det handlar om. Med indirekt användarstyrd framställning skulle då menas att en utgivare efter att ha undersökt marknaden, eller tagit upp ett antal beställningar, framställer exakt den upplaga han/hon tror sig ha avsättning för. Med direkt använ-

darstyrda framställningen skulle menas att den enskilda läsaren, kunden, konsumenten initierar framställning av ett exemplar för sin egen räkning. Detta skulle då inte vara leveranspliktigt, förutsatt att filen levereras till KB.

Pliktleverantörernas synpunkter – genom Grafiska Företagens Förbund (GFF)

GFF anser att framställningstekniken (olika tryckmetoder, kopiering etc.) borde vara irrelevant när det gäller att bedöma om en trycksak är leveranspliktig eller ej eller när det gäller att bestämma en upplagegräns. Utformningen och kvaliteten på trycksaken skiljer sig mycket marginellt mellan de olika teknikerna, om ens något i vissa fall. Digitaltrycktekniken ger möjlighet att dela upp tryckningen på flera omgångar utan större merkostnader vilket gör det möjligt att göra fler små upplagor. Problemen med att uppskatta den slutliga, totala upplagan är så stora att man borde kunna förorda att gränsen för pliktleverans alltid sattes till en upplaga om minst 30 exemplar (eller ännu högre i de fall styckekostnaden utgör en proportionellt sett stor del av totalkostnaden).

GFF ger exempel på hur höga styckekostnader för pliktexemplaren kan äventyra lönsamheten i ett tryckuppdrag. Exempelen visar hur även två pliktexemplar (efter dispens) på en mindre upplaga ger samma negativa effekt. Vid framställning av bl.a. affischer i storformat och verktygsmanualer är det svårt att få kunden att betala. Mindre seriösa företag (eller omedvetna) mindre, t.ex. kopieringsföretag, som underlåter att pliktleverera, tar hem affären. GFF vill att lagen utformas så att det är rimligt lätt att leva upp till den.

Man bör komma överens om vem ska stå för kostnaderna för kulturarvet – tryckeriet/framställaren, kunden, utgivaren eller samhället/staten – och vad som är rimligt. GFF ser det inte som självklart att det är tryckaren – som gör mångfaldigandet på uppdrag – som ska finansiera det här. Enligt GFF:s mening är det inte heller kunden.

Om ett företag ställer ut en kopieringsapparat eller skrivare till kunder för självbetjäning sker ingen pliktleverans. Möjligen skulle man kunna anslå information om pliktleveranslagen intill utrustningen men att detta skulle fungera är orealistiskt att anta. Hur ska det framgå vem som har mångfaldigat skriften och vem som ska

skicka pliktleveransen? Idag finns ingen lösning på denna situation, som säkerligen blir allt vanligare.

Innebörden i att skrift ska vara utgiven

Eftersom PL hänvisar till 1 kap 6 § TF, krävs för pliktleverans att en tryckt skrift är *utgiven*. En skrift anses utgiven då den blivit *utlämnad till försäljning eller för spridning på annat sätt i Sverige*.

Undantag: myndigheters tryckta handlingar som inte är tillgängliga för envar. I förarbetena till prop. 1977/78:97, s. 82 och 1993/94:10, s. 18 avses med detta *hemliga* handlingar. Genom denna formulering sätter lagstiftaren en gräns mellan skrifter framställda uteslutande för privat bruk och skrifter som sprids till utomstående. Gränsdragningen bestäms av TF.

Svårigheten är att bedöma huruvida en skrift är allmänt tillgänglig och således leveranspliktig. I den nu gällande PL (3 §) infördes därför en definition av vad som ska anses allmänt tillgängligt. Den utformades med upphovsrättslagen som förebild och lyder ”Ett dokument görs tillgängligt för allmänheten här i landet när exemplar bjuds ut till försäljning, uthyrning eller utlåning eller annars sprids till allmänheten eller när informationen i dokumentet återges offentligt eller i förvärvsverksamhet inför en större sluten krets.”

I praktiken innebär detta, att en skrift som mångfaldigats i cirka 100 exemplar och är avsedd att spridas till deltagarna vid ett 50-årsfirande inte blir leveranspliktig. Däremot kan en affisch, som mångfaldigas och anslås på 32 ställen på en ort bli leveranspliktig. Likaså blir en förening med 35 medlemmar som ger ut en medlemskrift leveransansvarig, om den mångfaldigar skriften själv och om medlemskap i föreningen är öppet för vem som helst.

Frågan har bl.a. behandlats av följande rättssakkunniga:

Håkan Strömberg uttalar följande: ”För att utgivning ska anses föreligga, är det ej nödvändigt att spridningen skett eller avsetts ske till en större allmänhet; spridning till en mindre krets av personer, t.ex. de anställda inom ett företag, är tillräcklig.” (s. 19, Tryckfrihetsrätt, 1978, 6:e uppl., 3:e tr.).

Hans Gunnar Axberger menar emellertid att: ”Även om det således räcker att spridning skett inför en begränsad krets torde det böra krävas att kretsen inte är alltför privat och avskild. Enligt Malmgrens grundlagskommentar anses sålunda inte spridning av

internt tryck inom ett företag konstituera utgivning” (Tryckfrihetens gränser, 1984, s. 33).

Gustaf Petrén och Hans Ragnemalm: ”Tryck framställt inom ett företag uteslutande för internt bruk anses ej vara ’utgivet.’” (Sveriges grundlagar, 1980, s. 385).

Vad beträffar begreppet *en större sluten krets* tillämpas detta endast då innehållet i dokumentet återges inför en större sluten krets. Det är alltså en definition på spridning och avser ett *offentligt framträdande* eller ett *framträdande inför en större sluten krets*.

Av 1 kap 6 § och 4 kap 2 § TF framgår vidare att utgivningsbevis ska gälla för periodiska skrifter. Dessutom ska det finnas någon form av uppgift om att skriften är mångfaldigad. Skriften ska också ha tryckbeteckning/impressum (uppgift om vem som har mångfaldigat skriften, ort och år för mångfaldigandet). Detta gäller ej för som vykort, affärstryck, affischer etc. så länge de inte innehåller opinionsbildande text.

KB:s analys och slutsatser

Vad som framförts i det föregående om återgivning inför en större sluten krets gör att KB inte anser att frågan om tolkning av ”spridning inför en större sluten krets” är relevant för KB. KB har dock exempel på fall, där man medvetet har underlåtit att sätta ut tryckbeteckning och därigenom kunnat hävda att skriften inte är leveranspliktig. Pliktbiblioteken har därför hittills varit tvungna att köpa dessa skrifter. Bevisligen är skriften då utgiven, men faller inte under 1 kap. 5 § TF. Efter vad KB nu har kommit fram till bör dessa skrifter kunna krävas in med hänvisning till att de är *tryckta skrifter*.

Enligt Strömberg och Axberger avses begreppet tryckpress omfatta även annan tryckteknik. Se även prop. 2001/02:74 *Yttrandefrihetsgrundlagen och Internet* där det sägs: ”...att alla traditionella tryckformer har ansetts utgöra framställning i tryckpress.” Vidare: ”Detta måste gälla oavsett på vilket sätt tryckmediet framställts, t.ex. genom exponering från en dator vilket många nya tekniker bygger på.” Avslutningsvis samma prop. och sida: ”Detta innebär att flera av de nya teknikerna trots allt är att betrakta som tryckpress i TF:s mening.”

Dispens och vitesföreläggande

Insamlandet sker genom att respektive pliktleverantör levererar pliktexemplar till KB och till de övriga sju biblioteken.

KB har möjlighet att i vissa fall bevilja dispens. Generell dispens kan endast medges genom lag, vilket följer av 4 kap. 4 § TF. Dispens får således endast avse material i visst fall. KB kan bara medge viss dispens för enstaka titel eller för en hel produktion. Däremot beviljas ingen leverantör (producent/tryckeri) dispens för all framtid. En leverantör kan återkomma om produktionen ändrar inriktning.

Att få dispens från leveransplikt innebär att producenten endast behöver ta ut två extra exemplar (pliktexemplar) ur sin produktion, ett till KB och ett till Lunds universitetsbibliotek, i stället för totalt sju exemplar. Övriga pliktbibliotek har ibland möjlighet att få en enstaka titel på begäran och beroende av efterfrågan till det egna biblioteket.

Dispensansökningar var tidigare sällsynta. Vanligtvis söktes då dispens för en enda titel. KB får numera allt oftare dispensansökningar. Ansökningarna om dispens har ökat från en till två ansökningar, som omfattar en enstaka titel, till åtta-nio ansökningar, där de flesta gäller dispensansökan för ett helt produktionssätt (digitaltryck) per år. I dessa fall har det gällt skrifter som är avsedda för lokal spridning eller material av ”småtryckskaraktär”. Gemensamt för de flesta av dessa fall är att beställaren är en privatperson eller en förening med en begränsad budget och där kostnaderna för pliktleveransen inte är fullt ut inräknad. Det kan också gälla affischer i storformat i liten upplaga och med höga styckkostnader.

KB:s tillämpning

KB tillämpar lagen genom tolkning från fall till fall. Efter utredning beviljas också allt oftare dispens. Dispens för hela produktionen bör enligt KB:s mening omprövas efter en tid.

Kostnadsskäl väger alltid tungt när KB överväger beslut om dispens från leveransplikten. Den leverantör som fått tidsbegränsad dispens ska höra av sig vid förändrad produktionsinriktning. I annat fall tillämpas ny prövning efter fem år – en regel som KB själv har infört.

Dispensmöjligheten regleras i PL och KB förutsätter att pliktleverantörerna känner till vad som står i lagen.

KB har rätt att utfärda vitesföreläggande Om pliktleverans inte sker kan KB använda sig av viteshot.

KB har enligt 34 § PL och 9 § PF rätt att vid vite förelägga fullgörande enligt PL ”...i fråga om övriga dokument”. Bestämmelserna infördes i den nya pliktlag som beslutades 1978. Vitesföreläggande gäller även till förmån för övriga pliktmottagande bibliotek. KB kan således förelägga vite även för uteblivna leveranser till övriga pliktbibliotek. I vissa fall finns emellertid inget material kvar hos tryckeriet och då kan självfallet inget levereras. Om materialet är begränsat måste KB se till att åtminstone KB, och helst även LUB, erhåller ett exemplar. SLBA har enligt samma bestämmelser rätt att förelägga vite för uteblivna leveranser.

KB gör årligen kontroller av leverantörer, som helt har underlåtit att skicka leveranser under det gångna året. Processen pågår under 6–8 månader och omfattar bl.a. skriftliga förfrågningar. Enstaka fall leder till vitesföreläggande och går vidare till länsrätten. Vitesföreläggande för enstaka tryck som inte levererats tillämpas ytterst sällan. I något fall har det, där dispens inte har givits, rört sig om vägran att leverera sju exemplar. Böter utfärdade till beställare som underlåtit att tillhandahålla tillbehör till framställaren enligt 35 § PL har enligt KB aldrig utdömts.

3.3.2.1.2 Definitionen av begreppet svenska förhållanden – problem och tendenser

Enligt PL ska skrifter/material anses röra svenska förhållanden om

- a. informationen är helt eller delvis på svenska
- b. materialet helt eller delvis innehåller verk av svenskar eller
- c. det huvudsakligen är avsett att spridas inom landet (Sverige).

Det är svårt, nästan omöjligt, att avgöra vad som ska definieras som svenska förhållanden. Att en skrift är tryckt utomlands har ingen betydelse,, eftersom PL gäller även i detta fall om skriften har svensk utgivningsadress. Leveransansvaret ligger då på utgivaren.

KB:s synpunkter

KB önskar en vidgad definition (4 § PL) av vad som ska betraktas som leveranspliktigt, förutom kopplingen till TF. Bestämmelsen om svenska förhållanden är svårtolkad och KB har blivit alltmer restriktiv i sin tolkning. KB har ingen möjlighet att tvinga ett utländskt förlag, som ju inte lyder under svensk jurisdiktion, att leverera pliktexemplar till Sveriges nationalbibliotek.

Idag använder KB utgivningsort som ett kriterium för att särskilja pliktexemplar från skrifter som i stället köps in som Suecana (dvs. framställt utomlands av utländsk utgivare). Det framgår sällan av själva skriften att den är avsedd för huvudsaklig spridning i något specifikt land. En skrift på t.ex. kurdiska kan ju vara avsedd för spridning såväl i Sverige som i andra länder. Även många vetenskapliga texter är idag skrivna på andra språk än svenska, även om de ges ut vid svenska universitet. Begreppet ”svenskt/svenska förhållanden” är enligt KB otillräckligt som kriterium för vad som ska samlas in.

II Tillhandahållandet

KB och RA har olika roller men det kan röra samma dokument

RA och landsarkiven har tillsynsansvar för att statliga myndigheter hanterar sina arkiv på rätt sätt, förordning (1995:679) med instruktion för Riksarkivet och landsarkiven. KB ansvarar för att samla in och bevara dokument enligt reglerna i PL. Det innebär att både RA och KB kan ha intresse av hur statliga myndigheter hanterar samma dokument. Ett dokument som enligt TF och arkivlagen (1990:782) är en allmän handling kan också vara ett dokument som omfattas av reglerna i PL. Således ska en myndighet som ger ut en skrift iakta både PL:s regler och RA:s föreskrifter. Med dokument i dessa sammanhang avses både dokument på papper och andra media.

Huvudregeln i arkivlagen är att allmänna handlingar ska bevaras. Allmänna handlingar kan i vissa fall gallras, men det är undantag. Statliga myndigheter får endast gallra allmänna handlingar i enlighet med gallringsföreskrifter i lag eller förordning eller föreskrift eller beslut av RA 14 § arkivförordningen (1991:446).

Riksarkivet har i 1 kap. 6 § RA-FS 1991:1, senast ändrad 1997:4, föreskrivit att handlingar som myndigheten upprättar för publicering eller motsvarande spridning, ska arkiveras på ett sådant sätt att

de kan skiljas från myndighetens publikationslager, distributions-system och bibliotekshandlingar. Myndigheten ska således avskilja ett exemplar av varje trycksak eller motsvarande för arkivering. Detta exemplar får inte sammanblandas med de andra exemplar av skriften som myndigheten förfogar över för försäljning, som tjänstemännens arbetsexemplar och liknande.

Offentlighets- och sekretesskommittén har lagt fram ett förslag till ny lag som ska samordna bestämmelserna om allmänna handlingar i 15 kap. sekretesslagen och i arkivlagen, *Ordning och reda bland allmänna handlingar*, SOU 2002:97. Förslaget har remissbehandlats och bereds för närvarande i regeringskansliet.

Om allmänna handlingar

I 2 kap. TF finns regler om allmänna handlingars offentlighet. Portalparagrafen stadgar om rätt att ta del av allmänna handlingar, 2 kap. 1 § TF. Allmänna handlingar som inte är föremål för sekretess ska utlämnas genast eller så snart det är möjligt, 2 kap. 12 § 1 st. TF. Den som vill ska också få en kopia mot fastställd avgift. Det finns ingen skyldighet att lämna ut en handling annat än på papper. Skyldigheten att lämna ut allmänna handlingar gäller för alla myndigheter också för KB och RA.

Regler om vilka handlingar hos en myndighet som är allmänna finns i 2 kap. TF. Huvudregeln är att en handling är allmän om den har kommit in till myndigheten eller upprättats av myndigheten. En handling är upprättad när den har expedierats, justerats eller på annat sätt färdigställts. Det finns flera förtydliganden och undantag till huvudregeln. Av betydelse för bibliotek och arkiv är den s.k. biblioteksregeln och regeln om arkiv i 2 kap. 11 § 1 st. 3 p.

Enligt biblioteksregeln är tryckt skrift, ljud- eller bildupptagning eller annan handling som ingår i myndighetens bibliotek inte allmän handling. Man kan således inte vända sig till en myndighet och med stöd av TF kräva att få läsa en viss bok som finns i myndighetens bibliotek även om boken är inkommen till myndigheten. Regeln om arkiv säger att tryckt skrift, ljud- eller bildupptagning eller annan handling som enskild tillför allmänt arkiv bara för förvaring och vård eller forsknings- och studieändamål inte är allmän handling. Detsamma gäller privata brev, skrifter eller upptagningar som överlämnas till en myndighet uteslutande för samma ändamål.

Undantaget för arkiv innebär att både KB och RA kan ta emot enskilda arkiv utan att TF gäller. Man kan således inte vända sig till KB och RA och kräva att få ta del av enskilda arkiv på samma sätt som man kan åberopa TF och kräva att få ta del av myndigheternas allmänna handlingar som har uppkommit i verksamheten. Exempel på allmänna handlingar hos KB är brev ställda till KB, publicerade rapporter och utfärdade förelägganden att fullgöra skyldighet att lämna pliktexemplar. Regler om vilka allmänna handlingar som ska bevaras och vilka som kan gallras finns i arkivlagen och i RA:s föreskrifter.

I praktiken uppstår det sällan problem att skilja mellan myndighetens allmänna handlingar och samlingarna.

KB:s synpunkter

Enkelt kan man säga att dokument som inkommer till biblioteket blir allmänna handlingar om de rör ett ärende som handläggs hos biblioteket. För KB:s del är det inte några problem att skilja dessa fenomen åt. Eftersom bibliotekets samlingar inte utgör allmänna handlingar, kan man således inte kräva att få låna ur samlingarna. Biblioteket disponerar över sina samlingar och avgör självt vad som ska lånas ut m.m.

Tillhandahållandet av tryckt material är inget problem med nuvarande lagstiftning. Genom reglerna om konsumtion av spridningsrätten, ges bibliotek möjlighet att låna ut böcker.

3.3.2.2 Reservexemplaret vid Lunds universitetsbibliotek (LUB)

Enligt 24 § PL ska LUB liksom övriga pliktmottagare ha ett exemplar av de sju som ska lämnas. Därutöver ska LUB enligt lagen liksom KB ha ett pliktexemplar av skrift eller kombinerat material som bara ska lämnas i två eller tre exemplar. Dokument som lämnas till LUB utgör nationella reservexemplar (2 § PF) och ska bevaras för framtiden. De ska hållas tillgängliga enligt föreskrifter som bestäms av Lunds universitet efter samråd med Kungl. biblioteket (5 § 2 st. PF). LUB:s exemplar får lånas ut (lokalt och som fjärrlån).

Lunds universitet framhåller att det är av stort värde för universitetet att få behålla ansvaret för det nationella reservexemplaret av svenskt tryck och att det i ett nationellt perspektiv bör vara av värde att universitetet även i fortsättningen ansvarar för detta.

Universitetet framhåller att det är förenat med krav att ansvara för reservexemplaret. Det gäller krav på såväl säker förvaring som på kompetens och rutiner för att ta hand om materialet och tillhandahålla det. Det finns inga dokumenterade rutiner eller fastställda regler för hanteringen av pliktexemplaret men den följer klara och etablerade rutiner. Den finns också dokumenterad i utredningar som gjorts vid universitetet de senaste åren. Universitetet framhåller att man följer samma rutiner som KB.

Universitetet framhåller vidare att åtagandet medför kostnader för dem som man inte får täckning för inom anslagen till forskning och utbildning. Universitetet har beräknat kostnaderna till 5 miljoner kronor. Kostnaderna hänförs till personalkostnader, lokalkostnader samt till löpande drift. Dessa uppgår till totalt 23,9 miljoner kronor, och universitetet menar att det skulle bli 5 miljoner kronor billigare per år om man inte hade ansvaret för det nationella reservexemplaret. Gallringar av dagstidningar som finns både på papper och på mikrofilm skulle ge sänkta hyreskostnader på 450 000 kronor/år. Gallringspotentialen skulle vara 30 procent och 30 procent i sänkta hyreskostnader skulle innebära 1,3 miljoner kronor/år. Eftersom volymen svenskt tryck är 30 procent större än den skulle varit om gallring skett tillkommer merarbete p.g.a. det nationella biblioteksuppdraget motsvarande sex heltidsanställda, vilket kostar 3,8 miljoner kronor.

Universitetet anser för övrigt att det är tillräckligt med två pliktexemplar – ett till KB och ett till universitetsbiblioteket i Lund.

3.3.2.3 Övriga pliktlärosäten (utan bevarandeuppgift)

Enligt 24 § PL ska ett exemplar av skrift eller kombinerat material förutom till KB och LUB lämnas till SUB, UUB, LiUB, GUB och UmUB universitetsbibliotek. Om bara två eller tre pliktexemplar ska levereras ska dessa gå till KB och LUB. Det gäller om skriften har samma innehåll som och utförande som tidigare, skrift som är framställd i punktskrift (7 § 3 st. PL stipulerar 2 exemplar) och dagstidningar (8 § 3 st. PL stipulerar 3 exemplar). Dessa fem

lärosäten bestämmer själva hur dokumenten/materialet ska bevaras och hållas tillgängliga. De har således inget bevaransansvar enligt 5 § 3 st. PF.

Gemensamt för dessa är att samtliga även fortsättningsvis vill vara mottagare av pliktexemplar, även om de kastar relativt stor del av pliktleveransen.

Stockholms universitetsbibliotek (SUB)

Hanteringen

SUB har en strikt gallringspolicy, dvs. man sparar det som passar in i bibliotekets förvärvspolicy och beståndsprofil. En del av materialet placeras i bibliotekets filialer enligt en fördelningsplan. Den första sorteringen görs av personal med lång erfarenhet av pliktleveranser. Vissa rutiner finns att hålla sig till. Den andra sorteringen görs av varje fakultetsgrupp enligt gruppens förvävsprofil.

SUB är mycket restriktiva med reklamationer. Eftersom det är kostsamt reklameras bara det som är efterfrågat och viktigt och det sker inte regelmässigt utan endast när utebliven leverans upptäcks. SUB kastar 30–50 procent av materialet. Tio procent skickas utanför SUB – till Karolinska institutet (KI), Kungl. Tekniska högskolan (KTH), Lärarhögskolan i Stockholm (LHS) och Idrottshögskolan i Stockholm (IH).

Hur pliktssystemet påverkar förvävs- och fjärlånepolitiken

Beträffande förvärvspolicy köps visst material för att väntetider inte ska uppstå för låntagaren. Man vet inte heller säkert att man får alla titlar. Kostnaderna för att reklamera regelmässigt är för stora. Det urval SUB gör ur pliktleveransen grundar sig på SUB:s förvärvspolicy. Fjärlånepolitiken påverkas inte eftersom det svenska förvärvet inte styrs av förvävsform utan av den förvärvspolicy biblioteket har.

Kostnader

SUB anser att dessa är svåra att beräkna men personalkostnaderna skulle öka från kostnader för två årsverken till tre om SUB inte fick pliktexemplar. Ett kraftigt ökat förvärvsanslag skulle bli nödvändigt. Lokalkostnaderna skulle bli lägre eftersom förvärv baserat på köp i bokhandel skulle bli mindre. Lokalbehovet skulle också bli mindre eftersom inga lokaler skulle behövas för mottagning, sortering och utgallring.

Synpunkter på systemet

Till fördelarna hör att biblioteken slipper bevakning av nyutkommen litteratur, vilket är en resursbesparing och möjligheterna att förvärva s.k. ”grått” udda material (småtryck och annat) förbättras. Tillgång är garanterad på två bibliotek i landet. Kunderna vet att biblioteket har det svenska materialet och de förväntar sig att biblioteket ska ha allt svenskt tryck. Till nackdelarna hör att systemet medför särskilda arbetsinsatser, dvs. ett stort arbete med uppackning och grovsortering, hantering av det utsorterade materialet, viss distribution till andra bibliotek samt reklamationer/förfarande. Till nackdelarna hör vidare att böcker/tidskrifter som kan förväntas bli mycket efterfrågade ändå måste köpas eftersom biblioteket inte vet när pliktexemplaret kommer.

SUB anser att en utvidgning av antalet pliktexemplar skulle urholka systemet, dvs. att leveransviljan skulle minska hos tryckerierna. Det skulle dessutom vara svårt att avgöra vilka som skulle tillkomma. Ska det bara gälla universitetsbibliotek? Och ska det i så fall vara alla universitetsbibliotek?

Beträffande alternativa system framför SUB följande: En samordning av distributionen skulle effektivisera verksamheten men det är svårt att avgöra hur det skulle gå till. Distribution via en central (på KB) som också skulle sköta urval och reklamationer skulle förenkla men detta skulle istället kräva mer stelbenta distributions- och urvalskriterier (t.ex. ingen litteratur inom medicin till SUB – å andra sidan kan SUB behöva vissa gränsöverskridande titlar). För förlagen vore en samordning en självklar vinst. SUB anser sig ej ha möjligheter att beräkna vad ett sådant system skulle kosta.

Uppsala universitetsbibliotek (UUB)

Hanteringen

Biblioteket har inget samlat dokument där principer fastställts utan nuvarande ordning har vuxit fram under en följd av år i nära kontakt med bibliotekets ledningsorgan. Pliktexemplaret distribueras efter en första gallring inom det s.k. Carolinabiblioteket (biblioteksenheten för humaniora och teologi dit allt material kommer) till den biblioteksenhet inom vars ämnesansvar skriften faller. Där sker sedan ytterligare en fingallring. Andelen som går utanför Uppsala universitet är två procent: sedan en tid sänds på prov material som har SAB-ämnesklass "R" (idrott, lek och spel) till Örebro universitet. UUB kastar 30–50 procent av det mottagna materialet.

Kostnader

UUB har på KB-utredningens uppdrag gjort en grundlig kostnadsberäkning där skillnaderna mellan plikt (kostar totalt 3,530 miljoner kronor) och förvärv istället för plikt (kostar 5,265 miljoner kronor) framgår. Förvärv skulle bli cirka 1,7 miljoner kronor dyrare (i beräkningen har antagits att 50 procent av monografier och tidskrifter förvärfas och att inget "småtryck" ingår).

Hur pliktssystemet påverkar förvärvs- och fjärrlånepolitiken

Uppsala universitet anser inte att nuvarande förvärvsnivå skulle kunna bibehållas utan pliktssystemet och konsekvensen skulle bli att beståndet av svenskt material skulle utarmas för framtiden. Universitetet framhåller att det särskilda ansvaret att förse andra med fjärrlån ur de svenska samlingarna innebär en svårberäknad ekonomisk belastning på de pliktmottagande lärosätena. Numera fjärrutlånas inte heller verk av förströelsenatur om syftet inte är forskning eller akademisk grundutbildning. UUB framhåller att vissa bibliotek väljer fjärrinlån framför eget inköp även i de fall kostnaderna för köp understiger de egna hanteringskostnaderna och menar att det beror på alltför strikt uppdelning mellan kostnadsposter.

Synpunkter på systemet

För KB som har uppgiften att samla in och bevara en så komplett del som möjligt av svensk tryckproduktion är pliktleveranser via tryckerier att föredra framför att lägga leveransplikten på utgivaren, eftersom intressant s.k. grått material då skulle bli mindre fullständigt levererat. För utomlands tryckta skrifter är inte den ordningen möjlig. Systemet bör snarast utvidgas till att gälla digitalt publicerat material. Inskränkningen att material som inte är avsett för allmän spridning, faller utanför leveransskyldigheten kan i enstaka fall innebära att biblioteket går miste om värdefullt material. Gränsdragningen är dock förhållandevis enkel och därför godtagbar.

Även för andra pliktmottagande bibliotek än KB och LUB, som inte har uppdrag att fullständigt bevara det svenska trycket, innebär systemet att dessa bibliotek på ett smidigt sätt får tillgång till exempelvis politiskt, ekonomiskt, litterärt och organisationsutgivet material som annars skulle vara svårt att överblicka för förvärvsansvariga.

Sju bibliotek är redan det ett relativt stort antal och det är inte rimligt att belasta tryckare/utgivare med fler. De mottagande biblioteken är knutna till lärosäten med stor bredd, kvalitet och kvantitet i forskning och utbildning.

UU anser att systemet bör bibehållas och anser inte att det finns några bättre alternativ. Möjligheten till rekvisition eller någon form av förhandsavböjande har sedan länge övervägts. Rekvisitionsmodellen skulle innebära lika stort behov av förvärvskunnig personal som direkta köp via bokhandel. Förhandsavböjande är en tänkbar modell men skulle sannolikt innebära komplikationer för tryckerierna som inte motsvarar fördelarna för mottagande bibliotek som dessutom skulle innebära en återgång till ett reklamationförfarande – något som UUB upphört med för länge sedan.

Linköpings universitetsbibliotek (LiUB)*Hanteringen*

Materialet tas in centralt och sprids inom universitetet efter en första gallring av erfarna bibliotekariers, framför allt till nya ämnen för kännedom. Noter sänds till Musikum. LiUB sänder också en del material utanför lärosätet, till Linköpings stadsbibliotek, Östergötlands länsmuseum, Flygvapenmuseet, Väg- och trans-

portinstitutet (VTI) samt till vårdutbildningar. Andelen som kastas varierar mellan olika ämnen och kategorier. En stor del av monografierna tas in i alla f r universitetet relevanta ämnen. Av reklamtrycket sparas inte mycket.

Hur pliktssystemet påverkar förvärvs- och fjärrlånepolitiken

Pliktexemplaret ger god överblick och kunskap om den svenska mediemarknaden. Det ger möjligheter att på ett smidigt sätt bevaka den svenska utgivningen och kan ses som ett urvalshj lpmedel. Det är viktigt vid bevakning och uppbyggnad av nya ämnesområden. Beträffande fjärrlånesystemet framhåller Linköpings universitet att det skulle innebära en stor ökning av inl nen utan pliktexemplaret. Vidare framh lls att pliktexemplaret generöst lånas ut till andra. ”Småtryck”  r dock svårt att få tag på genom fjärrlån.

Det ger vidare underlag för beslut om vad som ska införlivas i samlingarna. ”Småtryck” skulle utan PL inte finnas några möjligheter att bevaka. LiU anser vidare att en god spridning i landet  r till fördel för fj rrl neverksamheten –  ven till folkbiblioteken.

Samarbete i regionen

LiU  r för övrigt det lärosäte som f r bäst omdöme från biblioteken i regionen. Stadsbiblioteket i Linköping framhåller att LiUB har en viktig regional roll. Pliktexemplaren kommer även stadsbiblioteket med alla sina kunder tillgodo. Biblioteket har sedan länge en överenskommelse om att få överta de böcker som LiUB av olika anledningar väljer bort. Detta  r ett betydelsefullt tillskott för stadsbiblioteket, som samtidigt är v rdbibliotek f r Länsbiblioteket i Östergötland. På så sätt har hela regionen nytta av pliktexemplaret eftersom länsbiblioteket l nar ut det som fjärrlån. Även vid urval och inköp av böcker betyder det mycket att veta att om stadsbiblioteket av olika skäl inte kan köpa in en bok så finns den att låna på LiUB dit låntagaren då kan hänvisas.

Synpunkter på systemet

Det är viktigt att leveranserna fungerar genom god och fortlöpande information och bevakning i första hand från KB:s sida. Det gäller såväl nya som gamla leverantörer. Vidare anser LiU att det vore en fördel om periodiska publikationer levererades tidigare än vad som nu är föreskrivet.

Göteborgs universitetsbibliotek (GUB)*Hanteringen*

Biblioteket har formulerade regler för hur det svenska materialet ska fördelas och granskas. GUB har inte svarat på hur stor del man kastar. GUB sänder ingenting av pliktleveransen vidare utanför lärosätet.

Hur pliktssystemet påverkar förvärvs- och fjärrlånepolitiken

Förvärvsplanen hade sett annorlunda ut om inte pliktleveranserna funnits. Fjärrlånepolitiken innebär att GUB generöst lånar ut sina pliktexemplar och har landets största fjärrutlån av böcker. Så skulle politiken vara även om materialet köpts in.

Kostnader

GUB anser inte att de väsentliga skälen för pliktleverans är att sänka bibliotekets kostnader, eftersom kostnaderna för att ta emot materialet är tämligen höga. GUB har inte gjort de kostnadsberäkningar som efterfrågats då man anser att detta är svårt att göra med den organisation som GUB har, men framhåller att kostnaderna inte torde skilja sig från de andra pliktmottagarnas.

Synpunkter på systemet

GUB anser att pliktleverans är ett praktiskt sätt att förvärva material som annars inte skulle blivit köpt. Systemet garanterar heltäckning och är väsentligt för kulturbevarandet. Nuvarande antal är tillräckligt och garanterar att ett rimligt antal exemplar av det

svenska trycket kommer till biblioteken. Man skulle kunna ha centraliserad leverans som i Finland och Norge. En sådan förändring skulle kräva en större utredning och GUB anser att nuvarande system fungerar bra och att det inte finns anledning att ändra på det.

Umeå universitetsbibliotek (UmUB)

Hanteringen

Nuvarande instruktion är inaktuell och föremål för revidering. Grunddragen i hanteringen är följande: Av materialet skickas två procent vidare utanför huvudbiblioteket och det går i sin tur utanför universitetet. Det gäller Sveriges Lantbruksuniversitet (SLU) i Umeå som får relevant material till Skogsbiblioteket, Mitt-högskolans bibliotek i Östersund samt Umeå stadsbibliotek. Andelen som kastas är 10–30 procent.

Kostnader

När det gäller kostnaderna har universitetet inte något relevant underlag för att göra kostnadsjämförelserna mellan plikt och förvärv.

Hur pliktssystemet påverkar förvärvs- och fjärlånepolitiken

När det gäller förvärvspolitiken förlitar sig biblioteket i första hand på pliktleveranserna. Undantag görs bara för enstaka tidskrifter samt kurslitteratur. Beträffande fjärlånepolitiken lånas normalt inte nytt svenskt material in utan pliktexemplaret inväntas alternativt efterfrågas tryckeriets möjlighet till snabbleverans.

Synpunkter på systemet

Det är ett billigt och rationellt sätt att välja ur allt svenskt material. Systemet innebär att biblioteken även får del av s.k. grått material (småtryck) som annars hade varit omöjligt att förvärva. Genom detta system ges mottagande bibliotek möjlighet att bygga upp ett

adekvat bestånd för i första hand forskningsändamål. Systemet är väl inarbetat och alla parter känner väl till rutinerna. En nackdel är att leveranserna i vissa fall kommer väl sent. Det gäller t.ex. tidskrifter som kommer ut ofta. Antalet pliktexemplar bör inte vara färre om man ska få en regional spridning.

Universitetet kan inte se någon annan modell som på ett så förhållandevis enkelt och effektivt sätt skulle ge biblioteken tillgång till hela svensktrycket. Universitetet tror t.ex. inte på central leverans för vidare befordran som man har i Norge och Finland.

3.3.2.4 Övriga lärosätens

Örebro universitet har uttryckt önskemål om att få bli pliktmottagande lärosäte och menar att det är en rättighet som bör tillkomma ett universitet. Växjö och Karlstads universitet, som fick universitetsstatus 1998 samtidigt som Örebro, önskar rekvisitionsrätt.

Universiteten anser att det är angeläget att det inte finns några skillnader i tillgängligheten av litteratur mellan de nya och de gamla universiteten, och menar att de argument för pliktleverans som framfördes i utredningen *Pliktleverans* 1992 fortfarande gäller. Där framhölls att forskningens behov av material, tillgången till svåråtkomligt material och kostnaden för ett alternativt förvärvssätt är lika aktuellt för de nya universiteten som det var för de gamla. Tillgång till svenskt tryck i hela landet är ett rättvisekrav och främjar forskning och studier samt demokratin. Universiteten framhåller också att man vid magisterprovningar vid högskolorna i landet har konstaterat att fjärrlåneservicen inte är tillfyllest för att i tid förse studenter och forskare med material. Det måste finnas ett tillräckligt stort bestånd av vetenskaplig litteratur för att tillgodose behovet av information.

Även Högskolan i Jönköping vill ha rekvisitionsrätt på hela eller delar av svensktrycket. Högskolan i Skövde vill ha pliktexemplar inom högskolans profilområden och Högskolan i Kalmar inom sitt vetenskapsområde och inom de områden de bedriver utbildning. Högskolan på Gotland vill ha pliktexemplar. Luleå tekniska universitet, Chalmers och SLU vill av resursskäl och utrymmesskäl inte ha pliktexemplar. Detta gäller också för de flesta andra. KTH vill inte ha pliktexemplar eftersom de huvudsakligen är beroende av internationellt material (inom teknik och naturvetenskap).

Någon högskola anser att alla lärosäten i landet eller inget utom KB bör få pliktleveranser och att nuvarande system är orättvist. Det framhålls särskilt av några mindre lärosäten. Någon anser bara KB borde få och några tycker att det är tillräckligt med två pliktexemplar – ett till nationalbiblioteket och ett reservexemplar och att systemet är präglad av svunnen tid. Något lärosäte anser att tre exemplar vore lämpligt – till KB, LUB och UmUB, ett annat anser fyra utom till KB vore en lämplig regional spridning – exemplar till LUB, GUB, LiUB och UmUB. Något lärosäte anser att om antalet pliktexemplar ska behållas borde en fördelningspolicy upprättas så att de som inte får pliktexemplar får det inom specifika områden enligt en särskild ordning efter behov.

Sammanfattningsvis tycker de flesta att systemet är bra men det finns en del delade meningar om hur många pliktexemplar det ska vara. De nya universiteten samt ytterligare några önskar rekvisitionsrätt. Några anser att de pliktmottagande kastar för mycket och att det är resursslöseri.

3.3.2.5 Övriga forskningsbibliotek, myndigheter och organisationer

De allra flesta anser att det svenska systemet är mycket bra. Arbetarrörelsens arkiv, Riksdagsbiblioteket, Nordiska museet, Svensk förening för informationsspecialister (TLS), Nordiska Afrikainstitutet (NAI), Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI), VTI m.fl. framhåller att det säkerställer och gör svenskt material tillgängligt. Arbetslivsinstitutet och PRV framhåller särskilt fördelarna för fjärrlånesystemet. Naturvårdsverket påpekar också fördelen med att verkets publikationer genom systemet sprids till mottagande lärosäten. PRV framhåller också nackdelar. Verket anser att vissa lärosäten gynnas och att de andra lärosätena får bära hela förvärvskostnaden samt att ingen medelstor högskola/specialbibliotek/myndighetsbibliotek får pliktexemplar.

RA anser att det är en fördel att allt svenskt tryck bevaras på minst två ställen. RA framför också att det finns nackdelar med systemet – det är omfattande och resurskrävande, och andra nationalbibliotek har därför en mer begränsad insamling. RA förordar två exemplar och att systemet bör reformeras. Mottagande bibliotek ska ha resurser att ta hand om inkommande leveranser. Bibliotek utan bevarandansvar bör tillgodoses på annat sätt – t.ex.

genom leverans av material i ett begränsat antal ämnen. Alla universitet bör finnas med i systemet.

Vetenskapsrådet (VR) framhåller värdet av tillgången till det svenska trycket i dess helhet och att det är nödvändigt för vissa forskningsområden. Stora delar av trycket kan inte samlas in på något annat sätt. VR anser därför att systemet ska bevaras. Att allt tryck inte behöver sparas av samtliga pliktmottagande bibliotek innebär arbete, men de berörda biblioteken torde ha rutiner för att gallra i materialet. Beträffande antalet pliktexemplar anser VR att det är tillräckligt men förstår att fler lärosäten kan vilja ha pliktexemplar. Därför behövs någon form av regional bevakning och tillhandahållande. Sex pliktmottagare kan tyckas tillräckligt under förutsättning att det klart uttalas att dessa bibliotek har en skyldighet att tillhandahålla material också för forskning vid andra lärosäten i regionen. KB:s skyldighet att bevara det totala materialet är en grundförutsättning.

Högskoleverket har inte uttalat sig i frågan. Kulturrådet anser att det är angeläget att några har bevarandeansvar eftersom det blir en avlastning för de övriga. Ett ytterligare pliktexemplar kunde övervägas – till Sveriges depåbibliotek i Umeå. Folk- och länsbibliotek anser överlag att det är ett bra system att allt svenskt tryck samlas in och finns tillgängligt samt att den geografiska spridningen är en fördel för medborgarna och biblioteken. Nuvarande antal exemplar är tillräckligt.

Organisationer

Svensk Biblioteksförning (SB) framhåller den garanterade och geografiska spridningen i landet. SB anser att alla universitet bör få pliktexemplar. TLS framhåller att pliktexemplaren utgör en garanti för framtida forskning och studier och blir en del av vårt kulturarv.

Upphovsrättsorganisationer

Konstnärliga och Litterära Yrkesutövares Samarbetsnämnd (KLYS) ställer sig positiva till systemet men har invändningar vad gäller robotinsamlingen i projektet Kulturarw³. KLYS påpekar bl.a. de upphovsrättsliga konsekvenserna i Kulturarw³-projektet som de anser vara kopiering (se bilaga 4).

Sveriges Författarförbund framhåller att upphovsrätten och yttrandefriheten är det viktiga, och förmodar att dessa värden skyddas bäst om alla sorters verkbarare likställs, dvs. att verket har lika stort värde oavsett om det förmedlas i tryckt eller digital form.

Producenter/leverantörer

Svenska Förläggarföreningen (SvF) har hört sig för hos sina medlemmar och framför följande:

De flesta förlag anser att leveranserna fungerar tillfredsställande och att detta beror på att det är tryckerierna som har hand om leveranserna. Emellertid förespråkas en sänkning av antalet plikt-exemplar som ska levereras med motivet att de pliktmottagande biblioteken ändå gallrar. SvF anser att pliktleverans av ”tilltryck” (ibland flera samma år) är svår att administrera och överflödig. De förlag som trycker många av sina böcker utomlands är generellt mer negativa till PL. Administrationen blir mer svårhanterlig för dem.

SvF framför att det bör förtydligas att leveransplikten endast avser boken och inte eventuella cd-skivor som finns som komplement till boken och framhåller att bibliotek reklamerar för att de inte erhållit den självständiga produkten cd-skivan och att förlaget självfallet skickar cd-skivan till Statens bild- och ljudarkiv.

Genomgående anser förlagen att samarbetet med KB fungerar bra. Inget förlag har föreslagit genomgripande förändringar i PL däremot anser man att det bör förtydligas för pliktbiblioteken vad som ingår resp. ansluter till en bok. Det har även framkommit förslag om att tilltryck av böcker skulle uteslutas från pliktleverans. Förlagen vill inte se någon utökning av pliktleveransen utan att antalet bibliotek bör begränsas.

3.3.3 Arbetsgruppens slutsatser

En viktig utgångspunkt vid tillämpningen av PL är att tänka på vad lagen syftar till, nämligen följande:

- att främja svensk forskning och utbildning i vid bemärkelse
- att bidra till varje medborgares rätt till insyn i samhället och att ge möjlighet att ta del av det fria ordet i Sverige oavsett bostadsort

- att bidra till framtida forskning genom att bevara en väsentlig del av det svenska kulturarvet

Fördelen med att behålla kopplingen till TF är att det är en grundlag och den väger tungt. Att tryckteknikerna har förändrats/förändras har enligt arbetsgruppen inte större betydelse i detta sammanhang än i något annat där lagen ska tillämpas. Tryckpress kan som begrepp kanske anses ålderdomligt, men det används likväl och i praktiken oberoende av om materialet framställts just i en tryckpress eller ej.

Arbetsgruppen är positiv till systemet med pliktleverans, dvs. att allt svenskt tryck samlas in och sparas utan gallring och att huvudansvaret ligger på KB. Gruppen är vidare positiv till att det ska finnas ett reservexemplar vid universitetsbiblioteket i Lund och fem pliktmottagande universitetsbibliotek utan bevarandansvar. Gruppen ser också positivt på att det ankommer på framställaren eller utgivaren att leverera pliktexemplaret. Arbetsgruppen framhåller också nackdelarna, nämligen att så mycket kastas, ökade lokalbehov och kostnaderna för detta. Fördelarna överväger dock enligt arbetsgruppens mening. Det finns behov av vissa förändringar, framför allt med anledning av KB:s erfarenheter av systemet:

Eftersom rättviseaspekten är ett av skälen för leverans av sju pliktexemplar borde varje medborgare kunna ta del av materialet oavsett bostadsort. Arbetsgruppen anser dock att det är svårt att avgöra förutsättningarna för det. Eftersom det ursprungliga skälet för att införa fem pliktexemplar utöver till KB och Lunds universitetsbibliotek var tillgången i regionen bör det analyseras hur övriga pliktmottagare bättre skulle kunna stödja regionen.

Behov av ändringar i de gällande bestämmelserna

Det krävs tillägg i 4 § PL som definierar vad som är svenskt för att anpassa lagtexten till dagens situation (se avsnitt 3.6.3). Paragrafens lydelse föreslås bli (se även författningsförslagen): ”Ett dokument eller distansöverfört material ska anses röra svenska förhållanden, om informationen i dokumentet eller materialet helt eller delvis är avfattad på svenska språket eller helt eller delvis innehåller verk av svensk upphovsman eller framförande av svensk konstnär, om det har svensk utgivningsadress eller, om inte någon av dessa förut-

sättningar föreligger, dokumentet eller materialet ändå huvudsakligen är avsett att spridas inom landet eller vänder sig till en svensk publik.”

3.4 Det digitala kulturarvet

3.4.1 Direktiven och utredningens utgångspunkter

Pliktleveranssystemet syftar som tidigare nämnts till att bevara svenskt samhälle och liv för eftervärlden samt säkerställa medborgarnas rätt till insyn och information. I direktiven anges att stora förändringar har skett sedan PL trädde i kraft 1994, vad gäller utbud, struktur, teknik och distributionsformer för såväl tryckta dokument som ljud- och bildmedier. De kriterier för leveransplikt som då fastställdes börjar bli föråldrade och bör anpassas till dagens mediesituation, där allt mer information publiceras digitalt.

Situationen är idag den att av all digital information som finns omfattar PL bara den som fixerats på cd-skivor eller liknande informationsbärare. Utredningen ska lämna förslag om hur KB kan samla in digitala publikationer samt publikationer med s.k. on-line förbindelse. Den växande digitala publiceringen på Internet och andra nätverk faller idag utanför systemet, och riskerar därmed att gå förlorad för alltid.

I direktiven nämns att KB i och med tillkomsten av förordningen om behandling av personuppgifter i projektet Kulturarw³ fick i uppdrag att samla in, beskriva och tillhandahålla information som finns tillgänglig på den svenska delen av Internet. Detta kan tolkas som att problemet är löst, men så är inte fallet. Insamlingen sker visserligen, men den sker utanför det ordinarie pliktleveranssystemet och är vidare behäftad med ett antal problem, se vidare avsnitt 3.4.6.

Utredningen ska även föreslå tänkbara lösningar för insamling av vad som i direktiven benämns ”elektroniska förlagor till tryckt material”.

Dessa frågor har tidigare behandlats i E-pliktutredningens betänkande *E-plikt – att säkra det elektroniska kulturarvet* (SOU 1998:111) som lämnades den 2 maj 1998. KB-utredningen ska redogöra för utvecklingen efter E-pliktutredningen, och även ta upp frågan om hur den information som kräver lösenord och som publiceras vid sidan av nätet kan samlas in.

KB-utredningen utgår från att digitalt publicerat material måste omfattas av pliktleveranssystemet eftersom kulturarvet och rätten till insyn och information annars urholkas när publiceringen byter kanal. Informationen som når allmänheten måste vara i fokus, inte i vilken form den publiceras – alltså måste samma eller likvärdiga regler gälla oavsett publiceringsform. Digital publicering har redan ur yttrandefrihetshänseende jämförts med annan publicering genom att den liksom radio/TV-utsänd information under vissa förhållanden sedan den 1 januari 2003 omfattas av grundlagsskydd via YGL.

PL har under lång tid varit nära sammankopplad med TF och YGL samt URL, två grundlagar och en annan mycket grundläggande lag för bibliotekens arbete. Kopplingen till TF ligger bland annat i definitionen av begreppet tryckt skrift, och kopplingen till URL i definitionen av vad som är allmänt tillgängliggjort. Kopplingen till YGL har hittills endast rört radio och TV, men kommer med KB-utredningens förslag (se 3.6.3) att utökas. KB-utredningen har utgått från att dessa kopplingar är värdefulla och bör behållas, samt att kongruens mellan PL och PF och dessa tre lagar är av största vikt vad gäller definitioner och annat.

3.4.2 Gällande bestämmelser

De bestämmelser som har betydelse för insamlandet av distansöverfört digitalt material är följande (se även 3.2.2):

- Personuppgiftslagen (1998:204), (PuL)
- Förordningen (2002:287) om behandling av personuppgifter i Kungl. bibliotekets digitala kulturarvsprojekt
- Lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk, (URL)
- EG-direktivet om upphovsrätt (direktiv 2001/29/EG, Ds 2003:35), i det följande benämnt EG-direktivet

Konsekvenser av EG-direktivet

I juni 2003 lämnades departementsskrivelsen Upphovsrätten i informationssamhället – genomförande av direktiv 2001/29/EG, m.m., Ds 2003:35, som lämnar förslag till omfattande förändringar i lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga

verk. För denna utredning är den viktigaste förändringen förslaget att införa ett nytt sätt att göra verk tillgängliga för allmänheten, s.k. *överföring av verk till allmänheten*. Förslaget innebär inte att någon ny ensamrätt för upphovsmannen införs. Det som görs är en precisering av vad som avses med de olika sätten för tillgängliggörande.

Begreppet är inte kopplat till en viss teknik, utan ska kunna tillämpas på alla nu och i framtiden tillgängliga tekniska metoder för överföring av verk. Avsikten är att bestämmelsen ska omfatta all överföring av verk på distans, via Internet eller via någon annan distansöverföring, till användare som själva ska kunna bestämma när och hur de ska ta del av verket ifråga. Förfogandet avser *all* överföring till allmänheten som inte är närvarande på den plats varifrån överföringen sker.

Förslaget avser *varje* överföring av verk. Det kan röra sig om såväl sådana verk som enligt gällande svensk rätt kan framföras, t.ex. musik och film, som sådana verk där det i dag är tveksamt om de kan vara föremål för annat än visning, t.ex. en oljemålning eller ett fotografiskt verk.

Överföringsrätten ska endast omfatta överföring till *allmänheten*. Det tydligaste exemplet på sådan överföring är att upphovsmannen gör ett verk tillgängligt via en webbplats på Internet. När det gäller exempelvis e-post som riktar sig till en mer öppen krets eller ett internt nätverk som är tillgängligt för en mer vidsträckt sfär, är det likaledes fråga om en åtgärd som riktar sig till allmänheten.

Sådan överföring som sker till en eller flera personer i den närmaste familje- eller vänkretsen, exempelvis via ett e-postmeddelande, är *inte* att betrakta som överföring till allmänheten. Utanför ensamrätten till överföring till allmänheten hamnar även e-post som bara riktar sig till en enda eller några få personer. Om man inom familjen eller den närmaste vänkretsen gör verk tillgängliga på ett internt nätverk, omfattas heller inte det av upphovsmannens ensamrätt. Detsamma torde gälla om en annan sluten krets av personer har kopplat samman sina datorer i ett internt nätverk och på detta tillgängliggör skyddade verk.

Vissa överföringar kan jämföras med överföring till allmänheten enligt en kompletteringsregel. Överföringar som i förvärvsverkssamhet sker inför en större sluten krets ska således omfattas av upphovsmannens ensamrätt och får inte ske utan tillstånd. Om förslaget genomförs, vilket är sannolikt i denna del, är det viktigt att

det material som görs tillgängligt för allmänheten på detta sätt också omfattas av leveransplikt.

3.4.3 Utvecklingen efter E-pliktutredningen

Allt mer information publiceras idag i digital form. Alla typer av medier finns tillgängliga via Internet och andra nätverk. Alla större företag och organisationer har webbplatser, liksom alla myndigheter, kommuner och landsting. Ett stort antal tidskrifter ges ut på Internet, ingen vet hur många av dem som bara finns där. Lärosätena och myndigheterna publicerar allt mer av sitt material digitalt istället för i pappersform. Medborgarna väntar sig att få information och service via Internet.

Text, ljud och rörlig bild kan vidare blandas fritt när publiceringen blir digital, och om några år ska TV och radio övergå till digitala sändningar. Redan nu håller produktionen på att övergå till digital hantering. Den allmänna uppfattningen är att vi inom en snar framtid bara kommer att ha en apparat hemma för all information – datorn, eller dess efterträdare.

3.4.4 Definitioner

Det finns tyvärr en omfattande begreppsförvirring på området, vilket gör definitions- och avgränsningsfrågan svår för digital publicering. Material som hanteras av datorer och publiceras på Internet och andra nätverk kallas ibland digitalt och ibland elektroniskt. Den allmänna uppfattningen är att språkbruket är på väg att övergå från att använda ”elektroniskt” till att istället använda ”digitalt”, men KB-utredningen har inte ansett det möjligt att genomgående använda begreppet ”digitalt” eftersom ”elektroniskt” finns i ett antal författningar och etablerade begrepp och uttryck som exempelvis ”elektronisk publicering” och PL:s ”dokument för elektronisk återgivning”.

Nästa problem är att etablerade samlingsbegrepp för alla typer av publicerad information saknas. I PL definieras vilken publicerad information som ska vara leveranspliktig med hjälp av begreppet *dokument*, som då egentligen inte avser själva informationen utan informationsbäraren (en närliggande definitionsmodell finns i YGL, som definierar begreppet teknisk upptagning på ett liknande

sätt). Begreppet dokument används sedan för att definiera de olika leveranspliktiga materialslagen. PL:s definition är dock inte kongruent med den populära betydelsen av begreppet dokument, som exempelvis ofta används för att beteckna datafiler. Ett annat begrepp är resurs, som började användas inom biblioteksvärlden och kan användas både för tryckt och digitalt material.

Eftersom dokument alltså betecknar informationsbäraren, vilket inte är relevant för digitalt material eftersom det oftast inte är fixerat vid en informationsbärare som kan hanteras som ett enskilt fysiskt föremål, har KB-utredningen istället valt att tala om *digitalt publicerat material* som samlingsbegrepp. Detta omfattar enligt utredningens uppfattning all publicering som inte sker i tryckt eller uppenbart icke-digital form (exempelvis VHS-kassetter och ljudband). Digitalt publicerad information inkluderar även allmänt tillgängliga *databaser*, vilket är ytterligare ett svårdefinierat begrepp. KB-utredningen har valt att i enlighet med YGL definiera en databas som *en samling av information lagrad för automatiserad behandling*.

Det digitalt publicerade materialet kan sedan delas in i två underkategorier, nämligen *fixerat digitalt material* och *distansöverfört digitalt material*. Fixerat digitalt material är bundet till en informationsbärare, och omfattas redan av leveransplikt eftersom det ingår i det som i nuvarande PL kallas dokument för elektronisk återgivning. Det som måste införas i PL är alltså distansöverfört digitalt material. Med detta begrepp avses i enlighet med EG-direktivet om upphovsrätt *information som har tillgängliggjorts för allmänheten genom överföring via Internet eller andra nätverk*. För att denna ska omfattas av PL krävs en ny paragraf i PL.

3.4.5 Tidigare utredningar (E-pliktutredningen, SOU 1998:111)

E-pliktutredningen såg tre sätt att samla in distansöverfört digitalt material:

1. Leveransplikt (material som uppfyller PL:s kriterier är leveranspliktigt och framställarna åläggs att leverera det i fixerad form eller via filöverföring till KB)
2. Rekvisitionsrätt (KB måste kräva in det material de vill ha för att det ska omfattas av leveransplikt, i övrigt som ovan)

3. Robotinsamling (KB sköter hela processen och samlar in så mycket som möjligt så ofta som möjligt, leverantörerna blandas inte in)

Leveransplikt uteslöts p.g.a. att antalet leverantörer skulle bli oöverblickbart eftersom det dels finns ett större antal potentiella leverantörer, dels inte finns någon instans motsvarande tryckerierna som allt material måste passera. Leveransplikt ansågs också svårt eftersom man ansåg att det leveranspliktiga materialet inte skulle gå att skilja från icke leveranspliktigt material. Problemet låg i att hitta hållbara kriterier eftersom det inte finns några exemplar och därmed ingen upplaga, och heller ingen motsvarighet till TF:s regler om tryckbeteckning och utgivningsbevis.

Rekvissionsrätt uteslöts för att det skulle vara för resurskrävande för de mottagande institutionerna. I övrigt gällde samma invändningar som för leveransplikt. Alternativet rekvisionsrätt föreslogs emellertid gälla för databaser, som skulle levereras av den som ”gjort sammanställningen tillgänglig för allmänheten” i analogi med lagen (1998:112) om elektroniska anslagstavlor.

Eftersom inga urvalsmetoder ansågs möjliga och man dessutom såg fördelar i ett slumpmässigt urval återstod endast robotinsamling som insamlingsmetod för det distansöverförda digitala materialet, som föreslogs ske med projektet Kulturarw³ som förebild. Syftet skulle vara fullständighet men bara vid fyra tillfällen per år vilket skulle skapa ett urval. Prioriterat material (exempelvis dagstidningar och material från andra professionella utgivare) skulle emellertid samlas in oftare. Lösenord skulle få krävas in vid behov. Förslaget fick kritik från flera håll, framför allt av integritetsskäl (av hänsyn till den kommande PuL) och upphovsrättsliga skäl.

3.4.6 Erfarenheter av dagens system

Gällande villkor

Idag gäller att material som rör svenska förhållanden (PL 4 §) och har spritts till allmänheten (PL 3 §) omfattas av leveransplikt – förutom det distansöverförda digitala materialet. Visst tryckt material, exempelvis reklam, affärstryck av olika slag, almanackor, och framför allt lokalt och regionalt organisations- och föreningstryck,

sparas och organiseras systematiskt men katalogiseras inte. Systemet syftar till fullständigt bevarande. Leveransplikten ligger hos tryckerierna för tryckt material, och huvudsakligen hos producenterna för ljud- och bildmaterial.

Erfarenheter av robotinsamling via projektet Kulturarw³

Den insamling av distansöverfört digitalt material som har skett sedan E-pliktutredningens förslag har gjorts via robotinsamling i KB:s projekt Kulturarw³, som har pågått sedan 1997. Projektet har bevarat en stor del av den svenska digitala publiceringen på Internet, men är också befattat med ett antal problem:

- Det finns ingen leveransplikt, varför hela ansvaret för att insamling och bevarande sker ligger hos KB
- KB har inte rätt att kräva in lösenord eller hävande av andra åtkomstspärrear, varför åtkomstskyddat material inte samlas in alls oavsett om det är tillgängligt för allmänheten eller ej (åtkomstspärren kan vara något så enkelt som att användaren måste registrera sig som medlem)
- Tekniska skäl gör att visst material som kräver åtgärder från användaren eller innehåller vissa filtyper (Flash, Java, streamade filer) inte kan samlas in alls via robotsökning
- Dagstidningar och annat material som uppdateras frekvent måste samlas in betydligt oftare än resterande material
- Inga databaser alls samlas in (utom de RA/arkiven har att bevara)

Upphovsrättsorganisationer och producenter/leverantörer

Vad som framkommit vid kontakter med KLYS, Sveriges Författarförbund samt Svenska Förläggarföreningen framgår av avsnitt 3.3.2.5.

Svenska Förläggareföreningen har vidare särskilt framfört angående e-böcker att förlagen hyser en oro för missbruk av digitalt levererat material. Om tillgången till e-boken däremot kan begränsas såsom KB idag har löst tillhandahållandet av material från e-boksproducenten eLib – dvs. att boken endast finns tillgänglig på en dator på pliktleveransbiblioteket för en användare åt gången med kopieringsskydd m.m. – är en leverans av e-böcker ingen

omöjlighet. Däremot skulle det bidra till en ökad administration för förlagen. Under förutsättning att förlagen endast behöver distribuera e-boken till ett pliktleveransbibliotek (KB) och att vidare distribution till övriga sex pliktleveransbibliotek ombesörjs av KB, kan även den ytterligare arbetsbördan för förlagen begränsas.

Tidningsutgivarna (TU) ställer sig mycket positiva till pliktleveranssystemet och menar att det bara handlar om att hitta rätt former för hur det ska fungera. För TU är det emellertid viktigt att material som redan är leveranspliktigt i annan form undantas från ny leverans i digital form (rör exempelvis databaserna PressText, Mediearkivet och Affärsdata, vars material redan levereras i tryckt form).

Förutsatt att tillhandahållandet går att reglera så att det blir förenligt med URL ser TU inga problem med att digitalt material tillhandahålls på samma sätt som det tryckta (på KB och övriga pliktmottagande bibliotek). TU menar vidare att PuL inte är ett problem vid tillgängliggörande av material från medieföretag, eftersom datainspektionens attityd är att det som publicerats i ett medium även vid ny publicering omfattas av det särskilda grundlagsskydd som journalistiskt material har.

Det problem som kan finnas rör den exemplarframställning som måste ske för bevarande – för att KB ska få rätt att framställa exemplar krävs avtal, eftersom detta inte tillåts i URL. Detta problem går emellertid enligt KB-utredningens bedömning att lösa utan ändringar i URL (se avsnitt 3.6.3.2).

3.4.7 Utredningens undersökningar

Frågan om insamling och bevarande av digitalt material har förutom i arbetsgruppen för pliktfrågor i första hand tagits upp i utredningens enkät. Sammanfattningsvis kan sägas att det finns en stor enighet om att material inte får undslippa leveransplikt för att det byter publiceringsform – samma regler ska gälla för digitalt material som för tryckt och annat material. Följande har framkommit:

Enigheten är stor om att det är viktigt att det digitala materialet sparas och att bevarandet och insamlingen av digitalt material måste regleras i lag. Några få uttalar sig om leveransmetoden – Umeå universitet påpekar att det är positivt att robottekniken ger ett

slumpat urval, medan PRV förordar det danska systemet med anmälningsplikt för producenten. Enigheten är också stor om att det är bra att projektet Kulturarw³ finns.

Samtliga ser med oro på att bevarandet av digitalt material inte är löst, de flesta med motiveringen att det skapar luckor i kulturarvet för framtida generationer genom att materialet försvinner, vilket också försvårar för forskningen. Uppsala och Umeå universitet samt Chalmers, Handelshögskolan i Stockholm (HHS) och Högskolan på Gotland (HGO) anser att det digitala materialet bör behandlas likadant som det tryckta och lagregleras.

Mälardalens högskola (MdH) och NAI föreslår att material från myndigheter, organisationer och lärosäten prioriteras. Uppsala och Göteborgs universitet anser att frågan kräver en egen utredning. Som exempel på kriterier för urval nämns det som inte bevaras i tryckt form, långsiktig lagring av forskningspublikationer, det som sänds ut via Internet, originalitet/spridning/folkbildning, allt allmänt tillgängligt med svensk mottagare eller avsändare samt tillgänglighet och forskningsbarhet. Några har också nämnt andra faktorer kring insamlingen, exempelvis att det kan bygga på information och frivillighet, att man kan skicka till KB på begäran och att standarder för skanning, lagring osv. måste tas fram.

Som intressenter i att digitalt material bevaras nämner de flesta en bred allmänhet, forskare och studerande. Vidare nämns biblioteken och ABM-institutionerna. Vad gäller samarbetet mellan dessa intressenter önskar Blekinge Tekniska Högskola (BTH) och Riksantikvarieämbetet (RAÄ) att KB och RA ska fungera som kunskapscentrum och utforma en struktur, medan RA själva menar att KB bör fastställa strukturen. Uppsala universitet (UU) önskar en Bibsam-struktur, samt att parallella organisationer för tryckt och digitalt material inte bör byggas upp. Stockholms stads- och länsbibliotek har en liknande mening, och påpekar rationaliteten med större anläggningar.

Vad gäller tillgängligheten är enigheten påtaglig kring att materialet bör vara tillgängligt på Internet. De allra flesta vill se det tillgängliggjort gratis och fritt för alla. LHS önskar en särskild portal, PHS vill att det ska ingå i Libris och VR vill ha en nationell databas. UU, Svenska Filminstitutet (SFI) och Röda Korsets Högskola föreslår samma modell som för det tryckta materialet (alltså i de plikt-mottagande lärosätenas lokaler), men UU lägger till att det ska tillgängliggöras så fritt upphovsrätten tillåter. GU vill se ett tillgängliggörande med stor respekt för upphovsrätt och integritet.

Karlstads universitet (KAU) och SB önskar att materialet tillgängliggörs även utanför KB.

3.4.8 Internationella erfarenheter

Norge var bland de första länderna i världen att möjliggöra pliktleverans av digitalt material och har haft det sedan 1990. I Danmark infördes digital leveransplikt 1998 då en ny plikttag antogs, och i Finland finns ett lagförslag som förväntas träda i kraft 2005. Nya Zeeland har sedan den 5 maj 2003 en ny lag som föreskriver pliktleverans av digitalt material, och i Storbritannien infördes möjligheten med en ny lag den 31 oktober 2003. Även i Frankrike finns en ny lag som föreskriver digital leveransplikt sedan 12 november 2003.

3.4.9 Slutsatser

Ett nytt system med målet att nå större fullständighet än E-pliktutredningens förslag vore att föredra. Digitalt publicerat material som överförs till allmänheten bör därför bli leveranspliktigt, precis som om det hade publicerats i tryckt form, på en cd-skiva eller sänts ut via TV eller radio. För att detta ska vara möjligt måste distansöverfört material införas som ny kategori i 2 § PL, eftersom alla de nuvarande materialkategorierna förutsätter att informationen har fixerats permanent på en informationsbärare, vilket är en av de stora skillnaderna mellan det distansöverförda digitala materialet och annat material.

För att de grundläggande kriterierna för leveransplikt, 3 och 4 §§ PL, ska kunna gälla även för digitalt material krävs det att tillägg görs. Utredningen föreslår därför en ny formulering av 3 § PL samt en ny 3a § där publicering av material på Internet jämföras med tillgängliggörande för allmänheten. Enligt utredningens mening ska materialet anses tillgängliggjort även om det är åtkomstskyddat, om enda villkoret är att användaren måste skaffa sig användar-ID eller liknande. Vidare krävs ändringar i 4 § PL angående vad som är svenskt, samt ett antal övriga ändringar angående leveransvillkoren för digitalt material. Exakta leveransvillkor, leveransteknik och leveranssätt föreslås överenskommas med KB.

Den kanske svåraste avgränsningsfrågan är vilka typer av digitalt material som bör samlas in så fullständigt som möjligt. E-pliktutredningens grundläggande analys och ställningstagande bör fortfarande vara giltiga: material som är avsett att nå i princip alla medborgare och som är framställt av professionella utgivare och producenter som har svensk utgivningsadress bör prioriteras högst. Av det följer att alla professionella upphovsmän eller deras rättighetsinnehavare bör åläggas leveransplikt för material som publiceras digitalt.

3.5 Material som blandar text, bild, ljud och film

3.5.1 Bakgrund

Pliktleveranssystemets syfte är att bevara information som har nått den svenska allmänheten. Från början skedde detta i princip bara genom olika typer av skrifter, men i takt med att nya kanaler har tillkommit har systemet fått byggas ut och förändras. Dagens system bygger på en ordning där ett antal olika materialslag har gjorts leveranspliktiga, och beroende på deras innehåll ska de sedan levereras antingen till KB (tryckt material) eller SLBA (ljud- och bildmaterial). Så länge det handlar om böcker eller tidningar å ena sidan och VHS-kassetter eller TV-program å andra sidan är detta ganska oproblematiskt, men när text, bild, ljud och film börjar blandas blir det svårare. Detta är fallet både för kombinerat material och dokument för elektronisk återgivning, två materialslag som idag omfattas av leveransplikt men till olika institutioner beroende på det huvudsakliga innehållet.

3.5.2 Dagens blandade materialslag

Kombinerat material

Med kombinerat material menas enligt 16 § PL material, som innehåller dels en eller flera skrifter, dels ett eller flera dokument som utgörs av film, videogram, fonogram eller dokument för elektronisk återgivning enligt 14 § PL. Med skrifter och andra dokument som kan ingå i kombinerat material avses endast sådana som var för sig har medfört eller skulle medföra skyldighet att lämna pliktexemplar (se vidare 17 § PL). Denna bestämmelse tillkom 1979 (då

stipulerades två exemplar, vilket utvidgades till sju exemplar 1993). Tanken med kombinerat material är att det handlar om delar som tillsammans utgör en helhet, och som därför bör bevaras sammanhållet.

Ett typexempel på kombinerat material idag är en lärobok, exempelvis i matematik, med tillhörande räkneexempel på cd. Från början handlade det huvudsakligen om att kombinera böcker med ljudband eller filmer, även då primärt inom läromedelområdet. Till kombinerat material hänförs emellertid inte exempelvis en barnbok till vilken det även har producerats en cd med sånger, vilket medför att boken idag pliktlevereras till KB och cd-skivan till SLBA. Hur det kombinerade materialet ska fördelas mellan de olika bevarandeinstitutionerna regleras inte av PL, och eftersom varje produktpaket är unikt måste det avgöras från fall till fall var det ska sparas.

Dokument för elektronisk återgivning

En annan kategori är det som i PL kallas dokument för elektronisk återgivning. Detta definieras som ”dokument som i fixerad form lagrar text, ljud eller bild och vars innehåll kan återges endast med hjälp av elektroniskt hjälpmedel” (PL 2 §) och kan som framgår ovan även ingå i kombinerat material. Dokument för elektronisk återgivning har tidigare framför allt rört sig om ljudband, VHS-kassetter och cd-skivor med musik, och var då huvudsakligen leveranspliktigt till SLBA, men har alltmer övergått till att handla om cd- och dvd-skivor som blandar både text, bild, ljud och film. Medieföretaget MTG nämner som exempel en produktion om svensk fotbolls historia, som förutom mängder av text och tabeller även innehåller ljud- och filminslag. KB nämner som exempel Nationalencyklopedin på cd (numera dvd), som pliktlevereras till SLBA trots att den huvudsakligen består av text eftersom den även innehåller ljud- och filmklipp. Detta material minskar emellertid hos både KB och SLBA, sannolikt på grund av att materialet istället publiceras på Internet.

3.5.3 Mediekonvergens och ägarkoncentration – det blandade materialet ökar i omfattning

Redan idag finns alltså visst ljud- och bildmaterial hos KB, och visst tryckt material hos SLBA. Det blandade materialet är emellertid något som kommer att öka kraftigt i omfattning, framför allt p.g.a. den digitala tekniken och förändringar inom mediebranschen.

Det finns idag två tydliga trender inom medievärlden, nämligen mediekonvergens och ägarkoncentration. Mediekonvergensen innebär att tidigare åtskilda publiceringsformer som böcker och tidningar å ena sidan och radio/TV, musik och film å andra sidan i allt högre grad börjar utnyttja digital teknik och digitala medier. Som exempel kan nämnas att alla typer av svenska nyhetsmedier idag använder sig av Internet.

Med ägarkoncentration avses att allt färre äger allt fler medier. Detta brukar vanligtvis nämnas som ett konkurrens- och/eller mångfaldsproblem, men det har även konsekvenser för produktionen. Som ett exempel kan nämnas medieföretaget MTG, som idag består av TV-produktionsbolag, filmproduktionsbolag, bokförlag, dvd-produktioner, spel och webbproduktioner. Produktionen sker ofta i koncept, där en idé förs ut i flera olika kompletterande kanaler (exempelvis kan en barninriktad idé göras som TV-program, bok, dataspel och webbsida). Vad gäller filmer, framför allt de som riktar sig till barn, kommer allt större delar av intäkterna från kringförsäljning av spel, cd-skivor och leksaker.

När inte bara produktionsteknikerna utan även medierna/-kanalerna och leverantörerna/producenterna börjar smälta samman blir det alltså allt lättare och allt vanligare att text, bild, ljud och film blandas – antingen i en och samma produkt, eller i olika produkter som hör ihop. Forskaren som om 50 år vill studera marknadsföringen av Sagan om ringen-trilogin får det besvärligt, eftersom det materialet idag inte bevaras sammanhållet.

3.5.4 Digitalt material som blandar text, bild, ljud och film

Distansöverfört digitalt material

Text, bild, ljud och film blandas ofta vid digital publicering på Internet och andra nätverk, och detta blir allt vanligare i takt med att bredbandsnäten byggs ut, överföringshastigheterna ökar och komprimeringsteknikerna blir bättre. Exempelvis innehåller SVT:s

webbplats förutom en hel del textbaserat material även möjlighet att titta på de senaste nyhetssändningarna, och på SR:s webbplats kan man både läsa om programmen, lyssna på alla deras kanaler i realtid och även välja särskilda sändningar. På Aftonbladets webbplats finns både webb-TV och webb-radio.

Vad gäller leveransvillkoren har det från producenthåll uttryckts önskemål om att en mottagare är att föredra för det distansöverförda digitala materialet – om fler ska ha tillgång till materialet får det ordnas av den mottagande institutionen. Detta är en fullt rimlig synpunkt – såväl tekniskt och praktiskt som juridiskt vore det lättare om alla leverantörer hade en enda instans att leverera till, som sedan hade till uppgift att tillgodose tillgänglighöret av materialet för de som enligt gällande lagstiftning har rätt till detta.

Databaser

Precis som en cd, dvd eller webbsida kan även databaser innehålla flera olika typer av material. KB-utredningen föreslår att leveransplikt ska införas för databaser, och här kommer samma problematik vid uppdelningen som nämnts ovan gällande kombinerat material och dokument för elektronisk återgivning att uppstå. Vad ska anses vara det huvudsakliga innehållet, och var ska de bevaras?

3.5.5 Gränsdragning mellan KB och SLBA

Som framgår av det föregående blir gränsdragningen mellan KB och SLBA alltmer flytande. Den tekniska utvecklingen går snabbt, men ingen vet hur snabbt eller vad som kommer att vara nästa steg. Oavsett vilka förslag till fortsatt uppdelning av material som läggs kommer dessa snabbt att bli föråldrade. Bevarandet av det svenska kulturarvet står inför ett avgörande vägval, men eftersom det inte ligger inom utredningens uppdrag att föreslå några organisatoriska förändringar får istället ett annat förslag ges: En särskild utredning bör snarast tillsättas, med uppdrag att utreda frågan om hur bevarandet av tryckt material samt ljud- och bildmaterial ska organiseras framöver. För ett vidare resonemang kring detta, se kap. 10.

Förslag

3.6 Lagen om pliktexemplar av dokument – bedömningar och förslag

Bedömningar: Pliktlagen vad gäller tryckt skrift bör bibehållas i sina huvuddrag. Kungl. biblioteket bör ges i uppdrag att närmare utreda om det är såväl juridiskt som politiskt möjligt att vidare överlåta de pliktexemplar som lämnats till lärosäten som inte har ett bevarandeuppdrag. Utredningen ska avse möjligheten att överlåta dessa pliktexemplar till exempelvis läns- eller folkbibliotek. KB bör vidare ges i uppdrag att utreda förutsättningarna för att övergå till leverans av digitala förlagor av dagstidningar istället för den mikrofilmning KB utför idag.

Förslag: Vissa förtydliganden och anpassningar till rådande förhållanden vad gäller tryckt skrift införs i pliktlagen. Följande föreslås

- tillägg görs i 4 § av ”svensk utgivningsadress” samt ”vänder sig till en svensk publik”
- att upplagor eller tryckningar upp till 79 exemplar inte längre ska vara leveranspliktiga
- att upplagor eller tryckningar i antal om 80 till 199 exemplar ska levereras i två exemplar, ett till vardera Kungl. biblioteket och Lunds universitetsbibliotek
- att upplagor eller tryckningar i antal om 200 eller fler exemplar ska levereras i sju exemplar enligt nuvarande lag

Med undantag från ovanstående ska för affischer gälla

- att upplagor under 10 exemplar inte blir leveranspliktiga
- att upplagor i antal om minst 10 exemplar eller flera ska levereras i två exemplar, ett till vardera KB och Lunds universitetsbibliotek

Lagstiftningen anpassas för den växande digitala publiceringen och följande ändringar införs i PL:

- Leveransplikt införs för distansöverfört material som gjorts tillgängligt för allmänheten här i landet enligt samma huvud-

sakliga kriterier som för övrigt material. Leveransen ska ske till Kungl. biblioteket.

- Lagen anpassas till EG-direktivet som rör hur något görs tillgängligt för allmänheten så att överföring av verk till allmänheten omfattas genom att lagen kompletteras med en ny 3a §.

Projektet Kulturarw³ föreslås fortsätta som idag med de begränsade tillgänglighetsregler som följer av förordningen (2002:287) om behandling av personuppgifter i Kungl. bibliotekets digitala kulturarvsprojekt.

Vidare bör skyldighet för KB att bevara digitalt material införas i PF, och KB bör åläggas att placera en fullständig kopia på annan ort av säkerhetsskäl (motsvarande reservexemplaret för det tryckta materialet).

Lagändringarna bör träda i kraft den 1 januari 2005.

Med hänsyn till den snabba utvecklingen på det digitala området bör lagen följas upp inom en snar framtid.

Skäl för bedömningar och förslag

3.6.1 Allmänna motiveringar

En viktig utgångspunkt vid tillämpningen av PL är att tänka på vad lagen syftar till, nämligen:

- att främja svensk forskning och utbildning i vid bemärkelse
- att bidra till varje medborgares rätt till insyn i samhället och att ge möjlighet att ta del av det fria ordet i Sverige oavsett bostadsort
- att bidra till framtida forskning genom att arkivera en väsentlig del av det svenska kulturarvet och göra det tillgängligt för framtiden.

Det svenska systemet med pliktleverans av tryckta skrifter har i sina grundläggande delar funnits obrutet sedan 1661. Det bör noga övervägas innan förändringar görs. Självfallet måste pliktleverans av digitalt material så fort som möjligt regleras i lag. När det gäller det tryckta materialet är vissa justeringar nödvändiga bl.a. med hänsyn till den tekniska utvecklingen.

Så gott som alla brukare anser att systemet ska behållas men det har framförts att pliktexemplaret borde utnyttjas bättre. Det har också framförts önskemål från den grafiska branschen, som omfattar de största pliktleverantörerna, om kompensation och om att en diskussion bör inledas om vilket ansvar olika parter (tryckeriet/framställaren, kunden och samhället/staten) har och vem som ska bekosta bevarandet av det svenska kulturarvet.

Det bör slutligen framhållas att pliktleveranssystemet är en stor tillgång för förlag och författare som genom detta system får sina skrifter bevarade för all framtid på minst två ställen i landet.

3.6.2 Bedömningar och förslag angående tryckt material

3.6.2.1 Allmänna motiveringar för att behålla systemet

Anknytningen till tryckfrihetsförordningen (TF)

Beträffande denna gör utredningen följande ställningstaganden: TF har sedan lång tid varit utgångspunkten för regleringen av pliktleverans av tryckt skrift och det finns därmed väl inarbetade begrepp att utgå från.

Skrifter som faller under TF:s tillämpningsområde kommer under överskådlig framtid vara dominerande bland material som innehåller text och bild. Om man skulle frångå denna koppling måste nya kriterier ställas upp som pekar ut vilka dokument med text och bild som bör vara leveranspliktiga. Nuvarande system ger en hanterbar indelning av leveranspliktiga dokumentslag och anknytningen till TF bör därför tillsvidare bibehållas.

Pliktleveranssystemet i dess helhet

Systemet i dess helhet innebär i stora drag att allt svenskt tryck som givits ut i landet ska samlas in och sparas – utan gallring – för all framtid. KB är den myndighet som har huvudansvaret för nationalexemplaret och garanterar att ett exemplar är bevarat för framtiden. För att detta krav ska kunna uppfyllas har KB beslutat att detta inte ska lånas ut. Vidare innebär det att det ska finnas ett reservexemplar vid Lunds universitetsbibliotek med bevarandansvar, och fem pliktmottagande universitetsbibliotek, utan bevarandansvar (Stockholms, Uppsala, Linköpings, Göteborgs och

Umeå universitetsbibliotek). De sistnämnda bestämmer själva hur deras pliktexemplar ska bevaras, och det är således möjligt för dem att låna ut eller gallra pliktexemplaret.

Utredningen anser att systemet bör bibehållas med några förändringar som redovisas i det följande. Systemet innebär att även de bibliotek som inte har uppdraget att fullständigt bevara det svenska trycket på ett enkelt sätt får tillgång till ett allsidigt material – litterärt, politiskt, ekonomiskt och från organisationer. Att utvidga systemet till fler lärosäten avvisas däremot – redan sju pliktmottagare är ett stort antal och det kan inte anses rimligt att belasta tryckare/utgivare med flera exemplar. Tvärtom bör antalet exemplar i vissa fall begränsas. Däremot bör materialet kunna komma fler till del i regionerna, vilket var det ursprungliga skälet till lokaliseringen av de fem sist tillkomna pliktmottagarna.

Reservexemplaret vid Lunds universitetsbibliotek

Det är viktigt att det finns ett reservexemplar vid ett pliktmottagande lärosäte som är förenat med bevaransansvar. Skälen till detta är följande:

Säkerhetsskäl: Om nationalexemplaret genom en katastrof skulle förstöras finns ett reservexemplar, vilket är angeläget. Ett skäl för att valet en gång föll på Lunds universitetsbibliotek var det betryggande avståndet från Stockholm i händelse av bombningar i krig. Det argumentet förefaller dock inte relevant idag.

Tillgänglighetsskäl: Det är viktigt att det finns tillgång till hela svensktrycket i hela landet. Reservexemplaret utnyttjas traditionellt för fjärrlån.

Andra skäl: Lunds universitetsbibliotek har erhållit pliktexemplar nästan lika länge som KB och har därmed ett omfattande "reservbestånd". Tidigare utredningar har framhållit fördelen med att LUB har sitt okatalogiserade tryck organiserat på ett sätt som liknar KB:s, vilket de fortfarande har, samt att redaktionen för Svenska Akademiens ordbok (SAOB) fanns inom biblioteket och ständigt utnyttjade samlingarna av svenskt tryck. Idag har redaktionen ett eget hus, men utnyttjar fortfarande ofta universitetsbiblioteket. Ett reservexemplar behövs och det skulle medföra stora olägenheter att överföra ansvaret på något annat lärosäte, särskilt som Lunds universitet (mot ekonomisk kompensation) önskar behålla reservexemplaret, och inget annat lärosäte önskar överta det.

Ekonomisk kompensation

Lunds universitet har begärt särskilda medel för de merkostnader man framhåller vara förknippade med uppgiften. Enligt universitetets beräkningar är merkostnaderna fem miljoner kronor per år. Alternativen är att reservexemplaret tas bort eller att något frivilligt lärosäte tar på sig detta. Pliktleveransutredningen 1993 föreslog att reservexemplaret skulle tas bort, men statsmakterna såg inga skäl att ändra principerna och ansåg vidare det viktigt att det finns tillgång till svenska skrifter vid universitetsbiblioteken i landet (prop. 1993/94:10 s. 28).

Det bör framhållas att Lunds universitet har en stor fördel framför andra lärosäten, eftersom universitetet sedan århundraden kunnat bygga upp sina samlingar genom att vara mottagare av pliktexemplar av svenskt tryck med ansvar för att bevara det för framtiden. Detta bör nog betraktas som en ovärderlig tillgång som bör kompensera de kostnader som universitetet anser att reservexemplaret för med sig. Däremot borde fakulteterna inse värdet av detta och inse bibliotekets kostnader för att kunna hålla det unika bestånd som byggts upp.

Övriga pliktmottagare – utan bevarandeansvar

Bevarandet och tillhandahållandet av det svenska kulturarvet är huvudskälet för pliktleverans till KB. Tillhandahållande av svenskt tryck ”i hela landet” är ett rättvisekrav och främjar forskningen och utbildningen. Om pliktleveranserna nu togs bort skulle det också innebära en kraftig försämring och sänkta ambitioner om inte de nu pliktmottagande lärosätena fick ekonomisk kompensation för att själva förvärva motsvarande material. Det skulle innebära en förlust för regionerna och fjärrlånesystemet.

För att pliktmaterialet ska komma fler till del i regionerna borde dock större ansträngningar göras för att utveckla det regionala samarbetet. Det ankommer nu på de pliktmottagande lärosätena att själva besluta om hur de ska hantera materialet (3 och 5 §§ PF). Utredningen föreslår i kap. 7 att det regionala bibliotekssamarbetet ska utredas och därmed också användningen av pliktexemplaret. Därvid bör också möjligheterna att överlåta pliktexemplaret till exempelvis läns- eller folkbibliotek utredas (se även kap. 7).

Övriga lärosäten

Beträffande de lärosäten som framfört önskemål om att erhålla pliktexemplar eller s.k. rekvisitionsrätt vill utredningen framföra följande:

Som framgått av det föregående kan det inte anses rimligt att införa fler pliktexemplar utan kompensation till ”producenterna”. SvF har betänkligheter redan beträffande nuvarande antal och tryckerierna ifrågasätter vem som ska stå för kostnaderna. Beträffande önskemål om rekvisitionsrätt, dvs. möjlighet att rekvirera delar av pliktmaterialet, anser utredningen att denna modell skulle innebära lika stort behov av personal som är förvärvskunniga som vid köp via bokhandel eller utgivare varför det inte heller kan anses rationaliserande.

Alternativ

Huvudskälet för att överväga något annat system än det nuvarande pliktleveranssystemet är de resurser som systemet kräver samt de kostnader det innebär för olika parter. Detta ska vägas mot de fördelar och det stora värde för forskning och utbildning samt som kulturbärare för vårt land som de allra flesta anser att nuvarande system garanterar. De alternativ som står till buds är andra modeller för pliktleverans, en rekvisitionsmodell eller en modell med förhandsavböjande.

Nationalexemplar kombinerat med regional rekvisitionsrätt skulle innebära att en pliktmottagare skulle ges möjlighet att rekvirera det material som lärosätet önskar. *Förhandsavböjande* innebär att pliktmottagande lärosäte meddelar producenten/leverantören vad man inte vill ha i en pliktleverans. Det skulle bli mycket komplicerat för leverantörerna.

Dessa alternativ har övervägts och utredningen har inte funnit dem lämpliga. Det första skälet är att systemskiftet i sig skulle innebära en förlust. Dessutom är alternativen komplicerade och det skulle medföra ytterligare komplikationer om nuvarande system skulle kombineras med något av de nämnda alternativen. Det vore ett orimligt alternativ för leverantörerna. Till detta kommer att de alternativa modellerna skulle innebära lika stora behov av förvärvskunnig personal som det nuvarande pliktleveranssystemet.

Det har inte varit möjligt att inom ramen för de resurser som utredningen förfogar över kostnadsberäkna de olika alternativen.

Slutsatser

Sammanfattningsvis talar starka skäl för att behålla systemet. Det urgamla system som har bidragit till att Sverige har en unik källa för forskning om svenskt samhällsliv bör inte brytas. Om man går producenterna tillmötes vad gäller t.ex. upplagestorlekar finns det inte tillräckligt starka skäl för att ändra systemet. Att byta till ett annat system skulle innebära så stora olägenheter att det alternativet kan förkastas.

För att behålla pliktleverans till de fem pliktmottagande lärosätena i landet utan bevarandeansvar talar att fullständighet och kontinuitet garanteras i hela landet och att antalet fjärrlåneexemplar blir fler. Det innebär också fördelar genom att biblioteken får del av material som är svåråtkomligt och som inte finns handeln. Det är ett förhållandevis enkelt och ”snabbt” system som innebär att pliktbiblioteken slipper bevaka marknaden och köpa material. Alternativet att minska antalet pliktmottagare skulle som framgått av det föregående innebära så stora nackdelar att det inte kan förordas.

Som kritik kan anföras att relativt stora mängder kastas och att mycket aldrig kommer att användas. Mängden som kastas är stor men det som bevaras är betydligt mer och det värdefullaste sparas.

Det har inte varit möjligt att utreda vilka kostnadsbesparingar som skulle kunna göras genom t.ex. alternativ förvaring på universitetsorterna, men lärosätena måste vara kostnadsmedvetna så denna fråga finns reguljärt med i deras bedömningar liksom fördelning av kostnaderna mellan brukarna och biblioteket. Det är inte alltid helt klart att biblioteket är hela lärosätets tillgång.

3.6.2.2 Motiv för ändringar i gällande bestämmelser

Konsekvenser av den tekniska utvecklingen

Det har blivit svårare att tillämpa PL.

Trycktekniken erbjuder numera alternativa metoder beroende på behov. Offsettrycket har en hög initialkostnad, men exemplarkostnaden sjunker med antalet exemplar i en tryckning. Digital-

tryck har hela tiden samma exemplarkostnad, varför det kommit att utnyttjas för små upplagor (t.ex. 30 exemplar). Marginalkostnaden för pliktexemplaren blir då hög, och en laglydig tryckare riskerar att konkurreras ut av en mindre nogräknad kollega.

Kunden har förändrats från att i de flesta fall vara ett kommersiellt förlag/företag till att det nu är allt vanligare att också privatpersoner eller små föreningar med knapp ekonomi beställer tryckeritjänster.

Framställaren var tidigare ett fåtal tryckerier som använde sig av traditionell tryckteknik och en professionellt utbildad faktor som ledare, men framställaren kan nu vara i princip ”vem som helst” med rätt utrustning. Den professionellt utbildade framställaren har fått sällskap av kopieringsföretag och privatpersoner. Konkurrensen har hårdnat, kampen om överlevnad på den kommersiella marknaden likaså.

KB:s informationsarbete för pliktmottagarna har blivit mer tidskrävande och komplext. Det är svårare att nå pliktleverantörerna. Det är numera en stor och heterogen grupp och alla är inte lika positiva till pliktleveranssystemet. KB anser det inte möjligt att spåra alla dem som bryter mot lagen.

Antal som ska levereras

I nuvarande PL finns en exemplargräs på 50 för leveransplikt gällande fonogram och dokument för elektronisk återgivning (14 §) men ingen exemplargräs för tryckta skrifter. KB har i stället från fall till fall fått stödja sig på förarbeten för att avgöra vad som kan betraktas som spritt till allmänheten enligt 3 § PL. Man har då ibland kommit fram till att skrifter i upplagor mellan cirka 30 och 50 exemplar bör vara leveranspliktiga, ibland till att skrifter i större upplagor inte bör vara det, beroende på spridnings sättet. Detta innebär en osäkerhet både för KB och för leverantörerna om vad som egentligen gäller. Osäkerheten har tilltagit med tryckteknikens utveckling, och KB-utredningen föreslår att den undanröjs genom exemplargränser även för tryckta skrifter i PL.

Beträffande upplagestorlek föreslås följande: Upplagor eller tryckningar upp till 79 exemplar blir inte leveranspliktiga. Upplagor eller tryckningar i antal mellan 80 till 199 exemplar ska levereras i två exemplar, ett till vardera KB och Lunds universitetsbibliotek.

Upplagor eller tryckningar i antal om 200 exemplar eller fler ska levereras i sju exemplar enligt nuvarande lag.

Bilden av den ”myllrande gräsrotsaktiviteten” utom räckhåll för alla etablissemang blir troligen mindre fyllig med detta förfarande. Fördelarna är att lagen är helt teknikoberoende. De mindre nogräknade leverantörerna förlorar förhoppningsvis det mesta av sin konkurrensfördel, och KB skulle inte få så många dispensärenden, vilka på sikt urholkar lagen. Genom en fastställd exemplargräs för leveransplikt kommer en stor mängd material som i dag tas emot och kastas bort av alla utom KB och Lund inte att levereras alls, vilket ger mindre hanteringskostnader för både leverantörer och mottagare samt troligen en större vilja att följa lagen från leverantörernas sida.

Affischen är en form av publikation som ofta framställs i en mindre upplaga, men där syftet är att den ska exponeras för ett stort antal människor. Den sätts i regel upp på platser där den blir väl synlig och en enda affisch kan exponeras för tusentals personer. Därför föreslås för affischer särskilda regler beträffande upplagestorlek och antal leveranspliktiga exemplar. Upplagor under 10 exemplar blir inte leveranspliktiga. Upplagor om 11 exemplar eller fler ska levereras i två exemplar, ett till vardera KB och Lunds universitetsbibliotek.

Definitionen av svenskt/svenska förhållanden – behov av förändring

Definitionen av svenskt (4 § PL) utökas till ” Ett dokument eller distansöverfört material ska anses röra svenska förhållanden, om informationen i dokumentet eller materialet helt eller delvis är avfattad på svenska språket eller helt eller delvis innehåller verk av svensk upphovsman eller framförande av svensk konstnär, om det har svensk utgivningsadress eller, om inte någon av dessa förutsättningar föreligger, dokumentet eller materialet ändå huvudsakligen är avsett att spridas inom landet eller vänder sig till en svensk publik.”

I praktiken tolkar KB lagen med utgångspunkt från utgivningsadressen. Svensk utgivningsadress innebär pliktleverans, oavsett språk. Förslaget motiveras av att nuvarande bestämmelser är svåra att tolka. Begreppen svenskt/svenska förhållanden kan inte användas som kriterium för att kräva in material enligt PL.

Pliktmottagande lärosäte utan bevarandeansvar – utredning

Regleringen av hanteringen av pliktexemplaren vid plikttagande lärosäten utan bevarandeansvar behöver övervägas. Denna fråga regleras i PF § 3. Det ankommer således på lärosätet att själv avgöra hur materialet hanteras. Utredningen anser att man bör överväga principerna för hanteringen så att de tjänar PL:s syfte. Det kan knappast anses ske om hälften slängs och biblioteken i regionen inte upplever att de har någon större nytta av de ”regionala exemplaren”. Denna fråga bör utredas så att pliktexemplaren uppfyller de syften som var den ursprungliga tanken. Utredningen har stannat för att KB bör närmare utvärdera hanteringen i regionen (se kap. 7).

3.6.3 Bedömningar och förslag angående digitalt material**3.6.3.1 Allmänna motiveringar**

Utgångspunkten för bevarande av det svenska kulturarvet måste vara att material som har tillgängliggjorts för allmänheten och potentiellt påverkat sin omvärld måste bevaras. Om exempelvis en bok är producerad på papper eller i e-boksformat ska inte ha betydelse för huruvida den ska omfattas av KB:s bevarandeuppdrag eller ej, insamlingen måste göras oavsett distributionsform. Att sedan KB bevarar publicerat material i den form det gjorts tillgängligt för allmänheten bara stärker den argumentationen.

En allt större del av den svenska publiceringen flyttas till Internet, och det etableras även kontinuerligt nya publicister och publikationer. Om inget görs kommer stora delar av det slags material som samlats in sedan 1661 att utebli då det inte längre trycks och därmed faller utanför pliktleveranssystemet.

Det finns en bred enighet bland lärosäten, bibliotek, myndigheter och övriga som svarat på KB-utredningens enkät om att tryckt och digitalt material bör behandlas på samma sätt – material som skulle ha samlats in och bevarats i tryckt form eller på cd eller liknande ska även tas om hand i digital form.

3.6.3.2 Leveransplikt införs för digitalt material

KB-utredningen föreslår att distansöverfört digitalt material blir föremål för leveransplikt. Genom införande av leveransplikt åläggs framställaren (dvs. den som gjort materialet tillgängligt för allmänheten) ansvaret för att materialet levereras, i analogi med leveransskyldigheten för framställare av tryckt material och ljud- och bildmaterial. Det av E-pliktutredningens remissinstanser kritiserade dilemmat med digitalt material som är lösenordsskyddat eller på annat sätt åtkomstspärrat undviks helt genom denna lösning eftersom förfarandet innebär att framställaren kan leverera det material som omfattas av pliktleverans och behöver inte lämna ut eventuella lösenord. Med detta förfarande uppstår heller inte någon problematik kring rätt för KB att framställa exemplar av det leveranspliktiga materialet, eftersom ansvaret åligger framställaren.

Enligt utredningens mening är rekvisitionsrätt otillräckligt eftersom det förutsätter att den insamlade institutionen har faktisk kännedom om det material som överförs. Eftersom det saknas motsvarigheter till tryckerierna för det digitala materialet finns det ingen som har den totala överblick över publiceringen som krävs, och det förefaller osannolikt att någon kan skaffa sig den. Vidare anser utredningen att rekvisitionsrätten har en stor brist i att materialet inte blir leveranspliktigt förrän en formell framställan har gjorts från KB. En sådan framställan måste också göras för varje enskild digital publikation, vilket framstår som onödigt betungande. Som jämförelse kan nämnas att i Danmark, där lagen stipulerar rekvisitionsrätt, rekvireras cirka 4 000 digitala publikationer per år.

Utredningen ställer sig vidare tveksam till om en utökad robotinsamling överhuvudtaget är möjlig att föreslå med hänsyn till de juridiska förutsättningarna.

Distansöverfört material (i vilket även databaser inkluderas) införs som leveranspliktigt materialslag i PL

Redan E-pliktutredningen menade att leveransplikt har fördelen att man inlemmar det digitala materialet i ett etablerat system. Som nackdelar nämndes att det vid tiden för E-pliktutredningen inte fanns några krav på att webbplatser skulle ha ansvariga utgivare, samt att det inte fanns några etablerade tekniska eller formella

kriterier att använda för att skilja privata hemsidor från professionella dito.

Den 1 januari 2003 infördes en möjlighet i YGL för privatpersoner att få grundlagsskydd för sina hemsidor, genom att utse en ansvarig utgivare och ansöka om ett frivilligt utgivningsbevis hos Radio- och TV-verket (RTVV). Sedan 1992 gäller vidare att alla som redan har utgivningsbevis för en tryckt publikation hos PRV (vilket omfattar de flesta professionella utgivare i Sverige) har automatiskt grundlagsskydd även för sina webbpublikationer, och ska anmäla ansvarig utgivare till RTVV.

KB-utredningen föreslår att de webbpublikationer som omfattas av detta frivilliga och automatiska grundlagsskydd även ska vara leveranspliktiga. Denna leveransskyldighet ska även gälla för vissa databaser.

3.6.3.3 Kriterier för leveransplikt

Det digitala materialet föreslås omfattas av samma grundläggande kriterier för pliktleverans som gäller för övrigt material, 3 § PL om tillgängliggörande för allmänheten och 4 § PL om vad som ska anses vara svenskt. För att digitalt publicerat material ska omfattas av leveransplikt krävs därför att det dels har överförts till allmänheten, och dels att det kan anses röra svenska förhållanden, i enlighet med vad som gäller för övrigt leveranspliktigt material. Material som uppfyller något av följande kriterier ska anses röra svenska förhållanden:

- material som publicerats under toppdomänen .se
- material som publicerats under toppdomänerna .com, .net, .org, .nu och liknande om a) framställaren har svensk adress, svensk postadress eller svenskt telefonnummer eller b) om materialet är avfattet på svenska språket

För att distansöverfört digitalt material ska vara leveranspliktigt föreslås vidare krävas att det har viss *permanent karaktär*, dvs. utgör material vars innehåll inte är avsett att förändras. Hit hör alla vetenskapliga publikationer, fackpublikationer, webbtidningar och webbtidskrifter samt skönlitterära publikationer av olika slag. Nya versioner av digitalt publicerat material som överförs till allmänheten för att ersätta tidigare versioner kan jämföras med nya upp-

lagor av tryckta publikationer och bör likaledes vara leveranspliktiga.

Även allmänt tillgängliga databaser föreslås omfattas av leveransplikt, med undantag för databaser som faller inom arkivens område samt databaser som redan omfattas av leveransplikt i annan form. Exempel på sådana databaser är PressText, Mediarkivet och Affärsdata. Inom arkivens område faller den information i form av allmänna handlingar som tillhandahålls via databaser som produceras av statliga och kommunala myndigheter och som omfattas av 2 kap. TF och arkivlagen. Exempel på sådana databaser är Rixlex, Libris, Spar och bilregistret. Ansvar för att bevara informationen i dessa databaser bör även i fortsättningen åvila Riksarkivet med landsarkiven och de kommunala arkivmyndigheterna.

Icke leveranspliktigt material

Utredningen föreslår att övrigt online-material som e-postlistor och chatgrupper m.m. samt digitalt publicerat material som överförts via intranät inte ska omfattas av leveransplikt. E-postlistor och chatgrupper kan närmast betraktas som pågående kommunikation och inte publicering av information, och ska därför inte samlas in. Material som inte tillhandahålls via Internet eller ett annat globalt nätverk (exempelvis på intranät) kan inte anses ha tillgängliggjorts för allmänheten i den utsträckning som avses i PL, och ska av den anledningen heller inte samlas in.

KB-utredningen ansluter sig vidare till e-pliktutredningens bedömning beträffande digitala förlagor till tryckt material och anser inte att de bör beläggas med leveransplikt. Förlagorna är aldrig helt identiska med det slutligen publicerade, de har inte varit avsedda att tillgängliggöras för allmänheten och en insamling skulle innebära ett dubbelarbete, för både leverantörer och leveransmottagare, som knappast kan motiveras.

Särskilt om dagstidningar – bör utredas

Att ersätta mikrofilmningen av dagstidningar med leverans av digitala förlagor skulle däremot kunna innebära en rationalisering både för KB och för leverantörerna. Det skulle också kunna innebära bättre förutsättningar för forskare och andra användare att

studera materialet än den erkänt svårlästa mikrofilmen, som för närvarande är enda möjligheten. Det är emellertid väsentligt att dessa förlagor då avspeglar både typografi och layout i papperstidningen, eftersom rubriksättning, gradstorlek och inplacering på sidan säger mycket om nyhetsvärderingen. Utredningen lämnar i detta skede inte något konkret förslag. KB bör istället ges uppdraget att kartlägga fördelar och nackdelar med att ersätta mikrofilmningen med digital leverans och lagring. I uppdraget bör även ingå att se hur ett sådant system skulle kunna utformas.

3.6.3.4 Professionella framställare åläggs leveransplikt

Som tidigare har framhållits bör de som tillgängliggör material för allmänheten i digital form åläggas leveransplikt, detta i enlighet med de ändringar som föreslås i URL i enlighet med EG-direktivet om upphovsrätt. För att inte få en mer vittgående leveransplikt för det digitala materialet än för det tryckta och fixerade behövs emellertid en ytterligare distinktion.

Eftersom PL sedan tidigare har en koppling till TF, menar KB-utredningen att det kan finnas skäl att koppla denna del av lagstiftningen till YGL:s regler om grundlagsskydd på Internet. Enligt den s.k. databasregeln i 1 kap 9 § YGL ska en särskild utgivare finnas för visst elektroniskt material. Utgivaren ska registreras hos Radio- och TV-verket (RTVV). Grundlagsskyddet gäller när en redaktion för en tryckt periodisk skrift eller för radioprogram, ett företag för yrkesmässig framställning av tekniska upptagningar eller en nyhetsbyrå med hjälp av elektromagnetiska vågor på särskild begäran tillhandahåller allmänheten upplysningar direkt ur ett register med upptagningar för automatisk databehandling. Om den mottagande kan ändra innehållet i registret, kan innehållet dock inte erhålla grundlagsskydd enligt denna regel (en skrivning som utesluter exempelvis chattar och gästböcker).

I 1 kap 7 § TF finns en skrivning, den så kallade bilageregeln, som gör att material som publicerats i en periodisk skrift automatiskt omfattas av grundlagsskydd via TF även om det publiceras i annan form men med oförändrat innehåll. Om det digitalt publicerade materialet däremot skiljer sig från det som publicerats i den tryckta tidningen gäller istället databasregeln. Material som publicerats i tryckt form omfattas emellertid redan av leveransplikt, och behöver därför inte levereras även digitalt.

I 6 § PL finns en skrivning som kopplar leveransplikten till TF: ”Av skrift som avses i 1 kap. 5 § TF och som har framställts utomlands ska sju pliktexemplar lämnas, 1. om skriften är sådan periodisk skrift för vilken utgivningsbevis finns eller ska finnas”. KB-utredningen föreslår därför analogt med detta att den som framställer eller tillhandahåller material på en webbsida ska vara leveransskyldig om vederbörande antingen redan har ett utgivningsbevis för sitt material i enlighet med 1 kap 9 § YGL eller skulle kunna söka och beviljas ett sådant utgivningsbevis. Leveransplikt kommer då att åläggas exempelvis dagstidningar, kommuner, myndigheter osv.

Anledningen till att utredningen har valt att även inkludera dem som skulle kunna söka och beviljas ett utgivningsbevis, är att möjligheten till grundlagsskydd enligt utredningens uppfattning efter kontakter med bland annat RTVV och PRV ännu inte är tillräckligt känd. Detta medför visserligen att KB sannolikt kan komma att behöva upplysa vissa leverantörer om deras leveransskyldighet och därmed även rätt till grundlagsskydd, men utredningen bedömer ändå leveransplikt som en bättre metod än rekvisitionsrätt för detta material.

3.6.3.5 Pliktleverans föreslås ske till KB

Idag sker pliktleverans av tryckt material till KB och sex universitetsbibliotek, samt till SLBA för ljud- och bildmaterial. Som tidigare nämnts är emellertid en av de avgörande skillnaderna mellan det distansöverförda digitala materialet och de tidigare leveranspliktiga materialslagen att det distansöverförda inte finns fixerat på en enskild informationsbärare. Det finns alltså inget föremål att koppla leveransplikten till för det distansöverförda materialet, och detta gör det mycket svårare att avgöra till vem leveransen ska ske.

Hittills har uppdelningen mellan KB och biblioteken å ena sidan och SLBA å andra sidan huvudsakligen skett utifrån vilken typ av leveranspliktigt föremål det har handlat om, eftersom de per definition har innehållit olika typer av material. För det distansöverförda materialet är situationen densamma som för andra materialslag som blandar text, bild, ljud och film – det kombinerade materialet och det som kallas dokument för elektronisk återgivning, som behandlas närmare i avsnitt 3.5.

KB-utredningen bedömer att det varken är möjligt eller önskvärt att dela upp leveransen av distansöverfört digitalt material av flera skäl:

- De nuvarande leveranspliktiga materialslagen (skrifter, fonogram, videogram etc.) kan per definition inte omfatta det distansöverförda digitala materialet. KB-utredningen anser det inte möjligt att göra en motsvarande uppdelning av det distansöverförda materialet – varken juridiskt eller praktiskt.
- Även om det skulle vara möjligt att hitta juridiskt och praktiskt hållbara definitioner av vad av det distansöverförda materialet som skulle kunna anses vara text- respektive ljud/bild-material är frågan om det vore önskvärt, eftersom text, bild (fast eller rörlig) och ljud i den digitala publiceringen allt oftare utgör en sammanhängande helhet som inte kan delas upp utan att sammanhanget förloras.
- Oavsett vilken uppdelning av materialet som skulle kunna föreslås skulle denna snabbt bli föråldrad med hänsyn till den snabba tekniska utvecklingen
- En uppdelning av materialet ter sig vidare som svårförståelig ur ett brukarperspektiv, och torde vidare innebära ett omfattande merarbete både för leverantörerna och för de mottagande institutionerna.
- Tekniken medger inte idag en uppdelning av det material som samlas in via Kulturarw³, och mängden information är dessutom för stor för att detta ska vara praktiskt möjligt.
- Det har vidare framförts önskemål från producenthåll (bl.a. från SvF) om att leverans endast bör ske till en mottagare för att minska arbetsbördan för producenterna.

Pliktleverans av distansöverfört material föreslås därför ske till en myndighet. Denna myndighet föreslås vara KB, eftersom det material som blir leveranspliktigt med KB-utredningens förslag huvudsakligen rör sig om sådant som även tidigare varit leveranspliktigt till KB – material från myndigheter, organisationer och tidningar, som nu bara har bytt form och kanal. KB har vidare erfarenhet av samt en upparbetad organisation och teknisk utrustning för insamling och bevarande av distansöverfört material genom projektet Kulturarw³.

Om en uppdelning av materialet ska göras får denna ske efter leveransen, vilket kanske inte behöver vara ett problem eftersom

materialet inte fixerats vid fysiska föremål som det övriga plikt-materialet. Ett alternativ kan vara att KB åläggs att förlägga en säkerhetskopia hos SLBA som en extra säkerhetskopia (se även Bevarande och tillhandahållande i det följande).

3.6.3.6 Leveransvillkor

Vad gäller leveransvillkoren blir även dessa oavsett lösning sannolikt snabbt föråldrade på grund av den snabba tekniska utvecklingen på området, och därför bör själva leveranstekniken inte regleras i lag utan bör få avgöras av KB i enlighet med för tillfället lämpliga tekniska förfaranden. Överenskommelse om särskilt leveranssätt bör också kunna överenskommas mellan KB och en leverantör. Här kan man tänka sig såväl egen leverans som möjligheten att den som är leveransskyldig låter KB hämta materialet med en specifikt inställd robot.

3.6.3.7 Tidpunkt för leverans

Huvudregeln bör kunna vara densamma som för tryckt material, dvs. leverans en gång per kvartal, men med möjlighet till såväl tätare som glesare leveranser beroende på informationens karaktär (exempelvis krävs speciella regler för dagstidningars digitala publicering) samt vilka volymer det rör sig om.

3.6.3.8 Bevarande och tillhandahållande

KB bör åläggas skyldighet att bevara digitalt publicerat material för all framtid, i analogi med vad som redan gäller för tryckt material. Vidare bör KB av säkerhetsskäl åläggas att förlägga en säkerhetskopia på annan ort, förslagsvis vid Umeå Universitetsbibliotek eftersom det där finns goda tekniska och administrativa förutsättningar för detta.

Även vad gäller tillhandahållandet anser KB-utredningen att samma regler bör gälla oavsett materialslag, varför det pliktlevererade digitala materialet bör få tillgängliggöras på plats hos alla pliktmottagare av tryckt material. Det vore emellertid självfallet att föredra om den digitala teknikens fördelar kunde utnyttjas så att informationen även kunde tillgängliggöras på distans, eftersom

detta kunde bidra till att obalansen mellan olika landsändar och lärosäten utjämnas.

Flera av förslagen i detta betänkande syftar till att regeringens mål om att Sverige ska vara ett informationssamhälle för alla ska uppfyllas. Regeringen bör därför verka för att tillgängligheten till det digitala kulturarvet ökas.

3.6.3.9 Projektet Kulturarw³ föreslås fortsätta som idag

Utredningen föreslår att projektet Kulturarw³ får fortsätta tills vidare i avvaktan på en förändrad lagstiftning. Regeringen har i prop. 2000/01:3 yttrat att Sverige bör verka för en förändring av EG:s datorprogramdirektiv. Enligt utredningens mening är projektet av största betydelse för bevarandet av det svenska kulturarvet, eftersom ett inslag av slumpmässighet är viktigt för att undvika att dagens prioriteringar får alltför stora konsekvenser för framtiden. Det vi anser oviktigt idag kanske är det mest intressanta om 50 år.

Utredningen menar vidare att insamlandet inte kan anses strida mot den s.k. trestegsregeln i Bernkonventionen, artikel 9.2. Den kopiering av vissa skyddade verk som sker genom insamlandet kan inte anses inkräkta på upphovsmannens normala nyttjande av sitt verk eller oskäligt inkräkta på hans legitima intressen. Tillhandahållandet av det insamlade materialet är vidare ytterst begränsat och får endast ske på särskilda datorer på KB i enlighet med förordningen.

3.7 Pliktleverans av talböcker och punktskrifter

Som framgår av avsnitt 7.7.1 är det långsiktiga bevarandet av de alternativa medier som idag framställs av Talboks- och punktskriftsbiblioteket (TPB) inte löst, eftersom båda materialslagen i princip är helt undantagna från KB:s och SLBA:s bevarandansvar och TPB inte är pliktmottagare.

Detsamma är fallet för det digitala materialet, trots att myndigheter och andra i enlighet med målen om ett tillgängligt samhälle börjar anpassa sina webbplatser till funktionshindrades behov. Detta sker bland annat genom att införa funktioner där besökaren kan få innehållet på en webbplats uppläst för sig.

TPB har till KB-utredningen framfört önskemål om att få pliktleveransansvar för talböcker som ljudfil samt rätt att få del av pliktleverans av digitala filer med hänvisning till 17 § URL för att säkra tillgängligheten av digitalt material för personer med funktionshinder. Utredningen ser behovet av detta, men har inte haft möjlighet att inom ramarna för sitt uppdrag se över frågan och föreslår därför att detta snarast utreds för att säkerställa funktionshindrades lika rätt till information.

3.8 Kostnader

Som en konsekvens av förslagen kommer arbetsuppgifterna för KB att utökas i ett antal avseenden men på sikt även minska inom andra områden. Tillkommande och utökade arbetsuppgifter är administration av digitala leveranser, strukturering och övervakning av den digitala samlingen, integrering och behandling av metadata som identifierar de digitala resurserna, uppspårande av nya leverantörsgupper samt information om lagstiftningen, rådgivning och överenskommelse om leveranssätt i enskilda fall. För dessa uppgifter bedöms att det krävs fem nya heltidsanställningar vid KB till en genomsnittskostnad av cirka 450 000 kronor per år.

Mot denna kostnadsökning kan ställas en förutsedd minskning av den mycket stora del av de tryckta leveranserna som idag utgörs av material från lärosäten, myndigheter och kommuner. Hos dessa leverantörer pågår en medveten satsning på övergång från publicering i tryckt form till publicering på Internet. På några års sikt kommer detta att frigöra resurser, som idag går till lagrings- och hanteringskostnader både vid KB och de övriga pliktmottagande institutionerna, som mer än uppväger den initiala kostnadsökningen.

Hur lång övergångsperioden kan bli är emellertid svårt att förutsäga. Vissa myndigheter som redan övergått till Internet för det mesta av sin publicering skickar i dag utskrifter till pliktmottagarna i stället. I andra fall förekommer det att enstaka nummer i t.ex. en rapportserie bara uteblir, vilket naturligtvis förorsakar efterforskningar och försök att få utskrifter hos samtliga pliktmottagare. För att båda dessa företeelser ska kunna upphöra, och en kostnadsminskning verkligen realiseras, krävs att KB lyckas skapa ordning och reda i mottagandet av digitalt material, överblick över vad som samlats in samt en god struktur för tillhandahållandet. En första

övergångsperiod bör kunna sättas till fem år med en kontrollstation inlagd efter tre år.

3.9 Den fortsatta planeringen

Det är angeläget att pliktleverans av digitalt material regleras i lag så snart som möjligt. Eftersom SLBA-utredningen, som ska lämna sitt betänkande den 30 april 2004, också berörs av pliktlagen utgår KB-utredningen från att de båda utredningarna kommer att behandlas samlat vad gäller pliktlagen.

KB-utredningen föreslår av lagtekniska, praktiska och tekniska skäl att all pliktleverans av distansöverfört digitalt material ska ske till en myndighet, nämligen KB. Myndighetsfrågan får inte förhindra att lagstiftning kommer till stånd snarast möjligt. Frågan har varit olöst länge nog och en ännu större ”lucka” kommer att uppstå till men för forskningen om den inte får en lösning nu. Därför bör en utredare skyndsamt tillkallas för att utreda de eventuella problem som kan vara förenade med det förslag som framlagts om leverans till en myndighet.

Eftersom PL är en svåröverskådlig lag i sin nuvarande utformning och detta är ett både komplicerat och föränderligt område med snabb teknisk utveckling bör en översyn av lagen göras inom en snar framtid.

Beträffande regional planering behandlas detta i 7.13 tillsammans med övriga regionala frågor.

4 Informationssystematiska uppgifter

4.1 Inledning

Informationsflödet i KB är mycket stort och en grundförutsättning för att informationen ska bli tillgänglig är självfallet att den sorteras, katalogiseras, förs till sina platser (hyllan, Regina och Libris) så att den blir sökbar och tillgänglig. En förutsättning för att detta ska fungera är ordning och reda – enhetliga principer och standarder – ett nära samarbete mellan många berörda inom och utanför KB och internationellt. Det krävs vidare avancerade administrativa och tekniska system för hanteringen. Nationalbibliografin, katalogiseringen och Libris är centrala instrument för informationsförsörjningen till utbildning och forskning. En nationell bibliotekskatalog har avgörande betydelse för tillgängligheten till det tryckta kulturarvet och det samlade litteraturbeståndet. Det gäller självfallet också i fråga om det digitala materialet. Denna fråga behandlas i första hand i avsnitt 7.14 (Sveriges nätbibliotek).

KB ska enligt instruktionen ”framställa nationalbibliografiska produkter, ansvara för samkatalogen över förvärv av utländsk litteratur till landets forskningsbibliotek, samt svara för utbyte av bibliografisk information med utländska bibliografiska centraler, samt svara för det nationella biblioteksdatasystemet Libris”.

Direktiven och hur arbetet bedrivits

I direktiven framhålls utvecklingen av Libris efter statsmakternas satsningar 1997 på att göra Libris kostnadsfritt tillgänglig via nätet. Med hänvisning till den tekniska utvecklingen ställs frågan om den starka kopplingen till KB är en optimal lösning. Samtidigt framhålls att det internationella samarbetet mellan nationalbiblioteken utvecklas starkt just på systemsidan och på det bibliografiska området – de mest grundläggande uppgifterna för de nationella katalo-

gera. I direktiven framhålls att det kan vara svårt att göra avvägningar när det gäller resurser mellan KB:s lokala och centrala behov. Uppdraget är att i samverkan mellan berörda parter analysera bibliotekssystemet och överväga under vilka former det kan utvecklas bäst i framtiden.

Frågan har tagits upp i enkäter, i samtal med brukare, vid besök på lärosäten och bibliotek m.m. Eftersom så gott som samtliga KB:s enheter är berörda av Libris verksamhet har enheternas förhållande till Libris och samordningsfrågor tagits upp vid besök på de olika enheterna.

4.2 Bibliografiska uppgifter

4.2.1 Framställning av Nationalbibliografin

En nationalbibliografi som fortlöpande avspeglar en nations utgivna vetenskapliga, litterära och kulturella textproduktion utgör den grundläggande förutsättningen för att man var som helst i världen ska kunna finna fram till de dokument och den information som gjorts tillgängliga vid olika tider och i olika länder.

”The primary sources for all types of bibliography are the national bibliographies, i.e. each country’s records of the literature that is published or have been published within the borders of that country. Only when this material has been obtained, can we say that it is possible to find the part of the whole world’s production that is needed in the individual cases.” (Eng. övers. ur Knud Larsen, ”Bibliografiens opgaver og metoder”, i: Lærebog i biblioteksteknik, 4. uppl. 1959, vol. 2, s. 299. Citerat efter ICNBS Copenhagen 25–27 november 1998. Proceedings of the international conference on national bibliographic services, Köpenhamn 2001, s. 8.)

Den första internationella konferensen om nationalbibliografier organiserades av Unesco 1950 och den följande av IFLA och Unesco i samarbete 1977. Vid den senare slog betydelsen av nationalbibliografin som den grundläggande, auktoritativa registreringen av ett lands tryckproduktion fast. Där betonades också att beskrivningarna i en nationalbibliografi bör vara gjorda efter samma standard för att kunna vara internationellt utbytbara och kunna förstås och utnyttjas i andra länders katalogsystem. En nationalbibliografi är inte vilken bokförteckning som helst utan ingår i ett världsomspännande nät av informationsresurser.

Den senaste internationella konferensen om nationalbibliografier ägde rum i Köpenhamn 1998. Där fastslogs återigen vikten av tidigare konferensers slutsatser men vissa definitioner vidgades med hänsyn till den informationsteknologiska utvecklingen. För pliktleveranssystemet antogs rekommendationen att "New deposit laws, or regulations /.../ should be comprehensive in terminology and wording to include existing types of materials with information content and others which may be developed" (*ICNBS Copenhagen 25–27 november 1998. Proceedings of the international conference on national bibliographic services*, Köpenhamn 2001, s. 117).

Beträffande själva nationalbibliografin enades man bl.a. om följande rekommendationer: "National bibliographies should include the current national output /.../ should include records for materials in all the languages and/or scripts in which publications are produced within a state /.../ should list material as soon as possible after publication /.../ should appear in a regularly updated form to meet the needs of the users, thereby enabling them to acquire the material listed there without delay /.../ records included /.../ should be based on internationally recognised standards". (*ICNBS Copenhagen 25–27 November 1998. Proceedings of the international conference on national bibliographic services*, Köpenhamn 2001, s. 117.)

Historiskt sett har nationalbibliografierna vuxit fram i ett samarbete mellan bokbranschen och nationalbiblioteken, med början i det tidiga 1800-talet. Det nära beroendet mellan en nationalbibliografi och välkontrollerade pliktleveranser är tydligt överallt, men i västeuropa formaliserades samarbetet i allmänhet först vid mitten av förra seklet. För den svenska nationalbibliografin gäller sedan 1953 att KB framställer manus till nationalbibliografin, och bokbranschen bekostar den tekniska produktionen av den tryckta bibliografins olika delar. Det senast gällande avtalet mellan staten och Tidningsaktiebolaget Svensk Bokhandel är daterat 12 september 1980 och beskriver de olika tryckta publikationer som då var aktuella. Avtalet ger KB och bolaget frihet att komma överens om annan periodisering av förteckningarna. Sedan 1976 har bibliograferingen gjorts direkt i Librisbasen, och manus framställts ur denna för veckoförteckningar, månads- eller kvartalsförteckningar samt årsförteckningen, Svensk bokförteckning.

Den informationsteknologiska utvecklingen, och inte minst det faktum att Libris webbsök sedan 1998 är fritt tillgängligt har gjort

att kundunderlaget för den tryckta nationalbibliografin snabbt har minskat. Veckoförteckningen, som tidigare trycktes i tidskriften *Svensk bokhandel* upphörde år 2000 att utkomma i tryck. Förändringen skedde på bolagets initiativ, och sedan dess är veckoförteckningen enbart tillgänglig på tidskriftens hemsida. De enskilda beskrivningarna är naturligtvis också var för sig tillgängliga i Librisbasen. Diskussioner om den tryckta förteckningens framtid har nyligen förts mellan KB och bolaget, som är ense om att de tryckta publikationerna i detta sammanhang spelat ut sin roll och att Svensk bokförteckning för 2003 bör bli den sista.

Detta innebär naturligtvis inte att behovet av snabbt tillgänglig nationalbibliografisk information skulle ha minskat. Det betyder bara att Librisbasen nu både snabbare och billigare tillfredsställer detta behov. Sedan 1990 har KB avtal med grossisten Seelig, numera Bibliotekstjänst (BTJ) Seelig AB, om daglig leverans av ett exemplar av i stort sett allt som ska finnas tillgängligt i bokhandeln. Leveransen ska ske i anslutning till eller helst före första publiceringsdag, och KB förbinder sig att de bibliografiska beskrivningarna ska vara tillgängliga i Librisbasen senast åtta arbetstimmar senare. För den kommersiellt mest intressanta delen av den inhemska produktionen har Sverige på detta sätt en unikt snabb nationalbibliografisk redovisning.

För övriga delar, huvudsakligen så kallat "grått" material, akademiska och kommunala rapportserier, olika slags myndighetspublikationer och föreningstryck av begränsad räckvidd, finns en beskrivning i Librisbasen senast fem dagar efter att trycket kommit nationalbibliografin tillhanda. Tidsutdräkten innan trycket kommer så långt kan dock variera, beroende på att tryckerierna levererar med längre mellanrum. Beskrivningsnivån är också ofta kortfattad, men informationen finns tillgänglig inom en rimlig tidsrymd.

4.2.2 Andra bibliografiska uppgifter

Ämnes- och specialbibliografier

Nationalbibliografin förtecknar i princip böcker och periodiska publikationer, men inte enskilda artiklar i en tidskrift eller enskilda bidrag i en festskrift eller antologi. Förteckning av bidrag i en publikation brukar hänföras till området ämnes- eller specialbibliografi, eftersom urvalskriterierna i allmänhet är ett särskilt ämne

eller ämnesområde. Förteckningsverksamheten som sådan brukar ofta kallas indexering.

Biblioteksanvändare som inte är så rutinerade väntar sig nog ofta att kunna finna bidragen i kataloger och databaser, men blir ofta besvikna. Av lätt insedda skäl skulle det vara mycket dyrt att förteckna alla slags bidrag, och det finns såvitt inget land i världen där man inom det allmänna biblioteksväsendet klarar av det. Tyskland kommer förmodligen närmast en någorlunda övergripande täckning med sina sedan 1800-talet etablerade regionala bibliografier. Vid en internationell konferens i Frankfurt sommaren 2003 om gemensamma katalogiseringsprinciper var denna fråga uppe, och man rekommenderade att biblioteken i mån av ekonomisk möjlighet skulle förteckna bidrag, men erkände också att man för större delen av sådan verksamhet måste förlita sig på kommersiella indexeringstjänster.

För Sveriges del finns sedan början av 1950-talet en kommersiell indexeringstjänst, numera tillgänglig som databas under namnet Artikelsök och producerad och tillhandahållen av BTJ. Den indexerar tidskriftsartiklar i ett brett spektrum av ämnen från i huvudsak populärpress samt ett snävare urval artiklar ur dagspress. Artikelsök förtecknar dock inte bidrag i antologier och samlingsverk.

Viss verksamhet inom området förekommer dock inom de allmänna biblioteken. KB ansvarar sedan 1994 för Svensk historisk bibliografi och indexerar dessutom årsböcker inom humaniora och samhällvetenskap sedan 1995. I båda fallen görs beskrivningarna i Libris samkatalog. Specialbibliotek har ofta en regelbunden indexeringsverksamhet inom sitt ansvarsområde. Statens musikbibliotek, Svenska barnboksinstitutet och Vitterhetsakademins bibliotek kan nämnas som framträdande exempel, vars bidragsbeskrivningar numer i samtliga fall är synliga i Librisbasen. För övrigt finns det en från tid till annan varierande flora av ämnes- och specialbibliografier som lever på tillfälliga anslag och projektbidrag. En utredning av läget för humanistiska ämnesbibliografier gjordes inom Uppsala universitetsbibliotek 1993 (Åke Bertenstam, *Humanistiska ämnesbibliografier: Inventering och förslag till framtida produktion*. (Carolina-rapport. 10) ISSN 0280-9508, Uppsala 1993), och den förmedlar just denna splittrade bild av läget. Förhållandena torde i stort sett vara desamma i dag som 1993, även om enskilda bibliografier kan ha fallit bort eller kommit till.

Flera av de humanistiska ämnesbibliografierna överlappar delvis varandra, och Uppsalautredningen 1993 föreslog ett samarbete

inom Librisbasens ram för att undvika dubbelarbete. Ett sådant samarbete mellan framförallt den historiska, litteraturvetenskapliga och konstvetenskapliga bibliografin kom också till stånd med hjälp av särskilda projektmedel och fortlöpte framgångsrikt under en treårsperiod. Därefter kunde tyvärr inte fortsatt finansiering uppbibras för den litteraturvetenskapliga och den konstvetenskapliga bibliografin, vilket naturligtvis också är en förlust för den historiska. Den historiska bibliografin samverkar ändå efter bästa förmåga med de bibliografier som vid olika tidsperioder kan finansiera en förteckning av bidrag i Librisbasen.

4.2.3 Slutsatser

Önskemål har framförts från olika håll om stöd för fortsatt ämnesbibliografering. Ansvarsfördelningen gjordes i mitten på 1990-talet så att KB skulle ta ansvar för den historiska bibliografin, Uppsala universitet för den litteraturvetenskapliga och Göteborgs universitet den konstvetenskapliga. Avsikten var att dessa lärosäten skulle ta ansvar för finansieringen inom lärosätets ram/samfinansiering med andra. Denna modell innebar att man som ersättning för en insats på ett område fick del av andras på ett annat område. Lärosätena var dock inte beredda att tillskjuta de medel som behövdes.

Som ett exempel på de praktiska konsekvenserna kan nämnas att en litteraturvetenskaplig essä eller artikel som är publicerad i en antologi inte är synlig i Libris. Det är självfallet en nackdel för forskningen. Med små medel skulle denna bibliografering kunna utföras och medföra en arbetsbesparing för såväl forskare som studenter. Arbetet bör kunna utföras av nyutexaminerade bibliotekariet/doktorander efter introduktion och under handledning av erfaren person. Arbetsmässigt kan det röra sig sammanlagt om resurser för cirka 80 procent av en anställning per bibliografi och år, vilket i dagens penningvärde och löneläge innebär cirka 640 000 kr sammanlagt per år.

Arbetet bör kunna finansieras gemensamt av några större lärosäten och ges till dessa som särskilt uppdrag i regleringsbrevet. Som framgår av det föregående fortsätter KB arbetet med den historiska bibliografin och har tagit på sig ansvaret för denna.

4.3 Libris

4.3.1 Verksamhetens organisation

Libris är organisatoriskt en avdelning inom KB. Samtidigt har Libris en självständig roll som leverantör av system och tjänster till den svenska biblioteksvärlden. För närvarande finns 19 anställningar på Libris-avdelningen. De huvudsakliga arbetsområdena är programmering/utveckling, drift av systemen, datakvalitet, kundservice, information och utbildning.

På Libris webbplats finns de olika söktjänsterna och övriga tjänster samlade liksom beskrivningar av verksamheten och aktuell information. För att effektivt nå ut med särskilt viktig eller brådskande information används även sändlistor som riktar sig direkt till olika funktionsansvariga på biblioteken.

En gång per månad publiceras Libris-nytt, ett elektroniskt nyhetsbrev som publiceras på Libris webbsidor. Två gånger om året publiceras den mer omfattande Libris-meddelanden, som även den är elektronisk men innehåller längre artiklar.

4.3.2 Bakgrund

KB har regeringens uppdrag att förbättra och effektivisera informationsförsörjningen inom utbildning och forskning. Ett viktigt instrument för detta är Libris verksamhet. Libris-avdelningen ansvarar för drift och utveckling av nationella system och tjänster inom biblioteksområdet. Libris klassiska verksamhetsområden är den centrala samkatalogen och det nationella fjärrlånesystemet. *Samkatalogen* redovisar i nuläget mediebestånden vid främst 320 universitets- högskole- och specialbibliotek samt två av landets tre lånecentraler, och är sedan 1997 fritt tillgänglig via Internet. Fjärrlånesystemet utnyttjas dessutom av landets folk- och skolbibliotek och har därmed drygt 1 440 användarbibliotek. Libris verksamhet bygger på samverkan mellan de deltagande biblioteken, där kärnan utgörs av offentligt finansierade bibliotek inom området högre utbildning och forskning.

Tillsammans med BTJ skapade Libris-avdelningen år 2001 bibliotek.se, en virtuell samkatalog för samsökning mellan bibliotekskatalogerna Burk och Libris. Bibliotek.se visar mediabestånden vid de flesta av landets offentliga bibliotek, såväl folkbibliotek som

universitets-, högskole- och specialbibliotek. Libris-avdelningen har driftansvaret för bibliotek.se.

Den snabba utvecklingen av Libris-systemet inleddes under senare delen av 1990-talet. Syftet var att stärka och stödja utbyggnaden av det svenska universitets- och högskolesystemet i allmänhet och att skapa förutsättningar för en ökad spridning av informationsresurser i hela landet i synnerhet. En av insatserna blev utvecklingen av Libris-systemet, en annan den snabba utbyggnaden av Sunet.

Med anledning av 1997 års budgetproposition (prop. 1996/97:1, bilaga 11, s. 314) tilldelades KB extra medel (11 miljoner för år 1997 och sammanlagt 27 miljoner för treårsperioden 1997–1999) för att modernisera Libris. Budgetpropositionen hade föregåtts av 1996 års forskningsproposition (1996/97:5) som underströk biblioteksverksamhetens betydelse. I propositionen framhölls vikten av biblioteksväsendet som en enhetlig och samverkande resurs, oavsett om det enskilda biblioteket har statligt, landstingskommunalt eller kommunalt huvudmannaskap (s. 70). Vidare framgick att Libris skulle utvecklas till en nationell och allmän informationsresurs. Regeringen gav KB i uppdrag att utveckla och driva ett IT-baserat nationellt bibliotekssystem som skulle utgå från Libris.

Redan våren 1997 blev Libris samkatalog fritt tillgänglig via Internet, och utvecklingen under den gångna treårsperioden sammanfattades i propositionen *Forskning och förnyelse* (prop. 2000/01:3) på följande sätt: ”Idag kan enskilda studenter, forskare och medborgare i hela landet via Internet och informationsdatabasen Libris själv söka efter önskad litteratur och se vid vilket bibliotek den eftersökta boken finns. Få statliga bibliotekskataloger saknas och bestånden vid flera viktiga kommunbibliotek, liksom ett stort antal myndigheter och organisationer redovisas. /.../ Bibliotekssystemet är av stor strategisk betydelse och administreras av KB. Det uppdrag KB fick av regeringen 1996 att utveckla Libris till en allmän nationell informationsdatabas är i princip uppfyllt och regeringen bedömer att utfallet är gott. Regeringen anser det viktigt att Libris kan fortsätta sin positiva utveckling och bibehålla sin centrala position som beläggnings-, låne- och katalogiseringshjälpmedel för biblioteken och den intresserade allmänheten.”

I budgetpropositionen för 2002 kommenteras bibliotekskatalogen bibliotek.se med att Libris även ”förverkligat uppdraget om en nationell samkatalog för hela biblioteksväsendet i Sverige” (prop. 2001/02:1, bilaga 21).

Under år 2002 fullbordas det tekniska systemskifte som inleddes redan 1997 i samband med driftstarten av webbsök. Libris hade då helt lämnat den gamla stordatormiljön och servicebyråttjänster bakom sig och fullt ut gått över till modern Unix- och Windows-miljö med en egen driftorganisation. Sverige hade också anpassat sig till det internationella datalagringsformatet MARC21 och alla egna system och rutiner var framtagna med moderna utvecklingsverktyg.

4.3.3 Uppgifter och mål

Under hösten 2003 har Libris-avdelningen tillsammans med Libris ledningsgrupp tagit fram ett nytt måldokument för Libris verksamhet.

KB:s uppdrag

KB har som en del av sitt uppdrag att förbättra och effektivisera informationsförsörjningen inom högre utbildning och forskning. Enligt instruktionen (1 §) ska KB svara för Libris, som är ett instrument för detta. KB ska till utbildningsdepartementet, enligt regleringsbrevet, återrapporera ”hur det nationella datasystemet Libris utvecklats och hur det används som en bred nationell informationsresurs samt göra en analys och bedömning av verksamhetsgrenens kvalitetsaspekter”. KB har det ekonomiska ansvaret för Libris.

Libris verksamhetsidé

Verksamheten bygger på samverkan mellan de deltagande biblioteken, där kärnan utgörs av svenska offentligfinansierade bibliotek inom området högre utbildning och forskning. Libris ska vidareutveckla och fritt tillhandahålla den nationella samkatalogen och andra digitala bibliotekstjänster som bidrar till en effektiv infrastruktur för informationsförsörjningen inom området.

Övergripande mål

Libris-avdelningen ska, i samverkan med de deltagande biblioteken:

- tillhandahålla system, tjänster och informationsresurser som stödjer forskning och utbildning
- stödja effektiviseringen av bibliotekens verksamhet
- aktivt verka för att internationellt erkända standarder följs

Operativa mål 2004–2005

- Driftsätta rutiner för import av metadata som producerats av universitet, förlag, myndigheter och andra externa producenter.
- Driftsätta system och rutiner för administration av, och åtkomst till, e-tidskrifter, e-böcker och andra elektroniskt lagrade informationsresurser.
- Utöka tillgången till bibliografiska poster och auktoritetsposter producerade av andra nationella bibliografiska instanser.
- Utveckla Libris fjärrlån med nya och förbättrade tjänster.
- Utveckla funktionaliteten i Libris webbsök.
- Komplettera med nya databaser av nationellt och/eller vetenskapligt intresse.
- Utveckla rutinerna för bibliotekens uttag ur samkatalogen (postexport, statistik, nyförvävslistor etc.).
- Med hjälp av standardiserade protokoll utöka möjligheterna till närmare teknisk samverkan med lokala bibliotekssystem.
- Successivt utvidga Libris centrala funktioner med applikationer som traditionellt hanteras i lokala system.
- Utveckla den externa informationen om Libris verksamhet.

Den centrala samkatalogen är grunden för Libris verksamhet och kring den har olika system och tjänster utvecklats. Samkatalogen utgör en nationell informationskälla som lyfter fram och synliggör bibliotekens bestånd av informationsresurser. Samkatalogen används också för statistikändamål och produktion av nyförvävslistor till biblioteken.

Libris samkatalog spelar idag en central roll för nationell statistik inom kulturområdet. Kulturrådets statistik om svensk bokutgivning, Sveriges författarfonds beräkningar av den så kallade biblioteksersättningen till svenska författare samt Sveriges nationalbibliografi bygger alla på uppgifter hämtade ur Libris samkatalog.

Libris samkatalog speglar hela den svenska nationalbibliografin, löpande från och med 1976 och till väsentlig del även det äldre svensktrycket från 1600-talet och framåt. Det nationalbibliografiska materialet synliggörs genom särskilda specialdatabaser i Libris. På samma sätt speglas idag delar av nationalbibliografins förlängning i form av ämnesbibliografier och lokalsamlingar.

Även e-böcker och e-tidskrifter har sin givna plats i samkatalogen. Ambitionen är att i Libris visa titlar, beståndsuppgifter och länkar för direktåtkomst av den typen av material. För att underlätta katalogisering och administration finns en för ändamålet speciellt utvecklad webbapplikation, kallad LISENSE (Libris mass editing system).

Libris samkatalog ska också spegla den svenska utgivningen av ljud och rörliga bilder (filmer som visats offentligt i Sverige, skivor, kassetter, multimedier, videor m.m.). Detta sker i samarbete med Statens ljud- och bildarkiv (SLBA) som har nationellt arkivansvar. Efter utredning och samtal har framkommit att SLBA:s material behöver beskrivas på en detaljnivå som inte kan uppnås genom traditionell Libris-katalogisering. SLBA bygger därför ett eget system för katalogisering och administration, och kommer att sända över sammanfattande katalogposter för inmatchning i Libris-databasen.

Libris verkar för att synliggöra kulturarvet och stödjer pågående digitaliseringsprojekt av nationellt intresse. Bilder och andra digitalt tillgängliggjorda resurser (böcker, kartor, noter, affischer m.m.) kan katalogiseras och visas i Libris. Exempel på detta är KB:s affischsamling och projektet att digitalisera Eric Dahlberghs bildverk *Suecia Antiqua et Hodierna* (1678–1701), där digitaliserade bilder nu finns tillgängliga i Libris.

Libris samkatalog är också grunden för det nationella fjärrlånesystemet, som för närvarande används av drygt 1 440 bibliotek.

Libris-avdelningens bedriver ett aktivt internationellt arbete koncentrerat till områden som kan förenkla och rationalisera arbetet för Libris-biblioteken. Aktuellt är utvecklingen av internationella standarder inom informationsområdet och att överhuvudtaget verka för en större öppenhet och ett friare utbyte mellan biblioteken i främst Europa.

I juni 2002 bildades ONE Association – en sammanslutning av nationalbibliotek och organisationer med ansvar för stora bibliotekskataloger och/eller samkataloger. Ordförandeskapet innehas sedan starten av Libris-avdelningen. Övriga länder i ONE är

Danmark, England, Finland, Italien, Norge och Ungern. Syftet med sammanslutningen är att öka den fria tillgången på bibliografisk information. Detta sker genom att man ger varandra fri tillgång till respektive lands biblioteksdata. Parallellt arbetas intensivt med en harmonisering av medlemmarnas bibliotekskataloger med hjälp av internationella standarder. Här har Sverige varit speciellt framgångsrikt. Länderna samverkar också för att sluta avtal och anskaffa gemensamma licenser för data från t.ex. Library of Congress och British Library.

4.3.4 Samverkan med andra

Libris ledningsgrupp är ett rådgivande organ bestående av bibliotekschefer från de största katalogiserande biblioteken. Dessa bibliotek bidrar i hög utsträckning till uppbyggandet av den nationella samkatalogen, och i egenskap av medproducenter har de ett starkt inflytande över Libris verksamhet. Ledningsgruppen har 16 ledamöter (bilaga 5) och sammanträder cirka fyra gånger per år.

Libris-bibliotekens katalogråd inrättades 2002 av Libris-avdelningen i samarbete med KB:s avdelning för insamling och dokumentation (IDA) inom KB. Katalogrådet diskuterar och föreslår riktlinjer för hur det nya katalogiseringsformatet MARC21 ska tillämpas i Libris samkatalog. Syftet är att uppnå en enhetlig och tillförlitlig datakvalitet. Inom katalogrådet finns också en särskild arbetsgrupp som ansvarar för den svenska översättningen av MARC21-formatet. Katalogrådet består av cirka 35 representanter från olika typer av bibliotek, varav tio från KB:s olika berörda enheter. Arbetet administreras av KB.

I övrigt sker samverkan mellan Libris-avdelningen och Libris användare ofta genom verksamhetsinriktade referensgrupper, t.ex. den sedan flera år välfungerande referensgruppen för fjärrlån och dokumentleverans och den relativt nyinrättade referensgruppen för Libris webbsök. Bibliotekens systembibliotekarier inbjuds också till regelbundna möten för diskussion och erfarenhetsutbyte av främst tekniska frågeställningar kring Libris och kopplingen till de lokala bibliotekssystemen.

Någon gång per år anordnas allmänna användarmöten för Libris-biblioteken, öppna för biblioteksrepresentanter på alla nivåer och med alla typer av befattningar.

4.3.5 KB-utredningens utvärdering

De allra flesta anser att systemlösningarna i Libris fungerar bra. De anser att systemet utvecklas positivt mot större användbarhet, att det är lättillgängligt och användarvänligt, att personalen och ledningen är kompetent och att samarbetet med dem fungerar bra samt att det är en bas för fjärrlånesystemet. Andra framhåller det heltäckande innehållet, att systemet är flexibelt, logiskt och lätt-skött, att katalogen är gemensam samt att funktioner för lånestatus har utvecklats. De mindre vanliga negativa kommentarerna rör merarbete p.g.a. byte av system, låg utvecklingstakt för nya tekniker och resurser, exempel på tekniska brister, att det tar tid att söka, att allmänheten inte vet att alla bibliotek inte omfattas samt bristfällig utbildning. Önskade förbättringar är bättre sökmöjligheter och mer resurser för ständig utveckling, att ta in alla bibliotek och koppla till lokala system samt olika tekniska önskemål.

Praktiskt taget alla framhåller att *användarna tycker att systemet är bra*, de flesta för att det är enkelt och lättarbetat och har ett överskådligt gränssnitt. De få negativa kommentarerna gäller att vissa avancerade sökningar är svåra, att det kan vara svårt att få överblick och att systemet vara lite ”stelbent”. Någon anser att kvaliteten på posterna har sjunkit sedan fler får primärkatalogisera. Bland förslagen till förbättringar nämns bättre samordning med lokala system, att utveckla en cirkulationsmodul och olika metoder för att göra det lättare att söka. Vidare finns önskemål om mer marknadsföring, längre utbildning i primärkatalogisering och utveckling av sökmöjligheterna beträffande klassifikation.

Nästan alla anser att *säkerheten* fungerar bra. Några nämner att det alltid kan bli bättre, och önskemål finns om att spärra nationalbibliografiska poster samt att hålla bättre kontroll på vad som skrivs in.

När det gäller *inflytandet* går åsikterna isär – hälften anser att inflytandet är tillräckligt, men ungefär lika många att det borde utökas. Det är svårt att se tendenser som hänför sig till någon speciell grupp. Någon har framfört åsikter om att ledningsgruppen borde omvandlas till en styrelse med beslutsrätt, att den idag är marginaliserad och att representationen där borde ses över, andra anser att allt har blivit bättre efter systembytet. Olika bibliotek framför olika synpunkter på inflytandet. Mindre och medelstora bibliotek samt folkbiblioteken vill ha ett större inflytande, medan andra anser att inflytande för universitets- och högskolebiblioteken

måste vara större eftersom Libris baseras på deras material. Några vill ha regelbundna användarmöten för registrerande bibliotek och flera anser att användarperspektivet är viktigast.

De allra flesta anser att den *starka kopplingen till KB* är en bra lösning. Några av de större lärosätena är negativa till denna koppling, medan andra stora lärosäten anser kopplingen mellan nationalbiblioteket och den nationella bibliotekskatalogen naturlig. Några anser att Libris bör vara fristående från KB och att KB bör vara en kund bland andra, och önskar en konstruktion där Libris får en egen ekonomi och styrelse.

Det flesta anser att *samarbetet med Libris* är bra – större institutioner är generellt mer positiva. Några bibliotek anser att samarbetet saknas eller har brister – det gäller i första hand bibliotek som är dåligt representerade i Libris ledningsgrupp – t.ex. mindre högskolor och folkbibliotek. Någon framhåller att Libris inte är intresserad av andras system och tjänster. Som exempel på bra samarbete nämns arbets- och referensgrupper, Libris ledningsgrupp, att katalogiserande bibliotek bidrar med kunskap och arbete, fjärrlånesamarbetet, konferenser, möten och kurser och diskussionslistor. Någon anser att grupperna har otydliga uppdrag, att andra än KB gör merparten av katalogiseringsarbetet, att ledningsgruppen mer fungerar som en referensgrupp och att Libris ger rådgivning och riktlinjer. Önskemål finns om mer samarbete mellan folk- och forskningsbibliotek, att göra Libris till en verkligt nationell katalog genom att ta in folkbiblioteken och att Libris som viktigt nav bör omfatta alla parter.

Slutsatser

Utvärderingen ger på de flesta punkter en entydig bild. De allra flesta tycker Librissystemet är bra i de flesta avseenden och att det bör utvecklas att omfatta alla bibliotek. Man kan också dra slutsatsen att den starka kopplingen till KB är bra. Däremot bör man överväga hur inflytandet kan öka samt se över representationen framför allt i Libris ledningsgrupp.

4.3.6 Nationella insatser – förslag

Inledning

Libris har idag en stark ställning som nationell söktjänst för information inom utbildning och forskning. Libris webbsök är fritt och gratis tillgängligt, har mer än 60 000 sökningar om dagen och innehåller information om böcker och tidskrifter vid närmare 320 bibliotek. En fortsatt successiv utbyggnad bör göras av Libris som nationellt biblioteksdatasystem inom framför allt två nya områden. Det ena gäller utvecklingen av Libris till ett nationellt biblioteksdatasystem som även innefattar cirkulations- och förvärvsrutiner. Det andra gäller Libris som nationell portal för informationstjänster. Även andra utvecklingsprojekt planeras, de flesta med en tydlig koppling till de klassiska verksamhetsområdena Libris samkatalog och fjärrlån.

4.3.6.1 Utveckling mot ett fullständigt nationellt biblioteksdatasystem

Förslag: Libris bör utvecklas till ett nationellt biblioteksdatasystem inklusive låne- och inköpsrutiner.

En utredning bör snarast tillsättas för att undersöka tekniska förutsättningar, kostnader och möjliga besparingar för de enskilda biblioteken.

Medel bör tillföras.

Skäl för förslagen

Uppgiften

Det har länge funnits ett starkt önskemål från företrädare för Libris-biblioteken att Libris katalogsystem ska utvecklas mot ett fullständigt bibliotekssystem och överta funktioner som normalt sköts av de enskilda bibliotekens lokala system. Frågan har fått en framträdande plats i det måldokument som tagits fram under hösten tillsammans med Libris ledningsgrupp. Önskemålen rör rutiner som helt eller delvis kan ersätta de lokala bibliotekssystemens katalog-, förvärvs- och cirkulationsmoduler. En del av

detta arbete har redan påbörjats inom det nuvarande Libris-uppdraget, men att ersätta den lokala hanteringen av utlåning, reservationer och liknande cirkulationsuppgifter kräver en större insats på central nivå. Insatsen skulle dock innebära stora möjligheter till rationaliseringar vid de enskilda biblioteken. I detta instämmer företrädare för Sunet (se 4.4.3) som inte anser att det finns några tekniska hinder.

Tidpunkten är lämplig

Libris nuvarande system har under senare år genomgått en stark modernisering och omvandling, vilket bland annat är ett resultat av den särskilda satsning på Libris-systemet som regeringen beslutade 1997. Internationellt står sig nu Libris-systemen väl vad gäller anpassningar till standarder och modern teknik. Libris katalogsystem med tillhörande egenutvecklade tjänster samt den publika katalogen och söktjänsten Libris webbsök är idag centrala verktyg för både uppbyggnad av samkatalogen och sökning bland de svenska offentligfinansierade forskningsbibliotekens bestånd. Systemen är också centrala delar i det internationella samarbetet på det bibliografiska området. Men det går också att utveckla Libris nationella katalog- och sökfunktioner så att de kan ersätta de lokala bibliotekens katalog och publika söktjänst. Detta arbete har redan påbörjats inom Libris-avdelningens nuvarande uppdrag.

Vid Libris-biblioteken tog inköpen av moderna så kallade client/serversystem fart i mitten på 1990-talet. År 1996 inleddes en investeringsvåg av Stockholms universitetsbibliotek, som fortsatte till 2000/01 då Göteborgs, Lunds och Uppsalas universitetsbibliotek hade köpt och installerat sina nya lokala system. Sammanlagt har de flesta av de 320 Libris-biblioteken investerat i nya lokala bibliotekssystem under perioden. Systemen är nu avskrivna eller kommer att bli det under de allra närmaste åren. Alla bibliotek har dock löpande underhållskostnader för sina lokala bibliotekssystem på upp till drygt en miljon kronor per år för de allra största systemen. Även om investeringen är avklarad har biblioteken alltså fortfarande dryga årliga underhållskostnader för sina bibliotekssystem.

Libris-biblioteken står nu inför kompletteringsköp av sina system för den nya hanteringen av e-böcker, e-tidskrifter och överhuvudtaget organiseringen av tillgängliga informationsresurser.

Här kan en nationell Libris-portal åtminstone delvis ersätta bibliotekens egna investeringar (se nästa avsnitt om Libris-portal). På samma sätt skulle idag ett centralt bibliotekssystem kunna ersätta bibliotekens lokala system.

Projekt har påbörjats

Ny katalogiseringsklient

För ett år sedan inledde Libris-avdelningen ett projekt tillsammans med Stockholms universitetsbibliotek. Syftet med projektet var i inte i första hand att ersätta det lokala bibliotekssystemet, utan snarare att utveckla funktioner som ytterligare kunde rationalisera arbetet med den lokala bibliotekskatalogen. Libris-systemen och de lokala systemen skulle fås att funktionellt närma sig varandra. Utvecklingsarbetet förutsatte fortfarande båda systemens existens. Idén var att utveckla mer rationella instrument för katalogisering och annan inmatning av uppgifter i både den gemensamma Libris samkatalog och den lokala katalogen. Allt dubbelarbete som de båda katalogerna kunde medföra skulle bort eller åtminstone minimeras. Denna del av projektet avslutas under våren 2004.

Libris webbsök som lokal publik katalog

Projektet innebär att ett enskilt bibliotek ska kunna använda Libris webbsök istället för sin egen publika katalog för det egna bibliotekets användare. Syftet är att förenkla för användaren – låntagaren – som bara behöver vänja sig vid en katalog och ett söksystem för samma typ av data. Samtidigt minskar också behovet av det lokala arbetet med den egna katalogen. För den enskilde låntagaren skulle detta betyda att denne alltid möttes av samma gränssnitt och typ av bibliografiska data, strukturerat och indexerat på samma sätt, oavsett om man gör en sökning i den nationella eller lokala katalogen. Det är bara olika typer av avgränsningar i en och samma databas. För det enskilda biblioteket innebär det att man behöver satsa betydligt mindre resurser på den lokala katalogen och det lokala systemet. Men fortfarande spelar det lokala bibliotekssystemet en avgörande roll för utlåningsrutiner, lånestatus och andra uppgifter om låntagarna och medierna. Detta projekt kommer att slutföras under 2004.

Lånestatus

Sedan i maj 2003 kan man i Libris webbsök se om en bok vid ett enskilt bibliotek är utlånad eller inte. Genom utnyttjande av sök- och hämtningsstandarder överförs sådan information automatiskt från det lokala bibliotekssystemet till det nationella. Återigen kopplas funktionalitet i det lokala systemet närmare till det nationella. Men fortfarande förutsätter de nya funktionerna båda systemen.

Förvärv

Ett tänkbart men ännu inte påbörjat projekt inom katalogområdet är att kunna komplettera eller helt ersätta de enskilda bibliotekens förvärvsmoduler med centrala förvärvsrutiner knutna till Libris webbsök. Det skulle ge möjlighet att i Libris webbsök även se vilka böcker biblioteken är på gång att förvärva, men också innebära en rationalisering av katalogiseringsarbetet. Projektet skulle kunna bli mycket omfattande, och innefattar även förlag och förmedlare av böcker och andra medier. Syftet är att kunna hantera bibliografiska data rationellt ända från bibliotekets inköpstillfälle in i Libris-katalogen, och slutligen till det lokala systemet.

En utredning bör genomföras

Steget från en gemensam nationell katalog till ett centralt bibliotekssystem med cirkulations- och förvärvsrutiner är stort, men något som starkt efterfrågas från Libris-biblioteken. I Norge har man sedan många år genom BIBSYS haft ett sådant system. Kraven på tillförlitlighet, driftmiljö och organisation kommer att öka jämfört med idag. KB har dock med sin moderna datorhall och vana vid driftansvar för stora nationella bibliotekssystem förutsättningarna för att klara ytterligare åtaganden.

Frågan om ett nationellt biblioteksdatasystem med cirkulation och förvärv bör skyndsamt utredas. De tekniska förutsättningarna för att centralt sköta ett fullt utbyggt bibliotekssystem med rutiner för katalog, förvärv och cirkulation bör studeras. Vidare bör bibliotekens framtida behov av motsvarande befintliga biblioteksfunktioner och behov av kopplingar till och integration med andra system vid framförallt universitet och högskolor utredas. Kostnaderna för en central driftorganisation och för system och maskiner bör beräknas. Det bör också undersökas om det finns system-

leverantörer med standardsystem eller om det kan bli fråga om nyutveckling av särskilda bibliotekssystem för Libris. Libris har tidigare under decennier använt sig av system specialutvecklade för nationellt bruk. I uppdraget bör också ingå att utreda behov och kostnader för personal, lokaler med mera som kan tänkas uppstå. Utredningen bör genomföras under ledning av Libris-avdelningen.

Libris-avdelningen bedömer att verksamheten efter utredning stegvis kan starta under 2005.

Regeringen bör avsätta medel för en utredare under ett år – cirka 500 000 kronor.

4.3.6.2 Libris som nationell portal

Förslag: Libris bygger upp en nationell portal. Därmed minskar behovet av liknande investeringar för de enskilda Libris-biblioteken.

Medel bör tillföras.

Skäl för förslagen

Libris-systemet bör byggas ut till en nationell portal och omfatta även universitetens och högskolornas nya digitala bibliotekstjänster, som förutom e-tidskrifter och e-böcker kan vara t.ex. lokala databaser med digitalt lagrade artiklar, examensarbeten, forskningsrapporter m.m. producerat vid det enskilda lärosätet.

På samma sätt som det finns önskemål om Libris som lokalt system, finns det även starka önskemål om att Libris genom inköp eller utveckling av portalprogram ska underlätta hanteringen av de elektroniska informationsresurserna på biblioteken. I takt med att dessa har blivit fler, har biblioteksanvändarna fått allt svårare att hitta fram till dem. Eftersom alla databaser ser olika ut, måste slutanvändaren lära sig en mängd olika sökgränssnitt och sökmeter.

För att råda bot på detta har samma företag som säljer lokala bibliotekssystem också utvecklat så kallade portalprogram. Ett portalprogram erbjuder möjligheter att samla alla resurser på ett ställe, skapa gemensamma sökgränssnitt och sökingångar och presentera sökresultat på ett enhetligt sätt för slutanvändaren. Sökning och samsökning kan göras i såväl fulltexter som i abstracts och

innehållsförteckningar. Ett portalprogram kan också användas för vissa av de administrativa rutinerna, och kan därmed förenkla bibliotekens hantering av digitalt material.

Från bibliotekshåll känner man en viss tveksamhet till att investera i lokala portallösningar, och många ser därför gärna att en central/gemensam lösning kan komma till stånd. Libris ledningsgrupp har också varit drivande i frågan.

Libris som en central nationell portal skulle kunna fungera som en resursbank för svenska forskningsbibliotek. I portalen kan man samla och på ett enhetligt sätt söka fram digitalt material av många olika slag, inte bara e-tidskrifter och e-böcker utan även interna och externa databaser av intresse för forskning och utbildning. En sådan portal kan på ett effektivt sätt lyfta fram och synliggöra en större del av bibliotekens informationsresurser.

Libris-avdelningen har påbörjat arbetet med att upphandla ett portalprogram och räknar med att kunna driftsätta en enklare portal i slutet av 2004. För att den på ett bättre sätt ska kunna utnyttjas som en nationell portaltjänst, och bibliotekens behov av egna investeringar inom området därmed ska kunna minskas, kommer dock ytterligare resurser i form av maskinvara och personal att behövas.

För Libris innebär det utökad belastning för bland annat kundsupport, utbildning och driftorganisation. Maskin/hårdvara beräknas kosta cirka en miljon kronor per år och två anställningar cirka en miljon kronor per år.

För att Libris-portalen i ett nästa steg fullt ut ska kunna bli det tekniska navet i ett nationellt digitalt bibliotek (se avsnitt 7.14) kommer ytterligare resurser att behöva tillföras, framförallt vad gäller programmering och utveckling. Bedömningen är att detta ryms inom de medel som beräknats för Sveriges nätbibliotek.

4.3.6.3 Utveckling av bibliotek.se

Förslag: Bibliotek.se bör utvecklas ytterligare som nationell katalog i riktning mot att få likartad funktionalitet som Libris webbsök.

Medel bör tillföras.

Skäl för förslagen

Bibliotek.se – den gemensamma katalogen för de offentligfinansierade biblioteken inom utbildning och forskning samt folkbiblioteken – bör utvecklas för att närmare knytas till Libris webbsök i syfte att ge tillgång till likartad funktionalitet, bl.a. kopplingen till Libris fjärrlån, i de två tjänsterna. Detta skulle innebära ökad användningen av bibliotek.se. Att som idag parallellt utveckla funktionalitet i såväl Libris webbsök som i bibliotek.se är tidsödande och resurskrävande, och önskvärt vore att bibliotek.se istället närmare kunde integreras som en del i Libris webbsök.

Detta skulle innebära en stor fördel för kunderna och på sikt besparingar för biblioteken.

Kostnaderna för en tjänst för utveckling, drift och kundsupport beräknas till 500 000 kronor per år.

4.3.6.4 Övriga utvecklingsprojekt

Import av metadata

Libris utvecklar rutiner för att maskinellt samla in externt producerade metadata (bibliografiska data), för inläsning i samkatalogen. Idag samlas metadata regelbundet in för doktorsavhandlingar som produceras vid fem av våra universitet och högskolor (DiVA-projektet) samt för vissa förlagsutgivna digitalt publicerade böcker (t.ex. eLib). Det här är en verksamhet som kommer att utvidgas under de närmaste åren (se vidare avsnitt 7.14).

Publikt tillgängliga auktoritetsdatabaser

Auktoritetsposter används för kvalitetskontroll av de namnformer och ämnesord som ingår i katalogposterna. Bland annat finns nu ett nytt nationellt ämnesordssystem (Svenska ämnesord) som ansluter till en internationell struktur. Libris har för avsikt att göra dessa auktoritetsregister enhetligt tillgängliga via Internet. De kan då ytterligare integreras i samkatalogen och på ett smidigt sätt användas även av andra metadataproducenter såsom förlag, universitet, myndigheter och utländska bibliografiska instanser. Libris kommer också att maskinellt berika katalogposterna med standard-

iserade engelskspråkiga ämnesord (Library of Congress Subject Headings).

Nya sökmöjligheter i Libris webbsök

Den publika webbkatalogen Libris webbsök ska utvecklas till att bli ännu mer intuitiv och lättöverskådlig, bland annat genom en sökfunktion där användaren enkelt kan navigera via hierarkiskt strukturerade ämnesrubriker.

Förenklad katalogisering

För att underlätta för ovana katalogisatörer och i förlängningen även andra producenter av metadata utvecklas en webbapplikation för katalogisering i Libris via webbformulär.

Utländska katalogposter

Inom ramen för den europeiska ONE Association (Open Network Europe) tillkommer under 2004 en för medlemsländerna gemensam databas med metadata för nytgivna utländska böcker och tidskrifter. Syftet är att bygga upp en resursbank som rationaliserar bibliotekens utländska förvärv. ONE Association verkar också för att bygga upp en gemensam databas över auktoriserade (standardiserade) namnformer, en gemensam samkatalog över europeiska nationalbibliografier m.m.

Låntagarbeställningar

Libris fjärrlån utökas med ny funktionalitet, bland annat utvecklas under 2003–2004 rutiner för att förenkla för låntagare att själva göra fjärrlånebeställningar.

Libris internationella engagemang

Det internationella samarbetet inom produktionen av metadata bygger på utvecklandet av standarder och genomförande av dessa.

Här har Libris påtagit sig en aktiv och pådrivande roll. Det är angeläget att Libris fortsätter och utvecklar sitt internationella engagemang för ökat samarbete omkring bibliografisk- och auktoritetsinformation samt ökad tillgång dokument och informationsresurser.

4.4 Sunet

4.4.1 Verksamhet, mål och finansiering

Sunet (Swedish University Computer Network) har funnits sedan början av 1980-talet och har utvecklats från ett forsknings- och utvecklingsprojekt till en för högskolorna gemensam organisation och infrastruktur med uppgift att tillgodose deras behov av datakommunikation nationellt och internationellt. Sedan år 2001 har Vetenskapsrådet ansvaret för att Sunet administreras och drivs enligt de riktlinjer som regeringen lagt fast.

Vetenskapsrådet har utsett en särskild styrelse för Sunet efter förslag från universitet och högskolor (majoriteten av ledamöterna), KB samt Sveriges Förenade Studentkårer (SFS).

Övergripande mål

Sunet har till uppgift att ge universitet och högskolor god tillgång till nationell och internationell datakommunikation och inom tillgängliga resurser vid varje tidpunkt erbjuda universitet och högskolor de tjänster som dessa efterfrågar inom datakommunikationsområdet.

Sunet har av riksdagen fått uppgiften att bistå organisationer inom kultur och folkbildning att bygga upp en infrastruktur som ger dem tillgång till Internet.

Kapacitet

Sunet består av ett stamnät med kapaciteten 10 Gbit/s som ansluter till universiteten och högskolorna med 2,5 Gbit/s. Det är 32 högskoleenheter som är anslutna på detta sätt, och Sunets kapacitet byggs ut i takt med högskolornas behov. Samtliga universitet och

högskolor, KB och de centrala statliga museerna är anslutna till Sunet.

Sunet är länkat till resten av Europa och till Nordamerika via NORDUnet som ägs gemensamt av universitetsdatanäten i de nordiska länderna. Mellan de nordiska länderna tillhandahåller NORDUnet som lägst dubbla 2,5 Gbit/s förbindelser. Till Europa finns 10 Gbit/s förbindelser till det europeiska nätet, Géant, och via Géant förbinds Sunet också med det amerikanska forskningsnätet.

Finansiering

Efter utbyggnaden till gigabitkapacitet har de svenska lärosätena tillgång till ett höghastighetsnät som tillhör de främsta i Europa. Regeringen anser att det ger de svenska forskarna möjlighet att fullt ut använda det europeiska höghastighetsnätet Géant som kontinuerligt byggs ut. Sunets höghastighetsnät finansieras genom anslag samt genom avgifter från lärosätena. Dessa avgifter har ökat i samband med utbyggnaden (prop. 2004/04:1).

Sunets verksamhet finansieras dels genom ett anslag från Utbildningsdepartementet (år 2004 uppgår det till 39 miljoner kronor) och dels via avgifter som betalas av de anslutna högskoleenheterna. Avgifterna baseras på respektive lärosätes andel av högskolesektorns totala intäkter. De konstnärliga högskolorna, KB och de centrala statliga museerna är befriade från avgifter. Avgifterna ska motsvara de kostnader som inte täcks av anslaget. I budgetpropositionen för år 2004 uppskattas intäkten från avgifter till cirka 135 miljoner kronor. Avgifterna är således mer än 75 procent av Sunets intäkter.

Under ett antal år har Sunets finansiering varit en tämligen okontroversiell fråga. Ett stort statligt basanslag har fortlöpande möjliggjort utvecklingsinsatser. När staten från och med 2002 sänkt nivån på anslaget har avgifterna på lärosätena ökat kraftigt och flera högskolor ifrågasätter därför kostnaderna för Sunet. Detta gör att det nu finns en oro för Sunets framtida uppbyggnad.

4.4.2 Sunet och folkbiblioteken

År 1997 fick 319 folkbibliotek och läns museer (på Utbildningsdepartementets initiativ via Sunet och Statens kulturråd) möjlighet att ansluta sig till Internet via Telia. 124 bibliotek och museer tackade ja till erbjudandet. I april 2002 hade 50 procent av dem fortfarande samma Internetleverantör.

Överföringskapaciteten var 2 Mbit per sekund, vilket enligt de flesta bibliotek räckte mer än väl. Anslutningen var avgiftsfri för biblioteken under de två första åren, förutsatt att biblioteken var beredda att abonnera på en Internettjänst med minst samma kapacitet under den följande treårsperioden. Totalt tillsköt svenska staten 62 miljoner kronor till projektet. Åtagandet reglerades i ett ramavtal mellan Sunet och Telia, som bland annat förband sig att ge användarna kostnadsfri support under uppstartsskedet.

De bibliotek som efter gratisperioden ville fortsätta att ha Telia som leverantör erbjöds att förlänga abonnemanget för 10 600 kronor per månad. Telia levererade anslutningen och den aktiva utrustningen till biblioteken.

År 2000 gjorde Sunet och Kulturrådet en uppföljning av erbjudandet. Syftet var att ge en lägesbeskrivning och att staka ut färdriktningen för framtiden. Undersökningen har bland annat fokuserat på för- och nackdelar med Internetanslutningen, hur anslutningen använts och om den verkligen lett till ökad distansutbildning.

Undersökningen visar att en höghastighetsförbindelse inte per automatik innebär att biblioteken ökar sitt samarbete. En webbaserad biblioteksportal skulle dock kunna öka samarbetet. Här kunde en intranätlösning stå modell och många bibliotek efterlyser en sådan lösning. Via webbportalen kan biblioteken snabbt och smidigt byta information och erfarenheter med varandra. Portalen skulle också kunna bli en nyhetskanal för landets bibliotek. Av undersökningen framgår att de bibliotek och museer som valt att ansluta sig med hjälp av Sunets erbjudande är mera nöjda med sin Internetlösning, än de som valt andra alternativ.

60 procent tackade nej till erbjudandet. Den vanligaste orsaken var att de ansåg sig ha en Internetanslutning som var tillräckligt snabb. 87 procent av dem som svarade på enkäten och inte hade en Sunet-anslutning angav att kommunens IT-avdelning är negativ till en sådan lösning, ofta av säkerhetsskäl. Biblioteken själva har dock ofta en positiv inställning till Sunet. Kommunernas restriktiva in-

ställning bottnar enligt undersökningen ofta i bristande kunskap om bibliotekens behov av en kraftfull Internetanslutning. 50 procent av dem som tackat nej menar att Sunets erbjudande på sikt blir för dyrt, trots att anslutningen var gratis under de två första åren.

4.4.3 Libris-systemet

Den gemensamma bibliotekskatalogen Libris har utvecklats kraftigt på senare år och fungerar nu mycket bra enligt Sunet. Sunet understryker behovet av att utreda möjligheterna att ersätta de lokala bibliotekssystem som nu i en eller annan form finns vid varje universitet och högskola. Tack vare Sunets möjligheter att överbrygga avstånd finns det inga tekniska hinder att använda Libris från alla högskoleenheter i stället för att varje högskoleenhet använder ett lokalt bibliotekssystem. Genom att utveckla Libris till ett gemensamt nationellt och fullständigt bibliotekssystem kan stora besparingar göras för lärosätena.

4.4.4 Åtkomst till litteraturdatabaser

KB har på ett mycket framgångsrikt sätt förvärvat litteraturdatabaser för intresserade universitet och högskolor. Forskare och studenter vid respektive högskoleenhet har via Sunet och Internet åtkomst till dessa databaser.

För åtkomst till en databas krävs att forskarens eller studentens dator har en IP-adress som hör till högskolan och som av databasägaren godkänns som en tillåten abonnent. Detta är osäkert och klumpigt. Det är lätt att förfalska IP-adresser och därmed kan även obehöriga abonnenter komma åt information. En forskare eller en student som har en dator i bostaden med en kommersiell Internetanslutning kan inte komma åt litteraturdatabaserna eftersom datorn inte har en godkänd IP-adress. Ett sätt att gå runt detta problem är att användaren kopplar upp sig via en dator på högskolan, men det är både omständligt och osmidigt. Användningen av IP-adresser medger ingen flexibilitet. Vidare har alla användare inom en högskola samma åtkomst till alla databaser som högskolan abonnerar på. Det går inte att ge olika användare inom en högskola åtkomst till olika databaser.

KB bör enligt Sunet ta initiativ till att tillsammans med databas-ägarna och de svenska universiteten och högskolorna snarast hitta ett bättre system för att identifiera användarna av de litteraturlitdata-baser som KB upphandlar. Det måste vara ett system som utan besvär för användarna fungerar tillsammans med de liknande system som nu håller på att växa fram inom högskolan. Ofta kallas dessa "system för autentisering och accesskontroll" (AA).

5 Kulturarv till mångas glädje och nytta – handlingsplan för digitalisering

5.1 Utgångspunkter och avgränsningar

5.1.1 Inledning

KB och andra kulturarvsmyndigheter som arkiv, bibliotek, museer och kulturmiljövårdens institutioner besitter ett stort och rikt kulturarv som kommer alltför få till del. Vissa delar av detta är samtidigt utsatt för stort slitage.

Digitalisering är en metod att göra kulturarvet tillgängligt nu och i framtiden. Framtiden föds ur nuet och det förgångna. Genom digitalisering kan tillgången till de offentligt ägda samlingarna komma många till glädje och nytta. Detta ligger i såväl forskningens och utbildningens intresse som i den breda allmänhetens. Att stimulera ungdomars intresse för vårt kulturarv är angeläget och i detta har skolan en viktig uppgift. Det är viktigt också av demokratiska skäl att alla får del av vår gemensamma historia – Sveriges minne. Dessa tankar är grundläggande för förslaget, liksom att tillgången ska vara kostnadsfri för medborgarna. Förslaget är i linje med regeringens IT-politiska mål ”Sverige – ett informations-samhälle för alla”.

Andra länder i Europa (bl.a. Skottland med <http://scran.ac.uk> och Frankrike med <http://gallica.bnf.fr>) och även USA (<http://memory.loc.gov>) satsar stort på digitalisering. Skälen är många – bl.a. ökad tillgänglighet, bevarandeskäl och demokratiskäl.

Många har idag tillgång till Internet, och många använder sig av Libris och andra digitala kataloger över material hos arkiv, bibliotek och museer. De förväntar sig även att hitta hela materialet on-line. Samsökning är idag möjlig att göra bland ett stort antal bibliotek i Libris (<http://www.libris.kb.se>) eller bibliotek.se (<http://www.bibliotek.se>), men det finns ingen samkatalog för hela ABM-området. I sammanhanget bör även Nationella Arkivdatabasen (NAD, <http://www.nad.ra.se>) nämnas men där är inte länk-

ningsmöjligheterna till andra databaser utvecklade. NAD är en nationell arkivdatabas med uppgifter om arkivbestånd i hela landet som Riksarkivet utvecklat, och den finns både på cd och på Internet (i den senare versionen finns bara uppgifter från RA och landsarkiven).

För att kunna göra samlingar tillgängliga måste en rad grundläggande förutsättningar vara uppfyllda. Det måste vara lätt att hitta, både till samlingarna och i dem, för alla olika målgrupper. Detta kräver samarbete och samordning mellan alla inblandade institutioner. Det måste finnas en övergripande struktur som alla enkelt kan anpassa sig till.

I avsnitt 7.14 lämnas förslag om ett svenskt nätbibliotek som, om det genomförs, kommer att öka tillgängligheten ytterligare. Verksamheten måste bedrivas i ett långsiktigt perspektiv och innebär således åtaganden för framtiden.

Vi har i Sverige de kunskaper och metoder samt den teknik som behövs för digitalisering, men vi har inte haft de ekonomiska förutsättningarna. Det ligger nu i landets intresse att finna dem.

5.1.2 Direktiven och utredningsarbetet

I direktiven framhålls två syften med digitalisering – dels möjligheten att bevara äldre tryck som av olika anledningar håller på att förstöras, dels att öka tillgängligheten till nationens historiska samlingar. Med utgångspunkt från det arbete som genomförts av KB och andra kulturarvsinstitutioner gemensamt ska förslag lämnas till en nationell plan för digitalisering av vårt tryckta och handskrivna kulturarv. Utredningen har tolkat det så att i detta ingår även andra objekt i KB:s samlingar, t.ex. fotografier, teckningar och jordglober. I förslaget bör ingå vilka objekt som bör prioriteras samt hur samarbetet mellan olika institutioner kan organiseras. Förslag till finansiering ska också lämnas. I sammanhanget bör också nämnas att det i direktiven framhålls att pedagogiken har förändrats i skolorna och att detta har ökat bibliotekens roll som lärande resurs. I arbetet med att ta fram underlag för ställningstaganden till digitalisering har en arbetsgrupp med företrädare för KB, kulturarvsinstitutioner, lärosäten, skolan m.fl. deltagit (se bilaga 2). Samtal har förts med lärare/forskare och studenter samt med företrädare för Kulturrådet och Historiska museet. Frågan om digitalisering har också tagits upp i KB-utred-

ningens enkät. Vidare har en konferens genomförts i samarbete med Riksbankens Jubileumsfond (se bilaga 2).

5.1.3 Definitioner och avgränsningar

Begreppet *digitalisering* används på olika sätt och har kommit att få olika innebörd. I detta sammanhang avses med digitalisering *hela processen* att överföra objekt ur samlingar till digital form. Det innebär

- urval av objekten/originalen
- förberedelse och efterbehandling av objekten
- ”bildfångst”, att i digital form avbilda, dvs. skanning eller digital fotografering
- efterkontroll och efterbearbetning av filer och i vissa fall optisk teckenläsning (OCR)
- registrering
- inläggning i digital bildbank och i söksystem
- insatser för långsiktigt bevarande av digitalt material och permanent åtkomst
- paketering för användarna

Med digitalisering menas således här *inte enbart* bildfångsten. Fokus ligger vidare på digitalisering av objekt ur samlingarna och *inte* på konvertering, dvs. överföring av befintliga kataloger till digital form (något som KB till stora delar redan genomfört). Det betyder i detta sammanhang *inte* heller att ta hand om digitalt fött material, som ofta ingår i digitala bibliotek tillsammans med digitaliserat material. Lagring och bevarande av digitalt fött material sker dock oftast på samma premisser som för det digitaliserade materialet.

Begreppet *digitalt fött* (born digital) material omfattar digitalt material som från början skapats med hjälp av modern informations- och kommunikationsteknik, exempelvis webbsidor, e-böcker och artikeldatabaser. Hit hör således varken digitaliserat eller pappersbaserat material.

Begreppet *kulturarv* kan definieras som de förvärvade, inventarieförda, registrerade etc. objekt och informationsbärare, som finns ”samlade” vid svenska arkiv, bibliotek, museer och motsvarande institutioner eller som dessa ansvarar för. Hit bör också föras den kulturarvsmiljö som RAÄ ansvarar för.

5.1.4 Digitaliseringens olika moment

Som framgår av definitionen i det föregående består digitaliseringsarbetet i att överföra objekt ur samlingar till digital form och göra dem lättillgängliga.

- Urvalet kan i många fall vara relativt enkelt att göra men kan även innebära ett större arbete med att samla ihop objekt från flera olika samlingar, mer eller mindre utförligt ordnade och registrerade.
- Förberedelserna av originalmaterialet innebär att se till att detta är i sådant skick att det dels tål att avbildas, och dels kan hanteras vid bildfångsten. Det kan även innebära att material måste märkas före bildfångsten för att korrekt kunna namnges vid lagringen av de digitala filerna. Efterbehandlingen av originalmaterialet innebär att se till att detta förvaras på ett bra sätt och skyddas från onödig framtagning.
- Bildfångsten sker genom skanning eller digital fotografering. I detta ingår bl.a. justering av ljussättning, upplösning, färgkontroll och kalibrering av utrustning. Däri ingår också val av lagringsnamn och filformat och insamling och registrering av vissa tekniska och administrativa metadata.
- Efterkontroll av filer behövs innan originalmaterialet återgår till samlingarna och görs för att kontrollera att beställd digitalisering stämmer med resultatet, dvs. att inget material förbigåtts eller att dubblettfiler framställts.
- Efterbearbetning av filer kan behövas för att justera bildkvaliteten (t.ex. skärpan). När det är text som digitaliserats behövs i vissa fall optisk teckenläsning för att göra texten sökbar. Hit hör också konvertering av bildfiler till olika format för olika ändamål.
- Registrering innebär att bibliografisk beskrivning, beståndsinformation och andra metadata knyts till den digitala filen. Det kan även innebära att ett okatalogiserat material först måste registreras i samband med bildfångsten för att bli sökbart.
- Inläggning i digital bildbank och i söksystem innebär att se till att bildfilerna indexeras och placeras för att sedan kunna åter-sökas och studeras.
- Långsiktigt bevarande av digitalt material innebär lagring av den digitala informationen på säkra bärare. I KB betyder det idag lagring på analoga band som vid behov kopieras om. Permanent åtkomst innebär att säkra att informationen kan läsas i framtida

datormiljöer. Det kan betyda val av standardiserade långlivade format, konvertering av filer till läsbara format eller emulering av system.

- Paketering betyder att göra det lättare för målgrupperna att tillgodogöra sig materialet (t.ex. skapa webbgränssnitt, göra pedagogisk anpassning och tillföra information).

5.1.5 Rättsliga frågor

Digitaliseringen ur en upphovsrättslig synvinkel

Enligt lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk får vissa arkiv och bibliotek framställa kopior för bevarande-, kompletterings- eller forskningsändamål. I upphovsrättsförordningen (1993:1212) preciseras bevarandeändamålet. KB:s material får alltid kopieras digitalt för bevarandeändamål. Tanken bakom bestämmelsen är att samlingarna ska kunna bevaras intakta även om materialet exempelvis faller sönder av ålder. Dessa digitala kopior får emellertid inte spridas, eller överföras till allmänheten, ”hur som helst”.

Material som inte längre är upphovsrättsligt skyddat kan digitaliseras och även tillgängliggöras digitalt, dvs. som bilaga i ett e-postmeddelande och på ett fast medium som cd-rom eller liknande. Sådant material kan även tillgängliggöras via ett nätverk, exempelvis Internet. Alla typer av verk (text, teckningar, konst, affischer, fotografier) är fria om upphovsmannen avled *senast 1932* (år 2003).

Material som omfattas av upphovsrätt kan med dagens bestämmelser inte tillhandahållas digitalt på KB annat än i forskningssyfte. Enligt kommentaren till upphovsrättslagen avses med forskning ”...en någorlunda kvalificerad forskning och inte /.../ vanliga elevuppsatser eller liknande.” Definitionen förutsätter således någon form av kontroll av biblioteksbesökarens/-användarens syften.

Om justitiedepartementets förslag Ds 2003:35, Upphovsrätten i informationssamhället – genomförande av direktiv 2001/29/EG, m.m., blir verklighet öppnar sig en möjlighet att dels sprida, dels överföra digitaliserade, skyddade dokument genom tecknande av avtalslicens. Det bör här nämnas att KB ställt sig tveksamt till själva systemet med avtalslicenser. KB är kritiskt till att inget rejält för-

slag till lösning lämnas i skrivelsen: Ska avtal tecknas centralt (departementsnivå) för biblioteken eller av varje bibliotek separat? Vilken/vilka organisation/er ska teckna avtal för upphovsmännen? Vad ska avtalet/n omfatta? Hur mycket ska ett avtal kosta? Det är m.a.o. omöjligt att i förväg veta hur avtalslicenserna ska administreras.

De kommande ändringarna i *upphovsrättslagen* kommer att vara vägledande för sådant kulturarvsmaterial, där upphovsmannen ännu inte varit död i 70 år. Ju större rättigheter biblioteken får, desto enklare blir det att avgöra mera systematiska vägval vid digitalisering av material och samlingar, som sammantaget ligger på ömse sidor om skyddsgränsen.

5.2 Nationella erfarenheter av digitaliseringsprojekt

5.2.1 Brister i nuvarande digitaliseringsarbete

I det följande ges en beskrivning av KB:s arbete med digitalisering av de egna samlingarna samt rollen i det nationella arbetet. Vidare ges en bild av pågående och planerat arbete med digitalisering vid en rad andra kulturarvsinstitutioner och lärosäten och en redovisning av en del internationella erfarenheter. Översikten ger en bild av de brister som uppkommit i Sverige genom att projekten varit alltför kortsiktiga och begränsade. De har ofta fått avbrytas innan det planerade genomförts, kvaliteten har stora variationer, i många fall är tillgängligheten begränsad, samverkan brister och möjlighet till samsökning saknas. Digitaliseringen har inte planerats i sin helhet från början. Den långsiktiga lagringen har inte beaktats, inte heller vem som ska ansvara för den och hur materialet ska kunna hållas tillgängligt i all framtid. I svaren avspeglas också att institutionerna använder sig av olika och delvis oklara definitioner. En del av dessa problem är oundvikliga när långsiktig finansiering och samordning saknas. Dessa brister skapar problem redan idag men kommer framför allt att skapa stora problem i framtiden. Det finns förhållandevis lite digitaliserat material att tillgå i Sverige. KB framhåller följande skäl till detta:

Bristande resurser: De institutioner som rymmer kulturarvssamlingar kan inte finansiera digitalisering genom omfördelning, eftersom digitaliseringen enbart i marginell utsträckning kan bidra till att sänka kostnaderna inom institutionen. Om viktiga

samlingar digitaliseras och görs tillgängliga över Internet, kommer de att utgöra en resurs för utbildningssektorn i bred mening och berika och underlätta både undervisning och lärande. Det är viktigt att det stöd som staten ger till digitalisering inte är utformat så att institutionerna själva måste bära den största delen av kostnaderna, vilket försvårar utnyttjandet. Bildfångstens andel av digitaliseringen utgör ofta bara 20–30 procent av hela kostnaden. I KB är det kundernas slumpvisa beställningar som styr det mesta av urvalet. Det saknas resurser till planmässig digitalisering och arbete med presentation, registrering, bevarande och tillhandahållande

Bristande samordning: Användning av separata register och olika standarder är ett hinder för samordning. För egen del strävar KB efter att allt som digitaliseras blir sökbart i samkatalogen Libris. KB har arbetat för att nå konsensus med arkiv och museer kring registreringsmetoder, kvalitet och standard vid digitalisering. Projektet *Bilddatabaser och digitalisering – plattform för ABM-samverkan* (finansierat av RJ) har varit viktigt som pilotprojekt. På sikt kan detta arbete skapa förutsättningar för ett gemensamt index till alla digitaliserade resurser inom kulturarvsområdet, oberoende av på vilken institution originalen befinner sig.

5.2.2 KB:s digitaliseringsarbete

Digitalisering har inom KB en relativt kort historia. Under perioden 1998–99 fick ett överskott användas till flera mindre digitaliseringsprojekt av pilotkaraktär: affischer, okatalogiserat tryck, böcker tryckta före 1700 och tidningar. Denna verksamhet avtog därefter i första hand beroende på bristande medel. KB har istället främst satsat på projekt som syftat till att organisera digitaliseringsverksamheten inom myndigheten, skapa standarder och kvalitetsnormer för digitalisering och registrering samt till att lägga grunden för ett långsiktigt samarbete inom ABM-området – nationellt och internationellt (se ABM-projektet i det följande).

Arbetet med digitalisering

Planering och övergripande mål

För att planera och organisera den egna verksamheten har KB startat projektet Digsam (Digitalisering och dess samordning inom

KB). Projektets syfte är att som underlag för myndighetens ställningstaganden formulera övergripande mål, ta fram rutiner för hur större och mindre digitaliseringsprojekt ska planeras och genomföras samt fastställa en heltäckande infrastruktur för att ta hand om det digitaliserade materialet.

I det förslag till övergripande mål som är under utarbetande föreslås att tillgängligheten sätts i fokus och de främsta målgrupperna utpekas, förslagsvis utbildningssektorn i bred mening. Målet bör vara att göra det rika kulturarvet i KB:s samlingar lättare tillgängligt för elever, studenter, lärare, forskare och den studerande allmänheten. Förhållandet mellan digitalisering och originalens bevarande bör klargöras. Genom digitalisering skapas förutsättningar för att undanta förlagorna från slitage. Krav bör ställas på långsiktig planering som bäddar för att de digitala kopiorna ska förbli tillgängliga på lång sikt.

Målen ska kompletteras med principer som ska gälla digitaliseringsverksamheten vid KB, t.ex. att registrering ska ske i Libris, och att färgkontroll ska tillämpas vid digitalisering av original i färg. Konkreta kortsiktiga mål ska fastställas, t.ex. för en treårsperiod i taget, där de samlingar som ska digitaliseras ska pekas ut.

Prioriteringsmodeller vid urval för digitalisering

KB ska utarbeta en plan för digitalisering där olika samlingar utpekas och prioriteringar görs mellan dem. Denna plan ska överensstämma med de övergripande målen för KB:s digitalisering. Planen påverkas både av de användare KB vill rikta sig till och av de resurser för digitalisering som KB kan räkna med i kortare och längre perspektiv. Den kommer också att påverkas om en nationell plan för digitalisering inom ABM-området upprättas. Digsam tar med stöd från en arbetsgrupp fram en för KB anpassad prioriteringsmodell i form av en utförlig enkät. Den ska spegla kvalitets- och resursbehov vid materialurval för framtida digitaliseringsprojekt. Resultatet ska bli en enkel, handfast checklista. Efter att de samlingsansvariga fyllt i enkäten avslutas arbetet med utvärdering och analys. Ett förslag till prioritering ska därefter lämnas till KB:s ledning.

Digital bildfångst

Inom Repro- och foto-avdelningen på KB har en praxis utvecklats för vilken kvalitet och vilka standarder som ska tillämpas vid digitalisering, baserad på KB-projektet *Plattform för bilddatabaser*. Denna praxis behöver utvecklas till regler för kvalitet och standard som ska följas vid digitalisering i KB och för KB. Reglerna ska basera sig på de principer som formuleras under aktiviteten ”formulering av mål och principer”, och stå i samklang med förslagen i den tidigare nämnda ABM-rapporten *Bilddatabaser och digitalisering – plattform för ABM-samverkan*, kapitlet om Kvalitet och standard. Reglerna ska kontinuerligt anpassas till den internationella utvecklingen på området. Aktiviteten ska även utforma regler för registrering av tekniska och administrativa metadata. Möjligheten att automatisera sådana metadata ska utredas.

Kapaciteten hos den högkvalitativa utrustning KB har idag är ofta otillräcklig för mer omfattande digitaliseringsarbete utöver kundbeställningar. Projektet ska därför söka andra möjligheter inom ramen för befintliga resurser. Beställarrutiner som säkrar en god kvalitet vid extern digitalisering ska utarbetas.

Administrativa system

KB saknar idag en rationell hantering av de digitala bildfiler som skapas vid kundbeställningar och digitaliseringsprojekt. KB behöver en digital bildbank för arkiv- och visningsbilder och för digitala bildleveranser. Aktiviteten syftar till att utarbeta en kravspecifikation och att genomföra en upphandling. En viktig funktion är att på ett smidigt sätt samverka med Libris och Regina. Libris och Regina är de naturliga sökingångarna för den kundkrets KB betjänar och flera av de objekt som digitaliserats finns redan beskrivna här. Förutom att vara ett instrument för registrering, arkivering och visning av digitaliserat material, ska databasen fungera som ett arbetsredskap för Repro- och fotoenheten. Den ska även på ett bra sätt kunna hantera beställningar och onlineleveranser samt vara ett stöd för skapandet av digitala utställningar.

Teknisk utrustning och kompetens

En teknisk miljö har byggts upp inom KB med högkvalitativ utrustning. Teknisk utrustning för bevarande av webbsidor har införskaffats – finansierad med bidrag från Wallenbergsstiftelsen – som kommer även annan digital information tillgodo, bl.a. den som kommer ur digitaliseringsprojekten. En ny datorhall byggdes och togs i drift år 2000, och kompetensen inom IT-området stärktes både inom Data- och IT-enheten och KB som helhet. Vid Repro- och fotoenheten har utrustningen byggts upp och personalresurserna förstärkts, men kapaciteten är otillräcklig för mer omfattande digitaliseringsarbete utöver kundbeställningar.

Långsiktigt bevarande

Att bevara digitala kopior och att säkra tillgängligheten på lång sikt är en uppgift som går samman med det mer omfattande behovet att långsiktigt bevara all digital information, webbsidor, e-böcker etc. KB har redan satt det strategiska målet att göra detta och skapat en del av de förutsättningar som krävts, men planer, rutiner och resurser för arbetet saknas. Det vore önskvärt att förutsättningar att arbeta med frågan på allvar kunde skapas under 2004 (se avsnitt 6.8).

Samarbete med andra (ABM-samarbete)

Digitalisering är en uppgift som förutsätter långsiktigt samarbete med andra, bl.a. kulturarvsinstitutioner. Det samarbete som inletts med projektet *Bilddatabaser och digitalisering – plattform för ABM-samverkan* behöver utvecklas och breddas, bl.a. för att skapa gemensamma söktjänster i framtiden (se avsnitt 5.4). Ett samarbete kring digitalisering mellan KB och de bibliotek som har stora kulturarvssamlingar, främst vid Uppsala och Lunds universitet planeras. KB har ett särskilt ansvar i förhållande till forskningsbiblioteken.

Paketering och nya tjänster

Bråkarna får tillgång till det digitaliserade materialet genom länkar från Libris och Regina. Det finns också behov av en webbsida. Sådana finns eller planeras för det som digitaliserats. Om/när utbildningssektorn blir KB:s och ABM-sektorns stora marknad kommer behov att finnas av nya och mer utvecklade tjänster, mer utvecklade produkter med ett pedagogiskt inslag (se DigiCULT-rapporten, avsnitt 5.3.4). Här kan förebilder sökas utomlands, men även hos Historiska museet som genomfört ett stort digitaliseringsarbete.

Administrativa frågor

Digitaliseringsarbete berör många olika enheter och verksamheter inom KB. Det finns mycket att lära av tidigare KB-projekt där alla berörda yrkesgrupper och enheter har medverkat. Detta bör fortsätta när digitalisering blir en ordinarie verksamhet. Digsam ska utarbeta arbetsformer som säkrar att de verksamheter som påverkas ska vara med i processen och påverka den. För att hålla ihop dessa strukturer kommer det i framtiden att behövas en stark administrativ ledning av verksamheten. KB har redan byggt en projektorganisation för att snabbt kunna komma igång med en digitaliseringsverksamhet av större omfattning som så småningom ska kunna övergå i reguljär form.

Digitaliserat material vid KB

På KB finns över två miljoner grafiska och kartografiska dokument (biblioteksstatistikens terminologi), dvs. bilder, affischer och kartor. Bildsamlingen består främst av porträtt, historiska och topografiska planscher, vykort och exlibris. Bilderna är framställda i olika tekniker som grafiska tryck, boktryck, fotografier, teckningar, akvareller och siluetter.

Viss digitalisering av *bilder och affischer* skedde vid mitten och slutet av 1990-talet. Den teknik som då stod till buds har utvecklats sedan dess, liksom den utrustning och kompetens KB har tillgång till. Till en början skedde därför digitaliseringen med en kvalitet som KB inte accepterar idag. Av affischerna kan 3 000 av 25 000 anses vara digitaliserade i faksimilkvalitet. Arbete pågår som till-

gängliggör dem via Libris webbsök på Internet. Urvalet har huvudsakligen gjorts med hänsyn till efterfrågan – affischer om politik och film tillhör de mest efterfrågade. Av bevarandeskäl pågår även digitalisering av cirkusaffischer.

Suecia Antiqua et Hodierna, Erik Dahlbergs omfångsrika bildverk, har digitaliserats i sin helhet. Motivet för valet av detta verk var att det är mycket efterfrågat och använt, vilket innebär stora kostnader för KB och stort slitage på KB:s volymer av verket. Originalen har spärrats för vidare framtagning. I stället tillhandahålls kopior på papper eller i digital form. Verkets 353 bilder har katalogiserats i Libris. Detta innebär att KB uppfyllt såväl bevarandemålet som tillgänglighetsmålet.

Alla *dagstidningar* mikrofilmats idag, av bevarande- och tillgänglighetsskäl. Av dagstidningar finns 5 000 titlar på KB. Av dessa är endast Post- och Inrikes Tidningar, Sveriges äldsta tidning, digitaliserad från år 1645 till 1721. Arbeta pågår med perioderna 1788–92 (innefattande mordet på Gustav III) och 1808–14 (innefattande statsvälvningen 1809 och erövringen av Norge). De digitaliserade tidningarna ligger i ett system för fulltextsökning, som klarar av att hitta det som är ”nästan rätt”, t.ex. på grund av att stavningen inte är normaliserad. Användargränssnittet är ännu ytterst primitivt. Cirka 17 000 sidor är klara, ungefär lika många under arbete. Arbetet har delvis skett inom det nordiska projektet Tiden (se vidare avsnitt 5.3.1).

Av KB:s 3,5 miljoner *böcker* är 20 volymer digitaliserade i bildform genom projektet ”Före 1700”. Prioriteringen för valet av projektet var äldre böcker som är svåråtkomliga på andra bibliotek och som speglar olika ämnesområden. I projektet ingår också Anders Bures berömda karta över Norden från 1626.

Av det svenska *okatalogiserade materialets* 10 miljoner objekt har cirka 1 500 sidor digitaliserats, huvudsakligen affärstryck från 1920-talet.

Också i samband med *utställningar* har digitalisering förekommit i viss utsträckning, det mest omfattande exemplet är Speglingar av Österlandet år 2000.

Inga av KB:s 30 000 svenska *tidskrifter* har digitaliserats, och av KB:s *handskrifter* är bara några bildexempel digitaliserade.

Finansiering

Större delen av den långsiktiga digitaliseringen på KB har finansierats genom överskottsmedel, som biblioteket fick disponera under 1998 och 1999. Sedan dess har det varit svårt att uppbringa resurser. Under 2002 och 2003 har dock Suecia-projektet kunnat finansieras inom KB:s ram. Digitaliseringen av tidningar har delvis finansierats av Nordinfo inom Tiden-projektets ram (se avsnitt 5.3.1). En del av skanningen av tidningar har utförts av Stiftelsen Föremålsvård i Kiruna under programmet Kulturarvs-IT och därmed finansierats den vägen. De största kostnaderna för tidningsdigitaliseringen har dock burits av KB. *Samarbetsprojektet Bilddatabaser och digitalisering – plattform för ABM-samverkan* (se avsnitt 5.4.2.2) finansierades av Riksbankens Jubileumsfond, men även där bidrog de deltagande myndigheterna med egna resurser.

För närvarande finns inga särskilda medel tillgängliga. KB anser att särskilda statsbidrag bör utgå så att KB får möjlighet att digitalisera viktiga delar av sina samlingar och hålla dessa permanent tillgängliga för studier och forskning. I planerna ingår också att utnyttja de små resurser som finns vid Roggebiblioteket (se kap. 2) samt undersöka möjligheterna för utökat samarbete med Stiftelsen Föremålsvård i Kiruna, Kulturarvs-IT. Här skulle digitalisering på enklare nivå kunna prövas och ge erfarenheter och kunskaper som underlättar massdigitalisering i framtiden. Mycket av det material som är högst prioriterat är dock så ömtåligt, unikt och värdefullt att det bör digitaliseras inom KB och med höga krav på kvalitet när det gäller upplösning, färgkontroll, kontrast och skärpa.

5.2.3 Digitalisering vid andra kulturarvsinstitutioner

De följande myndigheterna har givits tillfälle att beskriva sin egen digitaliseringsverksamhet för att få en bild av läget. De har ombetts att ta upp följande i beskrivningen: Urval/kriterier, tillgänglighet, långsiktigt bevarande samt kostnader och finansiering.

Riksarkivet (RA) och landsarkiven (<http://www.ra.se>)

Riksarkivet har valt att satsa på de stora och grundläggande källserierna som används brett i såväl akademisk forskning som släkt- och hembygdsforskning (kyrkobokföringshandlingar, lantmäterihandlingar, inskrivningshandlingar m.m.) Därutöver finns också olika mindre projekt som inriktar sig på olika arkivmaterial. Exempel på detta är Oxenstiernaprojektet (utgivning av Axel Oxenstiernas skrifter och brevväxling, se <http://www.ra.se/ra/oxenstierna/oxenstierna1.html>), projektet Äldre geometriska jordeböcker (skapandet av en nationalutgåva av de äldre geometriska jordeböckerna, dvs. de storskaliga kartor som framställdes under perioden 1633–1655, se <http://www.ra.se/ra/geometriska/index.html>), Krigsarkivets projekt för att mikrofilma och skanna äldre handritade kartor (se <http://www.ra.se/kra/kart.html>), Svenskt diplomatarium (via Internet publicerar bilder på samtliga originalbrev förvarade i Riksarkivet som behandlas i tryckta häften, se <http://www.ra.se/ra/diplomat.html>) och MPO-projektet (katalogisering och skanning av medeltida pergamentsomslag, se <http://www.ra.se/ra/mpo.html>). Som hjälp vid urvalet av handlingar för digitalisering och mikrofilmning har Riksarkivet ett produktråd med företrädare för olika användargrupper. Skanning ”on demand” betjänar både forskare som besöker arkivinstitutionerna och statliga myndigheter som vill ha uppgifter ur arkiven för sin handläggning (t.ex. 30 000 förfrågningar per år från skattemyndigheterna om bouppteckningar).

Digitala bilder som en metod för att försörja forskarsamhället med arkivinformation på distans har också börjat undersökas. Det finns ett projekt kallat DAF (Digital arkivöverföring), som bekostats av RJ och som utrett möjligheterna att ersätta dagens fjärrlån av originalhandlingar till universitet och högskolor med ”digitala utlån”. Slutrapporten kommer i början av 2004. Riksarkivets SVAR-enhet har också två EU-finansierade projekt kallade ”Digitala forskarsalen” respektive ”Ett historienät Sverige” som riktar sig till en bredare allmänhet.

Museer och kulturmiljövårdens institutioner

Statens historiska museum (<http://www.historiska.se>)

Statens historiska museum (SHM) är ett centralt ansvarsmuseum. SHM:s grundläggande uppgift är att förvalta kulturarvet och ge perspektiv på tillvaron för att stärka en demokratisk samhällsutveckling.

”Medeltidens bildvärld” (<http://www.historiska.se/medeltidbild>) är en nyöppnad webbplats som består av drygt 19 000 bilder av fler än 4 100 medeltida kyrkliga konstföremål. Webbplatsen har tagits fram som ett pilotprojekt för att utveckla effektiva gränssnitt mellan museets databaser och olika brukargrupper. ”Medeltidens bildvärld” har därför särskilt anpassats för olika grupper av besökare, bl.a. skolan, hembygdsintresserade, kulturmiljösektorn samt forskare. SHM:s föremålsbilder görs tillgängliga genom två databaser på webben: ”SHMBild” och ”Fornbild”. ”SHMBild” är i första hand riktad mot professionella användare (förlag, medie-företag, museer, forskare m.fl.) medan ”Fornbild” innehåller dokumentationsfoton av enklare kvalitet för en bred brukargrupp. ”SHMBild” innehåller för närvarande drygt 3 300 bilder och ”Fornbild” drygt 6 100 st.

SHM:s mycket omfattande samlingar ställer särskilda krav på inriktning och urval av vad som ska digitaliseras. SHM strävar efter att i allt större utsträckning göra digitaliseringen *behovs- och brukarstyrd*, dvs. att den ska ske med utgångspunkt i sådant material som efterfrågas och används.

Nationalmuseum (<http://www.nationalmuseum.se>)

Nationalmuseum är Sveriges centrala museum för äldre europeisk bildkonst från 1500-talet till sekelskiftet 1900, för porträttkonst liksom för konsthantverk och design ända fram till nutid. Nationalmuseum ansvarar för och förvaltar också statens porträttssamling och andra statliga samlingar av bildkonst och konsthantverk utanför museet. Nationalmuseums samlingar uppgår till drygt 600 000 föremål. Drygt 86 000 av dessa föremål är idag digitalt registrerade och närmare 28 000 är digitalt avbildade som påsiktsbilder i föremålsdatabasen d.ART. Inom ramen för Kulturarvs-IT sker hos Stiftelsen Föremålsvård i Grängesberg en fortlöpande digitalisering av museets grafiksamling vilket resulterar i cirka

10 000 digitala svartvita påsiktsbilder per år avsedda att framdeles läggas in i databasen.

Brist på resurser gör att det för närvarande inte pågår någon systematisk digital registrering. Cirka 1 650 föremål är avbildade i högupplöst format och lagras på cd-skivor. Den årliga tillväxten av högupplösta digitala avbildningar kan uppskattas till 600 föremål. För närvarande pågår också ett projekt att digitalisera Gripsholms-samlingens drygt 4 000 analoga fotografier. Nationalmuseums fotoateljé fotograferar analogt men digitaliserar sedan fotografierna.

Det främsta målet för digitaliseringen av Nationalmuseums samlingar är att göra samlingarna tillgängliga och att förmedla kunskap om föremålen till forskare och alla andra verksamma inom utbildningsväsendet och till en intresserad allmänhet. Utgångspunkter för den hittills genomförda digitaliseringen har varit det som registrerats i de tidigare databaserna, nämligen samlingarna av måleri, skulptur, miniatyrer samt konsthantverksföremål. Därtill har ett stort antal teckningar av svenska konstnärer registrerats och försetts med digitala påsiktsbilder.

Planeringen för långsiktigt bevarande innebär att såväl databashanterare som applikation uppdateras för att följa den tekniska utvecklingen och säkerställa den registrerade informationens läsbarhet. Påsiktbilderna i databasen lagras på server medan föremål inskannade i TIFF-format lagras på cd. För tillfället är föremålsdatabasen endast tillgänglig för museets personal, men ett beslutat projekt ska under våren 2004 publicera delar av informationen i föremålsdatabasen på Internet.

Stiftelsen Nordiska museet (<http://www.nordiskamuseet.se>)

Nordiska museet saknar ännu en gemensam policy för digitaliseringsarbetet liksom gemensamma kriterier för urvalet. I realiteten har dock digitaliseringen av den inventarieförda föremålssamlingen varit prioriterad. Av drygt 360 000 inventarienummer finns f.n. drygt 30 000 föremål digitaliserade. Lågupplösta versioner av motsvarande bildfiler ska länkas till respektive inventarienummer i den nya föremålsdatabasen Primus. En successiv digitalisering av det äldre fotografiska materialet i Nordiska museets arkiv pågår dessutom. Urvalet styrs i hög grad av efterfrågan, i viss mån av bevarandehänsyn. F.n. finns cirka 10 000 högupplösta bil-

der/fotografier men de är endast tillgängliga internt. Planer finns på att överföra dem till Primus fotomodul.

Den externa tillgängligheten till det digitaliserade materialet är ännu begränsad, men en webb-version av Primus planeras. Informationen i denna allmänt tillgängliga version kommer att vara kraftigt reducerad, främst p.g.a. personuppgiftslagen (PuL). Senhösten 2003, alltså innan webbversionen av Primus är klar, kommer museet att på sin hemsida presentera cirka 3 000 bilder av föremål i de samiska samlingarna. En plan för det långsiktiga bevarandet saknas ännu. De högupplösta digitala bildfilerna förvaras på cd och på hårddisk. Lösningar för en säkrare backup och lagring samt en bättre tillgänglighet till dessa filer diskuteras.

En stor del av utvecklingen har bekostats av det ordinarie anslaget och med hjälp av museets egna fotografer, som allt mer övergått till digital teknik. Resurserna har drygats ut genom Sesamprojektet, Kulturarvs-IT, tillfälliga medel från Jordbruksdepartementet samt projektanställda fotografer på särskilda anslag. Mycket arbete återstår dock, framför allt när det gäller kompletterande registrering. Konkurrensen om museets resurser har stadigt hårdnat och möjligheten att inom ramen för de knappa anslagen bekosta digitalisering från ax till limpa är ytterst begränsad.

Riksantikvarieämbetet (<http://www.raa.se>)

Ur det Antikvarisk-topografiska arkivet har cirka 300 000 sidor kyrkohandlingar digitaliserats. Det innebär att man täckt cirka 2/3 av aktmaterialet (i textform) om kyrkorna i Sverige uppförda före år 1940. Materialet är eftertraktat av i första handläggare hos läns- museer och länsstyrelser, kyrkoantikvarier samt forskare. Det är ännu inte tillgängligt men kommer troligen att kunna nås från RAÄ:s bilddatabas Kulturmiljöbild om några år.

Vidare har 120 000 bilder på kyrkor, kyrkointeriörer och kyrkliga inventarier digitaliserats. Det digitaliserade materialet sträcker sig från 1800-talet fram till 1975. Även detta är eftertraktat av i första hand handläggare hos läns- museer, länsstyrelser och kyrkoantikvarierna men också av intresse för forskare och allmänheten. Materialet är tillgängligt genom RAÄ:s webbdatabas för bilder, Kulturmiljöbild (<http://www.raa.se/kmb>) sedan december 2000. Långsiktigt bevarande sker i TIFF-format på cd-rom och fr.o.m. 2004 planeras överföring till hårddisk med backup.

Vidare har cirka 25 000 nytagna bilder på kulturmiljöer digitaliserats, vilka är för kulturarvssektorn och allmänheten ett mycket eftertraktat material. Bilder av hög fotografisk kvalitet i färg fr.o.m. cirka år 1985 har prioriterats. De är liksom Antikvarisk-topografiska arkivets kyrkobilder tillgängliga genom databasen Kulturmiljöbild. Långsiktigt bevarande genom Photo-cd format på cd-rom, och TIFF-format på hårddisk med backup fr.o.m. 2004.

Kulturrådet om digitalisering vid museer i landet

Kulturrådet samlar in statistik om digitalisering av framför allt museernas samlingar. Uppgifterna som nu levereras är hämtade från 2002 års statistik vilken ännu inte har publicerats.

De 250 största museerna lämnar uppgifter. Föremålssamlingarna är mycket stora. De 26 regionala museerna har cirka 5,5 miljoner föremål varav cirka 50 procent är digitaliserade, till det kommer cirka 21 miljoner fotografier varav 12 procent i digital form. Tillväxten när det gäller föremålen är inte särskilt stor, cirka 174 000 under ett år och fotografier cirka 71 000 och det varierar mycket från institution till institution. De kommunala museerna anger ett föremålsbestånd om cirka fyra miljoner objekt och fotosamlingar som består av 14,5 miljoner fotografier. Digitaliseringsgraden är ungefär lika hög som för de regionala museerna.

Ett av de problem som funnits och fortfarande finns är att museerna använder olika system för sin digitalisering, SOFIE är det idag mest använda. Detta har tagits fram av Västerbottens museum. Bristen på samordning gör att det är svårt att göra sökningar i samlingar över länsgränserna. Det finns dock projekt som arbetar med att lösa problemen så att korssökningar ska kunna göras oavsett teknisk plattform. Ganska få museer har idag databaser i vilka det är möjligt för besökare att själva göra sökningar.

Digitalisering av museernas samlingar har diskuterats intensivt det senaste decenniet. Mycket har blivit gjort men det återstår så stora beting att museerna för sitt inre arbete borde upprätta planer för vad som ska digitaliseras och i vilken ordning. Det senare borde ta sin utgångspunkt i ett medborgarperspektiv.

De statliga centrala museerna borde ha digitaliseringen av föremåls- och arkivsamlingar som en mycket starkt prioriterad uppgift. Nordiska museets arkiv t.ex. är av central betydelse för besökare

vid museer och arkiv – i framtiden kanske också biblioteken – runt om i landet, men i hög grad otillgängligt.

Övriga museer och arkiv

Situationen vid mindre museer och arkiv kan exemplifieras med scenkonsten, betraktat som ett gemensamt ABM-område. På *Sveriges Teatermuseum* finns böcker från 1500-talet och arkivmaterial från och med 1700-talet. Av detta är ingenting digitaliserat. För närvarande dokumenteras dock med projektmedel från RJ ett antal nutida teaterföreställningar genom inspelning av ljud och (rörlig) bild, intervjuer med upphovsmän/kvinnor, programblad, skisser m.m. på cd-skivor. Dessa är dock av upphovsrättsliga skäl inte allmänt tillgängliga.

Dansmuseet har överfört fotografier av kostymer från Ryska Baletten (1910- och 20-tal), av vilka museet äger ett stort antal, på cd-skivor. Dessa används som påsiktssbilder av forskare och av andra museer som vill låna kostymer för utställningar.

Vid *Umeå universitet* finns en repertoarförteckning lagrad i digital form, som omfattar svensk teater under perioden 1910 till 1975. Flera band har getts ut i tryck, men det digitala materialet, som byggdes upp under 1970- och 80-talen, är inte tillgängligt för allmänheten.

Ytterligare material om scenkonsterna finns t.ex. på Teatermuseet i Göteborg, Strindbergsmuseet, Musikmuseet, Landsorts-teatersamlingen i Eskilstuna, De Kungl. Teatrarnas Arkiv (KTA), Dramatens och Operans arkiv, Statens ljud- och bildarkiv (SLBA) samt i betydande utsträckning på KB. Inga av dessa samlingar, som innehåller tryck, bilder, rörliga bilder och (tredimensionella) föremål, har digitaliserat något av sitt material. Digitaliseringsprojekt kring en dramatiker, t.ex. "Digitale August" (Strindberg) skulle kunna vara ett samarbetsprojekt mellan dessa.

5.2.4 Digitalisering av objekt vid några universitet/högskolor

Universitet och högskolor framhåller genom Sveriges universitets- och högskoleförbund (SUHF) att man inte vill satsa resurser på bevarandefrågor utan koncentrera sig på sina huvuduppdrag – utbildning och forskning. Redan idag befinner sig dock många

universitets-/högskolebibliotek ”i en bevarandesituation”, och SUHF befarar att det utförs dubbelarbete. SUHF anser vidare att ansvarsfördelningen bör klargöras när det gäller det långsiktiga bevarandet av såväl digitalt som icke digitalt material och att det är av största vikt att nationella standarder fastställs. Om varje institution skapar egna system kommer stora tekniska problem att uppstå. Sverige skulle också tjäna på att ansluta sig till de europeiska standarder som tagits fram.

Lunds universitet

Ömtåligt, dyrbart, stöldbegärligt eller högfrekvent material väljs ut för digitalisering. Digitaliserat material finns ibland tillgängligt via webbsidan, ibland endast som cd. Digitaliseringen är ett led i det långsiktiga bevarandet. Kvaliteten på det digitaliserade materialet hålls så hög att forskaren endast undantagsvis får tillgång till originalet. I framtiden bör allt digitaliserat material vara tillgängligt via Libris och den lokala bibliotekskatalogen. Frågan om långsiktigt bevarande av det digitaliserade materialet är fortfarande olöst. Digitaliseringen av Lunds universitetsbiblioteks samlingar har be kostats av projektanslag eller av enskilda beställare. Någon öronmärkt budget finns inte för denna verksamhet.

Ur Universitetsbibliotekets samlingar är följande digitaliserat: S:t Laurentius Digital Manuscript Library, 67 volymer medeltida handskrifter (<http://laurentius.lub.lu.se>), UB:s Linnébrev, Magnus Körners originalteckningar till de egna verken Skandinaviska Foglar och Skandinaviska Däggdjur samt till Sven Nilssons Illuminerade figurer, Intervjuer med lägerfångar från Ravensbrück (25 av 500, i original och engelsk översättning, <http://www.lub.lu.se/handskrift/projektravensbruck/index.html.sv>), 500 foton (av 20 000 av lundafotografen Per Bagge). Båda projekten ska fortsättas. Vidare arbetar man med Joachim Meyers fåktbok (1500-talshandskrift med 28 handkolorerade teckningar), UB:s porträttsamling, kartor och byggnadsritningar ur universitetets arkiv (330 st.) och Östturkisk nyhetstidning (Kashgar) 1933–37.

Följande är utvalt för digitalisering: Brev till Tegnér (15 band), Sophie Brahes släktbok, C.F. Hills versmanuskript, kinesiska akvareller 50 st. samt ett urval handskrifter (Jarringsamlingen och illuminerade österländska), Schubertsamlingen och Märten Sjöbecks fotosamling.

Uppsala universitet

Uppsala universitetsbibliotek har sedan år 2000 koncentrerat sina digitaliseringsinsatser på Erik Wallers manuskriptsamling (<http://publications.uu.se/waller>) med cirka 30 000 objekt (brev, föreläsning- och publikationsmanuskript, rapporter, intyg m.m.) av hög internationell klass, vilket varit vägledande för valet. Den innehåller dokument från ett mycket stort antal märkespersoner i naturvetenskapens och medicinens historia från medeltiden till 1900-talets början. Även humanister och politiker är representerade. Samlingen publiceras löpande fritt tillgänglig på Internet. Katalogiseringsmodulen är datatekniskt avancerad, lättanvänd och utvecklad av bibliotekets enhet för digital publicering. Därmed finns förutsättningar för säkert långtidsbevarande. Ännu fortsätter dock bränning av cd-romskivor som säkerhetskopior. En likartad databas för bilder är under utarbetande.

Bland handskriftssamlingens rariteter har hittills tre utvalts för cd-romproduktion i tekniken Touch&Turn, som ger ett ”bläddringsbart” visningsformat, bl.a. en 1300-talshandskrift av Eddan. Flera andra större och mindre digitaliseringsprojekt förekommer i samverkan med andra institutioner, men de har ännu inte nått slutstadiet vad gäller teknisk utveckling eller fullskaleproduktion. Exempel: Carta Marina, staden Mexico på 1550-talet, Rudbeckarnas Blombok, Dübensamlingens 1600-talsmusikalier, ett virtuellt museum och en universitetshistorisk bildsamling. Finansieringen av projekten sker vid sidan av ordinarie medelstilldelning för biblioteket. Inom den pågående reproverksamheten sparas beställda digitaliserade avbildningar på eget datornätverk.

Göteborgs universitet

GUB prioriterar digitalisering av efterfrågat material som kan skadas av för stor användning. Backup-kopior tas löpande med samma ambitionsnivå som för övriga system, och då ovanliga filformat används sparas även en kopia i TIFF- eller jpg-format. En uppskattning av kostnaden för arbetet (baserad på kostnaderna för Ostindie-materialet) är fyra miljoner kronor.

GUB har digitaliserat cirka 10 000 sidor av Ostindiska Kompaniets arkiv. Hela Ostindie-beståndet vid GUB är digitaliserat, arbetet fortsätter med att skanna relevanta samlingar

vid andra arkiv. Därmed skapas ett sammanhållet virtuellt ostindiskt arkiv. Hela projekt omfattar cirka 20 000 sidor. Se <http://www.ub.gu.se/samlingar/handskrift/ostindie/projektet.xml>

Kvinnohistoriska tidskrifter. Tidskriften Framåt 1886–1889 är skannad i sin helhet 1 015 sidor. Ur Tidskrift för hemmet 1859–1885 är 7 000 sidor skannade, 2 800 sidor återstår. Ur Rösträtt för kvinnor, utgiven av Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt 1912–1919 är cirka 600 sidor skannade (<http://www.ub.gu.se/samlingar/kvinn/digtid/Klassikerarkivet>) Emigrationsutredningen 1907–14 består av cirka 3 000 sidor som beskriver det svenska samhället vid denna tid (<http://www.ub.gu.se/samwebb/textarkiv/emigrationsutredningen/start.html>) och Ellen Keys Barnets Århundrade består av cirka 550 sidor (http://www.ub.gu.se/samwebb/textarkiv/ellen_key/meny2key.html).

Hittillsvarande skanningar har mest gällt äldre material utan upphovsrättsskydd. GUB har anskaffat programvara som stödjer administration av digitala upphovsrätter och har varit aktivt i utvecklandet av tjänster som också gör upphovsrättsligt skyddat material tillgängligt.

GUB planerar att skanna in en väsentlig del av Svensk Historisk Statistik. Offert har lämnats, denna inskanning skulle göra ett efterfrågat och ibland svåråtkomligt material mer tillgängligt. Statistiken avses skannas numeriskt på så sätt att data kan importeras direkt till kalkylprogram. GUB har anskaffat god digital utrustning med kamera, flatbäddsskanner och filmskanner av mycket hög kvalitet.

Stockholms universitet

Stockholms universitetsbibliotek har genom depositionen av Kungl. Vetenskapsakademiens bibliotek stora samlingar av äldre naturvetenskaplig litteratur. En del av samlingens äldre litteratur har digitaliserats genom EU-projektet REGNET <http://www.regnet.org/default.htm>, dock endast ett mindre urval av planscher ur speciellt värdefulla äldre naturvetenskapliga böcker. Önskvärt vore att digitalisera ett urval svåråtkomliga och värdefulla naturvetenskapliga böcker i sin helhet som till exempel Carl von Linnés Systema Naturae i originalupplagan från 1735. Det svenska bokliga kulturarvet inom naturvetenskaperna bör också prioriteras i ett eventuellt nationellt digitaliseringsprojekt.

Härutöver har cirka 200 äldre ekonomiska kartor skannats in på Geobiblioteket. Urvalet har huvudsakligen byggts på efterfrågan. Kartorna är digitalt tillgängliga endast på Geobiblioteket men kan släppas på nätet efter viss bearbetning. Generellt gäller att 1) utan särskilda resurser är det inte möjligt att göra systematiska digitaliseringsinsatser och 2) digitaliserat material bör vara fritt tillgängligt på nätet.

Linköpings universitet

Linköpings universitet har inte genomfört några digitaliseringsprojekt men vill framhålla att universitetet stöder projekt Runeberg (se avsnitt 5.2.6).

Umeå universitet

Digitaliseringen, som i huvudsak skett i form av bildskanning, har både fokuserats på att lyfta fram material ur egna samlingar och på att tillföra digitalt material ur andra arkiv (genom egen skanning eller via samarbetspartners). Tyngdpunkten ligger på förtecknat material för att enkelt kunna knytas till sökdatabaser. Generellt finns en inriktning mot norrländskt material (universitetets profil). Därtill en prioritering av material som är svåråtkomligt, efterfrågat och skyddsvärt (någon eller flera av faktorerna) och där inga legala hinder för digitalisering finns. Totalt rör det sig om ett 60-tal volymer om totalt cirka 20 000 sidor.

Speciella projekt för att digitalisera ett urval av samiska urkunder, äldre böcker med norrländsk anknytning och delar av handskriftssamlingen pågår. Speciellt kan nämnas den satsning på tillgängliggörande av samiskt material som görs vid universitetet. På initiativ av Centrum för Samisk forskning (CeSam) och med stöd av Riksbankens Jubileumsfond mikrofilmades och skannades den unika samiska klippsamlingen i Vilhelmina folkbibliotek. Vid Demorafiska databasen (DDB) registreras kyrkböcker från samiska områden och vid Universitetsbiblioteket har ett projekt påbörjats som syftar till att digitalisera samiska urkunder.

Universitetsbiblioteket (Forskningsarkivet) har deltagit i DAF-projektet ("Digital arkivöverföring för forskning vid universitet och högskolor"). De riktigt stora digitaliseringsinsatserna har skett

och sker vid DDB som i 30 års tid sysslat med storskalig registrering av historiskt material fördelat över riket (folkbokföring, befolkningsstatistik m.m.).

Ambitionerna är att efterfrågat material ska göras tillgängligt via Internet. Frågan om långsiktigt bevarande är inte löst. Det finns ett stort behov av en ”svensk standard,” kanske i form av gemensamma rekommendationer, rådgivning, eventuellt möjlighet till central lagring. I avvaktan på bättre lösningar sker lagringen idag i huvudsak på cd-rom.

Digitaliseringsverksamheten bedrivs i huvudsak inom ramen för ordinarie verksamhet och den del som omfattar mer långsiktig digitalisering motsvarar cirka en heltidstjänst.

Karolinska institutet (KI)

KI är sedan 1997 ansvarigt för Hagströmer Biblioteket (HB), ett medicinhistoriskt forskningsbibliotek eller snarare Bokmuseum med 23 000 titlar. De flesta är tryckta före 1830 och den äldsta är från 1488. KI avser att påbörja digitalisering av delar av materialet och är därför speciellt intresserade av digitaliseringsfrågorna. Den övervägande delen av samlingarna utgörs av gåvor och donationer från namnkunniga svenska läkare under 1700- och 1800-talet, men flera värdefulla donationer av privata specialsamlingar tillkom även i början på 1900-talet, däribland Gustaf Retzius bibliotek.

Som en inledning till att nå ut och marknadsföra HB som ett internationellt föredöme för ett aktivt och levande medicinhistoriskt bokmuseum med forskningsbibliotek, har HB lagt upp ett projekt för att presentera ett urval ur samlingarna i ett virtuellt bokmuseum. I redigerad form avses kommenterade katalogiseringar, kompletterade med digitala bilder, läggas ut på Internet på en egen hemsida, och enligt planerna så småningom bli ett framtida elektroniskt bokmuseum av världsklass. Planer finns att genom ett nätverk även samarbeta med andra svenska bibliotek med liknande ”slumrande” samlingar (t.ex. KVA, IVA, m.fl.) vars äldre vetenskapliga böcker kunde presenteras i detta elektroniska bokmuseum (se prospekt: *Bibliotheca Systema Naturae*).

Kungl. Tekniska högskolan (KTH)

Den äldre litteratursamlingen vid KTHB innehåller många rariteter från 1500-talet fram till 1960 och omfattar cirka 1400 hyllmeter. Trots dess unika dokument är dess största tillgång dess accessionsvisa uppställning som tillåter betraktaren att följa den teknikhistoriska utvecklingen genom att vandra längs hyllraderna. Litteraturen finns idag endast tillgänglig genom manuella kataloger för besökare. Medel saknas för en digital katalogisering.

Endast en successiv digitalisering av noga utvalda monografier är ekonomiskt rimligt att tänka sig, då processen torde bli långsam genom valet av metod. Förutsättningen är att monografierna inte förstörs i processen. Urvalet av dokument torde följa dess betydelse för den teknikhistoriska utvecklingen, dess roll i landets övergång från agrart samhälle till industrialismen samt dess antikvariska attraktion. Urvalet måste också föregås av studier för att bestämma det enskilda dokumentets unika karaktär.

Kostnader för digitalisering av ett urval dokument är starkt beroende av vald ambitionsnivå, dvs. frågan kan egentligen inte besvaras innan en förstudie har genomförts. För att bygga upp en egen digitaliseringsfunktion vid KTHB krävs resurser för urval, utrustning och lokalytor för digitalisering samt en flerårig insats av en eller två personer. Sammantaget torde kostnaden inte understiga cirka 800 000 tusen kronor per år under fem år, totalt 4–5 miljoner kronor. Finansieringsmöjligheter saknas helt idag. Enskilda donatorer torde vara intresserade av att bidra till delar av denna utveckling under förutsättning att de ekonomiska frågorna kring infrastrukturen kan lösas. Det är en uppgift som inte ligger inom KTH:s möjligheter och uppdrag.

5.2.5 Litteraturbanken

Svenska Akademien har tagit initiativ till ett projekt rörande elektronisk lagring av viktigare litterära verk och viss annan litteratur. Frågan har utretts av professor Johan Svedjedal, Uppsala universitet, och RJ har beviljat tre miljoner kronor till projektet för ett pilotprojekt under två år fr.o.m. 2004. Följande bygger på den projektbeskrivning som tagits fram.

Litteraturbanken bör bedrivas som ett samarbete mellan flera svenska aktörer som har arbetat med verksamhet som faller inom

dess område. Litteraturbanken ska vara en organisatoriskt och ekonomiskt självständig enhet, och konstrueras som ett samarbetsprojekt mellan tre organ med nationellt ansvar för olika områden: Kungl. biblioteket, Språkbanken vid Göteborgs universitet och Svenska Akademien (SA). Verksamheten bör ledas av en föreståndare vid huvudredaktionen, som förläggs till Göteborg. Denne är underställd en styrelse med representanter för de samarbetande institutionerna, forskarvärlden, folkbibliotek m.m.

Litteraturbanken ska publicera digitala slutversioner av svenska skönlitterära verk och viss humanistisk litteratur. Den ska vara ett gemensamt nationellt initiativ vars verksamhet ska vara oberoende av enskilda universitets tillfälliga prioriteringar. Verksamhet av denna typ pågår i andra länder, men har hittills inte fått nationell omfattning och samordning i Sverige. Litteraturbankens uppgift är att vara en kulturhistorisk och litterär resurs för forskning, undervisning och folkbildning. Dess målgrupp ska vara forskare, högskolestuderande, gymnasister och litterärt allmänintresserade. De verk som publiceras inom Litteraturbanken ska förses med introducerande och kommenterande material för att fungera pedagogiskt. Materialet ska vara textuellt kvalitetssäkrat och publiceras i fulltextversioner. Litteraturbankens huvuduppgifter ska vara att samla in, arkivera och publicera material, samt göra det möjligt för användare att arbeta med det. Den ska också fungera rådgivande för liknande projekt.

De digitala slutversionerna består dels av sådana som kan hämtas från förlag, vetenskapliga textutgivare och viss publicering på Internet, dels sådana som kan skapas genom digitalisering av tryckta utgåvor (textkritiska utgåvor eller originaltryck). Litteraturbanken omfattar däremot inte material som enbart har publicerats på Internet, inte s.k. ”e-böcker” och inte heller digitala författararkiv (arbetsversioner etc.).

Litteraturbanken ska vara gratis och icke-kommersiell. Insamlingen av upphovsrättsligt rättsligt skyddat material bygger på att det ställs till Litteraturbankens förfogande på frivillig basis. Insamlingen av författarrättsligt fritt material bygger främst på egna initiativ från Litteraturbanken. Publiceringen sker via Internet. Verken ska länkas till den nationella biblioteksdatan Libris. Den digitala publiceringen inom Litteraturbanken kan ske på flera nivåer, och varje verk bör om möjligt göras tillgängligt i flera format. Produktion av tryckta böcker (via s.k. Print-On-Demand) är dock inte aktuell.

Litteraturbankens verksamhet startas 2004 i form av ett pilotprojekt som omfattar publicering dels av verk som föreligger i digital form, dels digitalisering av redan tryckta verk (textkritiska utgåvor, äldre och nyare verk i originalutgåvor). Projektet löper över tre år och är avsett att prova ut de tekniska och pedagogiska lösningar som ska användas. Till Litteraturbanken förs den digitala utgåva av C J L Almqvists samlade verk som tagits fram i Svenska Vitterhetssamfundets regi.

5.2.6 Övriga

Projekt Runeberg (<http://runeberg.org>) är en databas med digitala utgåvor av äldre svensk och annan nordisk litteratur. Projektet startade 1992 och bedrivs som ett ideellt projekt av intresserade frivilliga medarbetare i en studentförening. Texterna digitaliseras och görs tillgängliga kostnadsfritt via Internet. För närvarande ryms där 300 titlar i digital text och drygt 100 titlar i digital faksimil. De senare omfattar 300 volymer med 145 000 inskannade sidor ur böcker och tidskrifter, varav 45 000 sidor utgörs av första och andra utgåvan av uppslagsverket Nordisk familjebok. Databasen innehåller också verk av bl.a. av Carl Michael Bellman, Selma Lagerlöf, Viktor Rydberg och August Strindberg. Materialet omfattar inga verk av författare som är skyddade av upphovsrättsbestämmelserna. Projektledare har sedan starten varit Lars Aronsson, som leder Projekt Runeberg på sin fritid.

5.3 Internationella erfarenheter

5.3.1 Norden

Utredningen har inte haft möjligheter att göra någon heltäckande kartläggning av internationella förhållanden. Ambitionen har varit att finna några intressanta exempel som skulle kunna tjäna som förebilder.

Gemensamt nordiskt projekt

Projekt Tiden – Digitalisering av historiska tidningar i Norden

Tiden var ett nordiskt projekt för att utveckla metoder för digitalisering av tidningar, som stöddes av Nordinfo och pågick under 1998–2001. Deltagare var Helsingfors universitetsbibliotek, KB, Aarhus statsbibliotek och Nasjonalbibliotekavdelningarna i Mo i Rana.

I projektet provades olika OCR-läsningstekniker av antikva och fraktur för att göra texten sökbar. Man tog fram riktlinjer för digitalisering och mikrofilmning för kommande digitalisering. Projektet har lett till en kompetensutveckling i tidningsdigitalisering. Särskilt Finland har kommit långt och har gjort 70 titlar och 431 000 tidningssidor sökbara via Internet. KB har arbetat med Sveriges äldsta tidning, Post- och Inrikes Tidningar, men skulle vilja ge tillgång till åtminstone tre titlar per utgivningsår i sökbar form. Det skulle ge användarna en överblick över vardagshändelserna i landet. För den samnordiska webbplatsen har 6 000 tidningssidor skannats av KB. Adress: <http://www.tiden.kb.se>.

Danmark

I Danmark har man skapat en bra struktur för fortsatt arbete:

e-klassikere: Arkiv for Dansk Litteratur (ADL), Dansk Nationallitterært Arkiv (DNA)

e-tryk: digitale faksimiler af sjældne bøger

e-manuskripter: Håndskriftafdelingens e-manuskripter, Orientalisk og Judaistisk Afdelings e-håndskrifter, hittills ett 60-tal titlar

e-billedvaerker: Den Nationale Billedbase og Portrætregistranten (en fortegnelse over de personer som findes i portrætsamlingen

e-tidsskrifter, e-bøger og databaser: over 18 500 elektroniske ressourcer, Illustreret Tidende Online nu komplet 1859–1924

e-noder

Omfattning

Arkiv for Dansk Litteratur: 150 000 sidor

Dansk J-stor: 300 000 sidor akademiska tidskrifter

Illustreret Tidende: 45 000 sidor

Topografiska bilder: 70 000 st.

Porträtt: 10 000 st.

Målgrupper/tillgänglighet

Olika för olika delar. ADL är fritt för alla på nätet, medan e-tidskrifterna bara är tillgängliga för auktoriserade användare.

Finansiering

Även finansieringen är olika, ADL har fått pengar från KB och DEF samt ett arv.

Adresser

<http://www.kb.dk/elib/> (Elektra, Det Kongelige Biblioteks samlingsida för e-resurser) http://statsbiblioteket.dk/projekter/dig_proj.htm (digitaliseringsprojekt vid statsbiblioteket i Århus)

Finland*Omfattning*

En enkät angående bibliotekens digitaliseringsbehov till vetenskapliga och allmänna bibliotek har genomförts av undervisningsministeriet. Ett program har tagits fram som omfattar material som inte omfattas av upphovsrättigheter, fram till cirka år 1900.

Projektet Aurora I, Finskt Historiskt Tidningsbibliotek 1771–1860, har fungerat som pilotprojekt för arbetet, som koordineras av Helsingfors universitetsbiblioteks mikrofilmings- och konserveringstjänst i S:t Michel. Samarbetspartners är inhemska bibliotek, arkiv och museer samt de nordiska länderna. I december 2003 finns 70 titlar och totalt drygt 431 000 sidor. Databasen utökas löpande inom projektet Aurora II (Finskt Historiskt Tidningsbibliotek 1860–1890).

Andra pågående projekt är PERI+ som digitaliserar vetenskapliga tidskrifter (bl.a. tidskriften Suomi, Historisk tidskrift för Finland och Lakimies). Finland deltar även i EU-projektet Minerva, som behandlar riktlinjerna för digitalisering.

Helsingfors universitetsbibliotek har även deltagit i digitaliseringsprojektet Muisti (betyder ”Minnet”, ett ABM-samarbetsprojekt) till vilket bibliotekets egen bilddatabas Helmi hör.

Målgrupper

Kulturhistoriskt intresserade i allmänhet och forskare i synnerhet.

Adresser

<http://www.lib.helsinki.fi/svenska/bibtjanster/dimiko/digitering.htm> (översikt över digitaliseringsprojekt från Helsingfors universitetsbiblioteks/Nationalbibliotekets hemsida)
<http://www.lib.helsinki.fi/memory> (Muisti)
<http://lib.helsinki.fi/memory/helmi.htm> (Helmi)
<http://digi.lib.helsinki.fi> (Aurora I och II)

Norge

I Norge har ett flertal större digitaliseringsåtgärder genomförts. Flera av dessa har gjorts i samarbete mellan olika institutioner. En större insats har också gjorts inför firandet av unionsupplösningen.

Omfattning

GalleriNor: 87 000 bilder
Digitale aviser: 400 000 sidor
Digitalt Radioarkiv (historiskt): 30 400 timmar
Kulturhistoriske plakater: 2 700 st.
Det finns även enskilda mindre specialsamlingar.

Tillgänglighet

Fritt tillgängligt över Internet med undantag av Digitalt Radioarkiv som p.g.a. upphovsrättsliga aspekter endast är tillgängligt för NRK:s och Nationalbibliotekets personal.

Finansiering

Olika. Några projekt har finansierats med externa medel, Nordinfo eller extra statliga anslag. Andra har finansierats av institutionerna själva.

Adresser

<http://www.norge2005.no> (Unionsupplösningen 1905)
<http://www.nb.no/baser/1905/skolesidene> (Unionsupplösningen 1905 skolsidor)
<http://www.nb.no/gallerinor> (GalleriNor)
<http://www.nb.no/avis> (Digitale Aviser)
<http://www.nb.no/baser> (Olika bild- och ljudarkiv)

5.3.2 Europa

Frankrike

Gallica är det franska nationalbibliotekets stora projekt med böcker, lexikon, tidskrifter, bilder och ljud. Det vill vara ett nationellt encyklopediskt digitalt bibliotek. I *Gallica* ingår samlingar kring olika teman: *Gallica Classique* (från Villon till Zola), *Gallica Proust*, *Resor i Frankrike*, *Resor i Afrika*, *Gallica Utopie* etc.

Omfattning

70 000 titlar, 80 000 bilder och över tio timmar ljud.

Tillgänglighet

Fritt tillgänglig över Internet.

Adress

<http://gallica.bnf.fr>

Skottland

SCRAN (Scottish Cultural Resources Access Network) är en skotsk databas.

Omfattning

1 miljon poster – bild, film och ljud från museer, arkiv och bibliotek samt undervisningsresurser för skolan

Målgrupper

Från början var det skolor, som köper tillgång till databasen som de når via olika specialutformade ingångar. Numera kan även högskolor, bibliotek, museer och enskilda prenumerera.

Tillgänglighet

Fritt att se småbilder och enkel rubrik över Internet, prenumeration för full tjänst.

Finansiering

Grundfinansieringen kommer från lotterimedel. Därtill kommer prenumerationsavgifterna. De ABM-institutioner som bidrar med material får viss ersättning.

Adress

<http://www.scran.ac.uk>

5.3.3 Övriga världen

USA

American Memory är en del av Library of Congress' nationella digitala biblioteksprogram (NDL). American Memory innehåller digitaliserade dokument, fotografier, ljud och rörliga bilder som speglar USA:s historia. De har sammanställts i över 100 små och stora samlingar. Man har sökt samarbete med andra kulturarvsinstitutioner och en del av samlingarna innehåller material från dessa. Urvalet sker med stöd av en rådgivande kommitté.

Omfattning

Över 7 miljoner objekt.

Tillgänglighet

Via Internet. Det går att bläddra genom samlingarna och att söka enskilda objekt på personnamn, geografiska namn och ämnesord. En av tre stora länkar går till en "learning page", där lärare får tillgång till olika verktyg som gör det lättare att använda materialet i undervisningen.

Finansiering

I december 2000 beslöt kongressen ge biblioteket 100 miljoner dollar i statliga medel för digital infrastruktur och bevarande. 25 miljoner är till utveckling och samverkan medan 75 miljoner bara är tillgängliga för samfinansierade projekt där andra går in med lika mycket.

Adress

<http://memory.loc.gov>

Australien

Picture Australia

Redan 1998 påbörjades det nätverk som idag heter Picture Australia. Det innehåller idag cirka trettio ABM-institutioner, som

lägger ut allt från vanliga foton till konst och objekt. Fotografierna visar människor, platser och händelser och bland objekten finns kostymer, vapen, sniderier och skulpturer.

Omfattning

940 000 bilder.

Tillgänglighet

Lågupplösta bilder över Internet, högupplösta kan beställas.

Adress

<http://www.pictureaustralia.org>

<http://www.nla.gov.au/libraries/digitisation> (Australiensiska digitaliseringsprojekt)

5.3.4 Samarbetet i internationella organisationer

EU

I juni 2000 antog EU:s medlemsländer åtgärdsplanen eEurope 2002. Syftet var att göra Europa till den mest utvecklade dynamiska ekonomin i världen. Att snabbt exploatera de möjligheter som ”den nya ekonomin” – i synnerhet Internet – ger identifierades som en strategisk fråga. Ett av målen i åtgärdsplanen var att främja det europeiska innehålllet i globala nätverk för att utnyttja den digitala teknikens möjligheter. I detta mål ingick att medlemsstaterna och EU-kommissionen gemensamt skulle skapa en samordningsmekanism för digitaliseringsprogram. Vid ett expertmöte i Lund i april i anslutning till det svenska ordförandeskapet diskuterades hur detta skulle realiseras. Man enades om att rekommendera ett antal åtgärder som både stöder samordning och ger ett mervärde till verksamheter på det digitala området som är hållbara på sikt. Rekommendationerna har kommit att kallas The Lund Principles.

De problem som identifierades var i stort att medlemsländerna har ett splittrat angreppssätt, använder föråldrade metoder, saknar enkla, gemensamma åtkomstformer för Europas medborgare, hanterar immaterialrättigheterna på ett sådant sätt att kollisioner uppstår mellan legitima intressen och saknar synergi mellan program för kultur och teknik.

Vidare konstateras att digitalisering innebär dyra investeringar under lång tid som är svåra för enskilda institutioner att bära.

Rekommendationerna innebär sammanfattningsvis att

- ett samordningsforum inrättas
- en europeisk översikt över åtgärder och program ställs samman genom att länderna publicerar s.k. National Policy Profiles på webben som sedan sammanställs av kommissionen
- en kvalitetsram för benchmarking av digitaliseringsprojekt och program skapas och utvecklas genom en expertgrupp utsedd av medlemsländerna
- nationella kataloger över digitaliseringsprojekt sammanställs samt att – ”best practices” och guidelines tas fram och
- framväxten av kompetenscentra ska stödjas.

Arbetet har drivits framåt med olika tyngdpunkter under de olika ordförandeskapen. Under det belgiska ordförandeskapet stod kvalitetsfrågorna i centrum och ministerrådet antog två resolutioner som anknyter till digitalisering: ”Kulturens plats i utvecklingen av europeiska unionen” och ”Kulturens plats i kunskaps-samhället”. Under det spanska ordförandeskapet våren 2002 inriktade man sig på bevarandet i digital form. En resolution, ”Bevarande av framtidens minne – bevarande av digitalt innehåll för kommande generationer”, antogs. Det danska ordförandeskapet gjorde hösten 2002 en uppföljning.

Under det grekiska ordförandeskapet våren 2003 har samordningsarbetet utvecklats ytterligare och även EU:s kandidatländer har inbjudits att delta. I samarbete med det italienska ordförandeskapet har initiativ tagits till ”Enhancing the Social and Economic Value of Digitization and Digital Preservation in Europe” som lyfter fram ett antal konkreta områden för samordnad digitalisering, bl.a. e-learning. Åtgärdsprogrammet eEurope 2002 har följt av ett nytt program eEurope 2005 som lägger tonvikt inte bara på innehåll utan på struktur.

Minerva (Ministerial Network for Valorising Activities in Digitisation, <http://www.minerva.europe.org>) är ett EU-finansierat projekt med inriktning på samordning inom digitaliseringsområdet. Syftet är att skapa en gemensam europeisk plattform i form av gemensamma och enhetliga rekommendationer och guidelines om digitalisering, metadata och långsiktigt tillgängliggörande och

bevarande av digital information. Finansieringen sker via EU:s femte ramprogram.

Det finns andra exempel på projekt som Sverige deltar i som gäller digitalisering t.ex. PuLMAN (Public Libraries Mobilising Advanced Networks, <http://www.pulmanweb.org>) som syftar till att stödja good practice i digitala tjänster och digital verksamhet vid allmänna bibliotek på lokal och regional nivå.

LEAF (<http://www.crxnet.com/leaf/swedish/partners.html>) är ett projekt inom EU:s femte ramprogram "Ett användarvänligt informationssamhälle" (IST). Projektet inleddes i mars 2001 och löper över tre år. Syftet är att utveckla en modell för ett distribuerat söksystem som bygger på namn i auktoritetsposter. Systemet att skapa ett gemensamt auktoritetsregister, som är baserat på användarnas behov inom en sektor, har stor betydelse för det europeiska kulturarvet. Riksarkivet är svensk "full partner" i projektet – en av tio.

I den s.k. DigiCULT-rapporten, "Technological landscapes for tomorrow's cultural economy – Unlocking the value of cultural heritage" har ett antal rekommendationer fastställts som rättesnöre för nationella och regionala beslutsfattare (EU-kommissionen Directorate-General for the Information Society, January 2002). Citat ur Key Challenge 3 "The educational market is a key area for cultural heritage. National governments and regional authorities should see the educational use of digital cultural heritage information as a key target in any national digitization programme. National and regional governments should support the establishment of virtual protected environment as the most relevant future platforms for cultural e-learning". Key Challenge 4 handlar om att ta hand om digitalt fött och se till att det blir tillgängligt, och nummer 5 handlar om långtidslagring.

Unesco

Även på global nivå har digitaliseringsfrågorna uppmärksammats men med annan vinkling än inom EU. Unesco antog i november 1999 en resolution kallad "Promotion of the free and universal access to public domain information for the purposes of education, science and education" där medlemsstaterna uppmanas att stödja digitaliseringsåtgärder för att på så sätt göra det allmänna kulturarvet som förvaras i arkiv, bibliotek och museer fritt tillgängligt.

Liksom EU har Unesco kommit fram till att bevarandet av information i digital form är en förutsättning för tillgängliggörande över tid. En resolution ”Preservation of the digital heritage” antogs av Unesco i November 2001. Den har blivit utgångspunkt för mer ett praktiskt arbete.

Bland annat har ECPA (The European Commission on Preservation and Access) som är inriktad mot biblioteksområdet genomfört en studie på uppdrag av Unesco där man försöker ringa in problemen. Fokus ligger på tredje världen. Det är i första hand IFLA och ICA, Bibliotekens och arkivens världsorganisationer, som är engagerade i detta arbete. Unesco/IFLA:s översikt över digitaliseringsprojekt finns på adressen <http://www.unesco.org/webworld/digicol>.

5.4 Samverkan mellan arkiv, bibliotek och museer

5.4.1 Inledning

Frågan om ABM-samverkan är övergripande och det ingår inte uttryckligen i direktiven att komma med förslag om hur den framtida ABM-samverkan ska organiseras. Det finns dock anledning att ta upp samverkan mellan ABM-myndigheter i samband med behandlingen av digitaliseringsfrågorna. I det sammanhanget är behovet stort av samordning och utsikterna till ett framgångsrikt samarbete stort. Samordning och samarbete är helt enkelt nödvändigt.

År 1992 startades på KB:s initiativ en informell arbetsgrupp för utökad samverkan mellan arkiv, bibliotek och museer (ABM-gruppen). Syftet var att följa upp pågående samarbete samt ta initiativ till angelägna samarbetsprojekt. Gruppen har inte själv genomfört några projekt. En viktig utgångspunkt för arbetet har varit att sätta brukaren i centrum och underlätta tillgängligheten till det svenska kulturarvet oberoende av medium och förvaringsplats. Fokus har legat på verksamheter/projekt av gemensamt värde för kulturinstitutionerna. Sålunda ingår t.ex. i arbetet med Nationella Arkivdatabasen (NAD) de stora bibliotekens handskriftsavdelningar. Dessvärre är inte material från dessa synliga på nätet.

Inom det ABM-orienterade Fotorådet, som är knutet till Fotosekretariatet vid Nordiska museet, har pågått ett arbete med utveckling av en dataelementkatalog för fotografi. Detta grundläggande arbete är, precis som auktoritetssamarbetet, avgörande för

tillgängligheten till informationen i olika databaser. Auktoritets-samarbetet rör t.ex. enhetliga beskrivningar vad gäller person- och institutionsnamn. När det gäller personnamn har Sverige kommit långt genom det auktoritetsregister som finns tillgängligt i Libris-databasen. Registreringen i NAD och REA (Register över Enskilda Arkiv) kräver också enhetlighet liksom museernas föremåls- och fotoregistrering.

5.4.2 Utvecklingen i Sverige

5.4.2.1 Utredning om ABM-samverkan

Riksdagen behandlade år 2000/2001 ABM-samverkan (bet. 2001/2001:KrU5, rskr. 2000/01:175) och ansåg att en utvärdering borde göras samt en bedömning av förutsättningarna för fortsatt samverkan och framhöll att det borde vara av intresse att välja ut lämpliga samverkansprojekt som kunde föra utvecklingen vidare. Regeringen uppdrog (25 oktober 2001) åt KB, Kulturrådet och Riksarkivet att utföra ett uppdrag med denna inriktning.

Uppdraget redovisades (23 april 2002) till regeringen i rapporten ”ABM-samverkan mellan arkiv, bibliotek och museer”. Rapporten har remissbehandlats och ett stort antal remissinstanser har yttrat sig. I rapporten behandlas innebörden av ABM-samverkan och centrala begrepp tas upp utan att slutliga definitioner fastställs. Vidare presenteras en kartläggning av projekt – tidigare och pågående. Beträffande syftet med samarbetet framhålls att tillgängligheten till institutionernas samlingar måste öka, liksom kvaliteten i verksamheten, att resursutnyttjandet måste bli effektivare och ABM-institutionerna slagkraftigare.

Remissinstanserna har sammanfattningsvis framfört följande allmänna synpunkter: Utredningsresultatet har påverkats av oklara direktiv. Stora luckor i beskrivningen av tidigare projekt. För stor vikt läggs på tekniska frågor, dvs. enhetliga standarder och nomenklatur och bevarandaspekter, i stället för att lägga tyngdpunkten på föremödlade aspekter, behovet av att öka tillgängligheten och den samhälleliga nyttan. Perspektivet anses för snävt – det gäller begränsningen till kultur- och forskningssektorn, att brukarperspektivet inte står i fokus och att forskningens behov saknas. Vem som är brukaren borde ha belysts. Är det forskaren som utnyttjar de centrala institutionerna eller den intresserade all-

mänheten som i större utsträckning utnyttjar lokala resurser? Flera museer anser att redovisningen av deras verksamhet har stora brister. Inom arkivsektorn pekar man på att regionala folkrörelse- och föreningsarkiv samt Arbetarrörelsens arkiv borde ha ägnats mer uppmärksamhet. Den samverkan som till vardags sker lokalt borde ha framhållits.

I rapporten föreslås ett *samordnande regelverk* för vissa sektorsövergripande frågor samt en ny *samordnande funktion* under Kulturdepartementet. Denna skulle ha till uppgift att arbeta med övergripande strategisk planering, bygga upp av regelverk, förmedla stöd till projekt på olika nivåer, leda projekt samt syssla med utvärdering och utbildningsplanering.

Meningarna är delade om behovet av ett nytt centralt organ. Några anser att styrning kan ske genom regeringsuppdrag och regleringsbrevet. Behovet av samordning inom Regeringskansliet framhålls. De som förordar en central funktion anser att den i första hand behövs för att upprätta nationella ramverk, rekommendationer och standarder – gemensamma regelverk för digitalisering, registrering och harmonisering av register inom de olika sektorerna. I den samordnande funktionen bör KB, Riksarkivet, Riksantikvarieämbetet och Centralmuseernas samarbetsråd ingå. Andra anser det angeläget att det tillskapas organ motsvarande samordningsorganen på KB men utan normgivningsmakt med tanke på att olika institutioner har olika huvudmän. Ansvar för det eventuella samordningsorganet bör ligga på Utbildningsdepartementet eftersom utbildningssektorn representerar de flesta brukarna. Några betraktar förslagen om samordning som centralistiska, missriktade i sin storskalighet och förlegade. Dessa menar att ABM-samarbetet ska vara behovsorienterat och främjas genom att lokala och regionala initiativ uppmuntras.

Rapporten behandlar vidare *utveckling av utbildning och forskning med inriktning på ABM-området*. Samverkan med högskelsektorn framhålls som viktig. Kontakterna mellan ABM- och utbildningssektorn måste stärkas för att institutionerna ska kunna spela en aktiv pedagogisk roll i förmedling av information till brukarna. Det krävs en omfattande upplysnings- och fortbildningskampanj om ABM-samarbete för alla som arbetar inom någon av de tre sektorerna. Flera remissinstanser är allmänt positiva till utbildnings- och forskningsinsatser på ABM-området. Något universitet betonar värdet av sådan utbildning och påpekar att sådan redan finns. Det är viktigt att just universiteten som

garanterar kvalitet och integritet ges utrymme att utveckla utbildning och forskning på området. Man framhåller vidare att samordnade insatser behövs. Behovet av pedagogisk utbildning understryks och att det behövs en omfattande upplysnings- och folkbildningskampanj kring ABM-samarbete för alla som arbetar inom dessa sektorer.

Beträffande registrering, digitalisering och bevarande av digital information anges att den föreslagna nationella digitaliseringsplanen ska fungera som styr- och samordningsinstrument och ska bygga på att registrering alltid ska föregå digitalisering. Utifrån bevarandemål och tillgänglighet ska prioriterade områden pekats ut. Planen ska ligga på en för ABM-sektorn gemensam webbsida. Det långsiktiga bevarandet måste lösas.

Remissinstansernas åsikter är varierande. Några anser att det behövs en övergripande nationell plan medan någon bestämt avvisar detta förslag. Mindre institutioner på den lokala nivån är i behov av stöd i olika former från centralt håll. I det kan Internet-baserad utbildning vara en metod. Flera påpekar behovet av gemensamma standarder, gemensamt digitalt system för sökning – lättillgängligt och användarvänligt – och att den långsiktiga lagringen garanteras. *Beträffande långsiktig lagring* hänvisas till de förslag som Arkivutredningen (SOU 2002:78) lämnat. Vidare framhåller man att det vore önskvärt att digitaliseringsarbete kunde utföras i samband med arbetsmarknads- och handikappolitiska åtgärder.

I rapporten föreslås en nationell elektronisk namndatabas, ett arbete som också innebär att gemensamma standarder för hur informationen ska registreras måste utarbetas. Några remissinstanser kommenterar detta och anser att standardisering av personnamn, institutioner och geografiska begrepp måste lösas centralt.

I rapporten föreslås en omprövning av Lantmäteriets principer för avgifter på geografisk information, främst på historiska kartor och anser att den skapar rundgång på pengar. Några remissinstanser kommenterar förslaget och anser att det innebär en stor förlust att kulturarvssektorn inte har råd att använda sig av kartorna. All digital kulturarvsinformation bära var kostnadsfri för medborgarna.

Beträffande resursbehoven föreslås ett långsiktigt statligt stöd. Flera remissinstanser framhåller att det krävs resursförstärkningar. Inte minst för att detta är en förutsättning för att öka tillgängligheten.

I rapporten föreslås *fortsatt utredning*. Då bör handlingsinriktade frågor ges särskild uppmärksamhet. Tre frågeställningar lyfts fram som angelägna: ABM-arbetets finansiering, ambitionsnivå och organisation. Flera remissinstanser ställer sig allmänt positiva till fortsatt utredning och att detta ska inriktas mot konkreta förslag om innehållet i ett framtida ABM-samarbete. Flera anser att fokus bör ligga på ABM-samarbete på regional och lokal nivå, någon att utvärderingsarbete inte får försummas.

Regeringen aviserar i budgetpropositionen för år 2004 (utg. område 17) sina avsikter att återkomma om ABM-samverkan och framhåller att samarbetet ökat under senare år i första hand om övergripande frågor av principiell betydelse och i första hand på central nivå, samt genom konkreta projekt framför allt på regional och lokal nivå.

5.4.2.2 Stöd till gemensamma utvecklingsprojekt

Stiftelsen Riksbankens jubileumsfond (RJ) anser att digitaliseringen är central ur ett forskningsförberedande perspektiv. Tillgängligheten är angelägen, liksom vad som ska väljas ut, finansieringen och det långsiktiga bevarandet. RJ har de senaste åren finansierat flera stora digitaliseringsprojekt, och har därvid prioriterat stora institutioner för att uppmuntra samarbete och standardisering. Tre viktiga seminarier har anordnats, 1996 om "Forskningens roll i kulturminnesvården", 1997 om "Museerna och kulturarvet" och 1999 om "ABM, IT och forskningen"

Projektet Bilddatabaser och digitalisering – plattform för ABM-samverkan är ett omfattande projekt som initierats av KB och genomförts i samverkan mellan KB, Nationalmuseum, RAÄ och Riksarkivet. Projektet har genomförts under åren 2001–2002 och finansierats av RJ. Arbetet, som har rört tre områden (terminologi, registreringsprinciper, teknisk kvalitet och standard), har resulterat i en omfattande rapport som kan utgöra utgångspunkter för ett fortsatt bredare samarbete mellan ABM-institutionerna. En webbplats (<http://abm.kb.se>) har skapats som bas för samarbetet. Där finns praktiskt inriktad vägledning för digital bildhantering samt rapporten i dess helhet.

Fältet är brett och innehåller fler aktörer och sektorer än bara KB och biblioteken – RJ ser den konferens som utredningen an-

ordnade under våren 2003 som ett bra tillfälle att förbättra beslutsunderlaget för ett strategiskt nationellt arbete.

Stiftelsen Framtidens kultur och Stiftelsen för kunskaps- och kompetensutveckling (KK-stiftelsen) har stött ett antal digitaliseringsprojekt samt projekt som har med infrastrukturen att göra. Bra exempel är Den virtuella floran, Naturhistoriska Riksmuseet (<http://linnaeus.nrm.se/flora>) och Kulturnät Sverige, numera flyttat till Kulturrådet (<http://www.kultur.nu>).

5.4.3 Uppbyggnad av ett ABM-centrum

Under hösten 2003 har myndighetscheferna för Kulturrådet, KB, Nationalmuseum, RAÄ och Riksarkivet kommit överens om att samla de nationella kulturarvsinstitutionerna i ett ABM-centrum. Till dessa räknas förutom arkiv, bibliotek och museer också kulturmiljövårdens institutioner. ABM-centrum är en fortsättning och utveckling av det samarbete som pågått med små medel under många år. Myndigheterna vill på detta sätt visa sin beredskap och förmåga att arbeta över de traditionella sektorsgränserna.

Målet är att stimulera och utveckla samarbetet mellan kulturarvsinstitutionerna i Sverige, att befrämja deras användning av ny teknik för att göra samlingarna mer och lättare tillgängliga samt att bidra till institutionernas kompetensutveckling.

Uppgifter

En viktig uppgift är att fortsätta samverkan kring digitalisering och målet är att göra viktiga objekt ur samlingarna tillgängliga över Internet och lätt sökbara. För detta krävs samverkan kring kvalitet och standard liksom registrering och indexering.

Resultaten från det nyss nämnda projektet *Bilddatabaser och digitalisering – plattform för ABM-samverkan* utgör en plattform och utgångspunkt för samarbetet. Webbplatsen <http://abm.kb.se> som skapats till stöd för digitaliseringsarbete ska underhållas och utvecklas och kommer att upprätthållas av KB.

ABM-centrum ska arbeta med utbildning inom digitaliseringsområdet och bidra till en ABM-överskridande kompetensutveckling, stödja och underlätta utvecklingsarbete. Centrum ska vidare bevaka den nationella och den internationella utvecklingen, inte

minst gäller det den europeiska samverkan om digitalisering som ingår i eEurope och baserar sig på ”The Lund Principles” (se avsnitt 5.3). Underlag för nationella planer och policydokument ska utarbetas. Utbildningssektorn i bredaste mening ska betraktas som den främsta målgruppen för kulturarvsinstitutionernas digitalisering. Urval, paketering och pedagogisk utformning ska utvecklas i nära samarbete med representanter för de potentiella brukarna – universitet/högskolor (forskare/lärare/studenten), skolan, vuxenutbildningen, hembygdsrörelsen. Ett medborgarperspektiv ska anläggas.

Organisation

Myndighetscheferna ska utgöra styrgrupp, en ledningsgrupp med personer från myndigheternas ledningsgrupper (eller motsvarande organ) ska driva verksamheten. Övriga institutioner ska samlas i ett ABM-råd. Former för samverkan med brukare, finansiärer m.fl. ska utvecklas.

Finansiering

De fem myndigheterna har förbundet sig att finansiera ett halvtidskansli. Deltagande i arbetsgrupper etc. ska finansieras av institutionerna själva. För att samarbetet inom digitaliseringsområdet ska ge några större resultat krävs dock ett större permanent bidrag från staten och bidrag från andra finansiärer.

5.5 Digitalisering – för vem, av vad och hur? Utredningens undersökningar

I det följande lämnas synpunkter som olika intressenter framfört i olika sammanhang (se 5.1.2).

5.5.1 Digitalisering – för vem och av vad?

Universitet och högskolor

Relativt många anser att ett viktigt syfte med digitalisering är att nå en stor målgrupp: lärosäten/forskare, lärare, studenter, bibliotek och minnesinstitutioner i hela landet, allmänheten/alla, svenska folket. Någon nämner att även universitets- och högskolebibliotek omfattas av den tredje uppgiften och därmed ska göra sitt material tillgängligt för allmänheten. Utbildningsperspektivet är viktigt. Många såväl forskare som studerande runt om i landet saknar tillgång till kulturhistoriskt värdefullt material eftersom det inte finns i digital form utan endast på vissa bibliotek i landet. Somligt finns bara på KB.

Beträffande *val av objekt* framhålls sammanfattningsvis att det *svåråtkomliga, mest efterfrågade och skyddsvärda* materialet bör prioriteras för digitalisering. I första hand bör svensk tryckproduktion, unika objekt i form av handskrifter och bilder i svenskt förvar komma i fråga – det handskrivna och äldsta först för att det alls ska bli tillgängligt. Det som inte under några omständigheter kan lånas ut, p.g.a. att materialet är ålderstiget, ömtåligt och att det ska vara av såväl allmänt som forskningsintresse (historia, kultur och kulturhistoria, av nationellt intresse). Mycket efterfrågat material bör prioriteras eftersom det löper risk att slitas ned eller komma bort, det är också intressant för många brukare. Trycket på det vittrande pappret bör uppmärksammas.

Unika äldre samlingar av intresse för svensk och internationell forskning (även internationellt material av typ facklitteratur inom teknik, medicin och naturvetenskap vid UU, KI och KTH – tillsammans lär dessa utgöra den fjärde viktigaste samlingen i världen av detta slag) som inte kommer att kunna digitaliseras i fulltext utifrån huvudmännens egna behov och ekonomiska ramar framhålls. Andra anser att det vore fel att dra paralleller mellan unikt och icke-unikt material eftersom exempelvis en dammsugarbroschyr kan vara unik men inte nödvändigtvis ”viktig”.

Prioriteringsfrågan framhålls som svår, inte minst för att det är svårt att definiera vad som är ”vetenskapligt värde”. Vad som värderas av vetenskapen är inte heller konstant och därför måste slumpmässighet finnas med i planen. Även dokument som kan tyckas oviktiga bör ha en viss sannolikhet att digitaliseras. Vidare framhålls att materialet ska vara av nationellt intresse. Endast i

undantagsfall ska alster tryckta i utlandet prioriteras. Det är viktigt att gå från ord till handling, en början kunde vara att välja ett antal vetenskapliga tidskrifter och börja digitalisera dessa. Om man ska göra ett urval bör urkunder och primärmaterial vara högt prioriterade.

Det vore oklokt att sätta gränser för kulturarvet vid ett fast årtal, exempelvis 1850. Kulturarvet är det vi ska spara för framtiden och skriftkulturen under 1900-talet är lika viktig som den under 1600-talet. Kvaliteten på dagens digitala material är så god att forskarna bara i undantagsfall behöver originalen, 95 procent av studierna gäller själva texten och inte papperet. Ofta är den digitala versionen tvärtom överlägsen och kommer att förändra forskningen.

Endast ett fåtal lärosäten har uttryckt någon åsikt i fråga om *vem som ska göra urvalet*. Dessa framhåller att det bör göras av experter från centrala ABM – institutioner i konstruktivt samarbete. Flera anser att KB bör göra det, några anser att arbetsgrupper ska formeras, andra att det ska göras av kulturarvsforskare och någon att det bör skötas av en kommitté av biblioteksfolk och museiarbetare inom skilda områden.

De tekniska framsteg som har gjorts vad gäller *bevarande på lång sikt* tas inte tillvara. Ingen har utvärderat de metoder som finns. Oavsett hur man ska gå vidare krävs en utvärdering av de tekniska lösningar som hittills använts.

Andra forskningsbibliotek

De flesta anser att unikt, efterfrågat och material som riskerar att förstöras bör prioriteras. *Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek (ARAB)* framhåller förutom detta att det är en avvägningsfråga om materialet lämpar sig bäst för en källedition på papper eller för digitalisering. Riksdagsbiblioteket framhåller riksdagstrycket från sent 1980-tal och bakåt i tiden samt offentligt tryck på trähaltigt papper från 1870–1920 (har redan påbörjats). Riksarkivet framhåller också riksdagstrycket, alla landskapslagarna, Sveriges landslag och stadslagar.

Nordiska museet anser att det vid val av objekt måste utredas vilka urvalskriterier som ska användas. Vidare att befintliga resurser måste samordnas och att en avvägning måste göras mellan bevarande- och tillgänglighetsaspekter. Museet framhåller beträffande de bildorienterade miljöerna att en föremålsdatabas utan digitala

bilder är föga användbar utanför den institution som har byggt upp den. Bildmaterial är inte till för en snäv krets, utan är mer populärt än man tror inom den humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningen och hela kulturarvsområdet, inte minst för att kunna göra "tidsresor". Franska Gallica är ett gott exempel på ett samlande som stimulerar fantasin, och museet vill slå ett slag för den modellen. Även okänt och forskningsbart material framhålls.

Myndigheter

Kulturrådet anser att frågan för vem digitaliseringen ska ske är bredare än frågorna hur och varför. Tillgängligheten för alla, inte bara forskare, är viktig inte minst ur ett medborgarperspektiv. Över 50 procent av besökarna på folkbiblioteken är studerande, vilket har lett till att folkbiblioteken fått en helt annan roll än tidigare, nämligen som del i forsknings- och utbildningssystemet. Genom digitaliseringen har tillgången till material revolutionerats, och betydelserna av bibliotekets fysiska väggar har minskat.

Folk- och länsbiblioteken

Antalet tillfrågade är begränsat och relativt få har svarat. De framhåller också att det äldsta, det mest ömtåliga och det mest efterfrågade ska prioriteras. Även det unika, det svenska och lokalhistoriskt material framhålls liksom intresset för det totala folkbokföringsmaterialet.

Skolans behov av digitaliserat material från KB

De skolreformer som trädde i kraft i början av 1990-talet präglades av mål- och resultatstyrning. Staten anger de nationella målen och utifrån dessa väljer lärare och elever tillsammans innehåll och arbetsformer. Termen undervisning byts ofta ut mot lärande, och läraren blir mer handledare än en undervisare som talar om vad som är sann och rätt kunskap. I läroplanen för de frivilliga skolformerna (Lpf 94) sägs bl.a. att skolan ska sträva mot att varje elev utvecklar förmågan att arbeta såväl självständigt som tillsammans med andra. Eleven ska också lära sig att överblicka större kunskapsfält, att utveckla analytisk förmåga samt ett vetenskapligt sätt att arbeta

och tänka. Vidare ska eleven ha god insikt i delar av det svenska, nordiska och västerländska kulturarvet. Detta sätt att se på kunskap och lärande innebär att det inte räcker med de traditionella läroböckerna. Bibliotek och Internet är viktiga källor för eleverna som själva till stor del ska söka sin kunskap och också lära sig att kritiskt granska sina källor.

Gymnasieskolan har i dag åtta kärnämnen som är obligatoriska för alla gymnasieelever: svenska/svenska som andraspråk, engelska, samhällskunskap, religionskunskap, matematik, naturkunskap, idrott och hälsa samt estetisk verksamhet. I *Åtta vägar till kunskap* (SOU 2002:120) föreslås att historia också ska bli kärnämnade i gymnasieskolan. I kursplanerna i flera av dessa ämnen nämns att eleverna ska ha möjlighet att ta del av och ta ställning till kulturarvet. Alla elever i gymnasieskolan ska också genomföra ett projektarbete, där de självständigt ska välja och behandla ett kunskapsområde. För detta krävs att de själva söker sig fram för att hitta svar på sina frågor och underlag för sina slutsatser.

Gymnasial vuxenutbildning är en viktig del av det livslånga lärandet och där utvecklas nu alltmer flexibla former för lärande. Det är inte längre alltid en lärare i ett klassrum med elever som gäller utan rum och tid för lärande kan variera på många sätt. Distansundervisning blir allt vanligare. Datorn är i dessa sammanhang ett oundgängligt verktyg och digitaliserad information är här en självklarhet. Även när det gäller det icke-formella och informella lärandet som sker hela livet blir Internet ett naturligt läromedel för allt flera människor.

KB som nationalbibliotek och forskningsbibliotek inom humaniora och samhällsvetenskap finns inte representerat som en informations- och kunskapskälla för skolorna i dag, då endast ett fåtal objekt finns digitaliserade och tillgängliga. Det skulle vara mycket värdefullt om KB och andra kulturarvsinstitutioner skulle kunna tillhandahålla digitaliserat material för att stimulera ungdomars kulturintresse och inspirera till fortsatta studier och forskningsinsatser. Inte minst är detta viktigt och värdefullt för elever från studieovana hem, elever med invandrarbakgrund och för alla de elever som inte bor i närheten av centrala kulturinstitutioner och som annars inte har tillgång till de samlingar som finns hos dessa institutioner.

Universitetslektor Sture Långström, Umeå universitet, har genomfört en utredning om historieundervisningen i skolan dokumenterad i publikationen *Ungdomar tycker om historia och politik* –

en studie i pedagogiskt arbete. Studien visar på bristerna och svårigheterna i att undervisa i historia på ett sätt som engagerar elever idag. Behovet av fortbildning är stort och behovet av nytt, lättillgängligt material är mycket stort. Långström menar att med hjälp av källsamlingar som t.ex. American Memory (se avsnitt 5.3) skulle det bli betydligt lättare att reformera historieundervisningen så att det blir möjligt att nå målet ”en historiemedveten” generation.

Skolan är en stor målgrupp som skulle få möjlighet att ta del av vårt rika kulturarv. I gymnasieskolan finns i dag cirka 322 000 elever och 30 000 lärare. Inom den gymnasiala vuxenutbildningen, som följer samma läroplan och kursplaner som gymnasieskolan, finns cirka 240 000 studerande och 11 000 lärare.

Övriga

Läsrorelsen framhåller den demokratiska rätten till språk och kunskaper och vikten av att omvandla böcker till kunskaper. Tillgängligheten blir då viktig.

Akademien för de fria konsterna anser att material som inte går att bevara ska prioriteras, exempelvis människorna bakom konst, arkitektur osv. Många av våra stora konstnärer finns bara bevarande genom sina verk, möjligtvis finns foton men sällan rörlig bild och ljud. Detta är ett bristområde som borde bevaras tillsammans med konstnärernas verk hos bibliotek och museer för framtida forskning, kanske kan digitaliseringen vara ett sätt att lösa problemet.

Stadsarkivet har hittills koncentrerat sig på cd-skivor med allmänheten som målgrupp (databaser med alla döda i Sverige, på Söder osv.) för att ge en bred bild av vad som finns i arkiven och skapa efterfrågan.

SLBA tar upp frågor rörande upphovsrätt och tillgänglighet. SLBA har, enligt lag, bara möjlighet att tillgängliggöra rörliga bilder för forskare. Om samma material skulle göras tillgängligt för allmänheten krävs det avtal med upphovsrättsorganisationerna. Idag har SLBA bara avtal som omfattar musik. SLBA kan därmed göra digitala musikfiler ”on demand”, som man kan få lyssna till, dock endast i SLBA:s lokaler.

5.5.2 Hur bör arbetet med digitaliseringen organiseras?

Uppdraget bör ingå i KB:s uppdrag, eftersom KB har ansvar för svenskt tryck. För unika objekt bör ansvaret läggas på förvarande bibliotek. Någon anser att ansvarsbiblioteken kunde ha en roll. Flera betonar att ABM-samarbete är viktigt och att det vore lämpligt med en särskild samrådsgrupp mellan de berörda i digitaliseringsarbetet. Beträffande genomförandet framförs att RA och KB tillsammans bör vara en nationell samordnande resurs för digitalisering av unikt material som behövs i Sverige. Vidare att ett nationellt kompetenscenter borde kunna hjälpa ABM-myndigheterna med råd om digitalisering – format, fallgropar, vem vet mer etc. Det kan ingå i KB:s uppdrag. Avbildandet och de tekniska lösningarna för webbpublicering bör samordnas för att få högsta kvalitativa och ekonomiska effekt. Det är viktigt att på grundval av noggranna tekniska och funktionella utvärderingar välja metoder som garanterar långsiktighet och rationell spridning av metadata. Åtskilligt skanningsarbete kan läggas ut på operatörer utanför biblioteket.

5.5.3 Arbetsgruppens slutsatser

Enligt utredningens direktiv ska en handlingsplan tas fram för digitalisering för att bevara och göra kulturarvet mer tillgängligt. Arbetsgruppen har satt tillgänglighet i fokus. Vidare ska val av objekt utgå från brukarna. Utbildning och forskning ska prioriteras. Arbetsgruppen utgår från att det som intresserar forskaren också intresserar allmänheten. Eftersom materialet ska göras tillgängligt på Internet kommer det kunna nå många. Det är viktigt att hitta vägar att stimulera ungdomars intresse för Sveriges historia och kulturarv, men också att ge lärarna bland annat i svenska, historia och estetiska ämnen nya spännande hjälpmedel i undervisningen. Genom ett särskilt projekt som riktar sig till skolan bör sådana utvecklas.

5.6 Infrastrukturella och andra förutsättningar

Utvecklandet av centrala stödfunktioner för digitaliseringsarbetet inom ABM-sektorn är en förutsättning för ett samordnat men regionalt spritt digitaliseringsarbete.

KB har kommit långt i sitt arbete med digitalisering och har tillräckliga ämneskunskaper, nödvändiga infrastrukturella förutsättningar samt tekniska och administrativa kunskaper och vet vad som behövs för att starta ett mer omfattande digitaliseringsarbete för att göra samlingarna mer tillgängliga. KB har även en datorhall med hög säkerhet och erfarenhet av digital lagring från webbinsamlingsprojektet Kulturarw³.

5.6.1 Alla förutsättningar för en framgångsrik digitaliseringsverksamhet

En grundförutsättning för att på ett effektivt sätt kunna tillgängliggöra vårt tryckta och handskrivna kulturarv är att samlingarna är synliga i de centrala arkiv- och biblioteksdataserna. Det finns för närvarande ingen gemensam arkiv- och biblioteksdatas men goda förutsättningar att skapa ett gemensamt index. Under den senaste tioårsperioden har digitaliseringsprojekt genomförts på många håll inom hela ABM-sektorn och gett värdefulla erfarenheter och digitala produkter. Det krävs en tydligare nationell samordning, och utveckling av sökverktyg är grundläggande. Det krävs också kunskap om informationssökning och pedagogisk kompetens att förmedla kunskapen. I biblioteksutbildningen ingår detta och högskolebiblioteken är numera mycket aktiva inom området och bedriver utbildning (ibland poänggivande) i informationssökning för forskare och studenter. Även KB bedriver sådan utbildning för sina låntagare (den ger dock inga poäng).

Det ingår i KB:s uppgifter att erbjuda sökvägar inom *bibliotekssektorn*, lättillgängliga och breda, in i samlingarna. Det främsta instrumentet för detta är samkatalogen Libris. I Libris allmänt tillgängliga Internetversion Webbsök har KB skapat möjligheter att från en katalogpost i Libris länka till digitala objekt, t.ex. fulltext och digitala bilder.

Inom *arkivsektorn* har Riksarkivet med sin satsning på NAD och Arkis II påbörjat en utveckling mot en lika lättillgänglig väg in i arkivens samlingar. Denna datas innehåller i nuläget främst det statliga materialet men har förutsättningar att bli en samlande nationell resurs för hela arkiv-Sverige.

De stora samlingar av äldre litteratur som finns framför allt vid våra *universitetsbibliotek* måste göras sökbara i den nationella bibliotekskatalogen Libris. Många universitetsbibliotek i landet

konverterar successivt katalogkort till Libris och sitt lokala bibliotekssystem. En del tar ett första steg genom att de gamla kortkatalogerna görs tillgängliga som digitala bilder över Internet. Dessa kataloger saknar dock kopplingar till Libris och har en begränsad sökbarhet.

Utvecklade av sökverktyg med god täckning och direktlänkar skulle göra det möjligt för såväl stora som mindre aktörer att i egna digitaliseringsprojekt gå vidare och göra hela volymer eller samlingar tillgängliga i digital form. Det kan vara som bilder när det gäller det handskrivna materialet och eventuellt som redigerings- och sökbar text när det gäller tryckt material.

För målgrupper som skolor/skolans lärare måste Libris eller Arkis II kompletteras med för dem skraddarsydda gränssnitt för att bli lättare att använda.

För skolans möjligheter att ta emot digitaliserat material har Myndigheten för skolutveckling ett ansvar och ett samarbete måste utvecklas med denna myndighet. Vidare måste pedagogiska hjälpmedel utvecklas.

5.6.2 Förutsättningar för utökad digitaliseringsverksamhet

Vid digitalisering av stora volymer behöver KB öka sin kapacitet med fler produktionslinjer för bildfångsten. Till detta behövs mer skannerutrustning och fotografisk utrustning, fler datorer och arbetslokaler.

För att hantera den stora mängden digitala bilder behöver ett administrativt system upphandlas, en digital bildbank för arkiv- och visningsbilder och för digitala bildleveranser (se avsnitt 5.2.2).

5.6.3 Förutsättningar för att långsiktigt bevara, tillgängliggöra och tillhandahålla digital information

Långtidslagring och permanent tillgång till digitaliserade bilder och texter bör samordnas med långtidslagringen av annan digital information (se avsnitt 6.8). För att detta ska vara framgångsrikt måste det digitaliserade materialet ansluta sig till nationella regler för kvalitet och standard, ha rätt format och vara försett med nödvändiga metadata.

De digitaliserade bilderna, särskilt arkivbilderna i TIFF-format, tar stort utrymme, i många fall flera hundra MB per bild. KB:s bandarkiv behöver därför utökas med ett nytt skåp, fler bandspelare och magnetband. En säkerhetskopia behöver också arkiveras på annan ort.

Det är viktigt att följa den internationella utvecklingen inom området och samarbeta med framstående aktörer både inom EU:s ramar och globalt.

5.6.4 Arbetsgruppens slutsatser

Det är angeläget att arbetssätten harmoniseras, att en plattform byggs som på sikt kan leda till samsökning där brukaren kan söka föremål oberoende av kategori och lokalisering. Det är vidare viktigt att projekt startas där alla berörda deltar och visar att de är beredda att samarbeta. Det samordningsprojekt, *Bilddatabaser och digitalisering – plattform för ABM-samverkan*, som finansierats genom Riksbankens jubileumsfond, utgör en bra bas.

Det är angeläget att KB och övriga kulturarvsinstitutioner utvecklar en samsyn om målen för digitaliseringen av institutionernas samlingar och formerna för deras digitalisering. Ett bra samarbete har etablerats mellan några av de centrala kulturarvsmyndigheterna. Det arbete som bedrivits i samordningsprojektet och i den s.k. ABM-gruppen bör formaliseras till det ABM-centrum som nyligen etablerats (avsnitt 5.4) och fungera som en styr- och samordningsgrupp ”öppen för alla”. Samordningen ska omfatta registreringsprinciper, standarder och kvalitetsfrågor. En massiv utbildnings- och informationsinsats bör genomföras och för att nå många bör webbsidan <http://abm.kb.se> utvecklas.

När det gäller andra länder kan framhållas att SCRAN, American Memory och Picture Australia alla är utmärkta exempel på samarbete och nätverksbyggande. Samtidigt har de valt olika lösningar anpassade för sina länder.

Förslag

5.7 Nationella åtgärder för digitalisering – förslag

Utredningens förslag: En kraftsamling bör göras för att genomföra en digitalisering i större skala av material som finns i KB och andra kulturarvsinstitutioner som arkiv, bibliotek, museer och kulturmiljövårdens institutioner. Syftet bör vara att öka kunskaperna om vår mångfasetterade historia och underlätta forskningen om det svenska samhället och dess utveckling.

Det övergripande målet bör vara att göra Sveriges tryckta och handskrivna kulturarv, liksom fotografier, teckningar och andra samlingar, mer tillgängligt för många och samtidigt bevara det för framtiden.

Utgångspunkterna för digitaliseringsarbetet bör vara följande:

- val av objekt ska utgå från brukarna
- utbildningens och forskningens behov ska prioriteras och tillgängligheten gälla alla nivåer i utbildningssystemet
- för att stimulera framför allt ungdomars intresse för det svenska kulturarvet bör ett digitaliseringsprojekt som riktar sig till skolan ingå

Statsmakterna bör snarast fastställa en nationell strategi och tillföra medel för att förverkliga målen. Verksamheten ska i sin helhet präglas av långsiktighet och uthållighet. Det digitaliserade kulturarvet ska bevaras så att det är tillgängligt i framtiden. Strategin bör omfatta handlingsplaner för tidsperioden 2004–2016.

De första två åren, 2004 och 2005, bör främst ägnas åt planeringsarbete, urval av objekt och andra förberedelser.

Arbetet ska bedrivas i samarbete med berörda ABM-myndigheter, övriga berörda myndigheter/institutioner inom utbildnings- och forskningsområdet samt organisationer. Det ska bedrivas i internationellt samarbete och överenskommelserna inom EU ska vara vägledande. Den nationella digitaliseringsplanen ska fungera som styr- och samordningsinstrument. KB bör tilldelas ansvaret att samordna verksamheten.

Statliga medel – såväl projektmedel som permanenta – bör avsättas för ett långsiktigt digitaliseringsarbete. Särskilda medel bör avsättas för skolprojektet. Arbetet förutsätter samfinansiering varför andra källor och former för finansiering bör undersökas.

Skäl för förslagen

5.7.1 Allmänna motiveringar

Det är angeläget att vårt rika kulturarv kommer fler till del – inte bara de forskare och välutbildade som har nära till våra stora kulturarvsinstitutioner. Geografiska, kulturella och praktiska förhållanden lägger hinder i vägen för de allra flesta att få tillgång till kulturarvssamlingarna i forskningsbibliotek och arkiv. Tillgången till den viktiga del som KB:s samlingar utgör i informationsförsörjningen till forskningen är mycket begränsad och de flesta forskares tillgång till materialet är liten. Det finns inte heller resurser för tiotusentals skolelever att göra studiebesök på t.ex. KB och det går inte att flytta runt kulturarvet. Då måste andra lösningar sökas.

Det är en demokratisk rättighet att få de insikter om det svenska samhällets uppbyggnad och utveckling som tillgången till det svenska kulturarvet i form av tryckta skrifter, handskrifter och bilder kan ge. Det är kulturarvsmyndigheternas, forskarnas och utbildningsinstitutionernas gemensamma uppgift att göra kulturarvet lättillgängligt för medborgarna på ett pedagogiskt sätt. Kulturarvet tillhör alla och det som är intressant för forskarna torde också vara det för andra. Det är också viktigt att det görs tillgängligt för forskarna/studenterna ute i landet. Inte minst viktigt är att det nå den unga generationen och stimulera deras intresse. Det är också viktigt att påminna om att det i Sverige finns en miljon nya svenskar från andra delar av världen som genom digitaliseringen skulle kunna få del av Sveriges kulturarv.

Ett projekt av detta slag befordrar också interaktivitet och självständigt lärande och kan på så sätt bli en del i det livslånga lärandet. Det innebär också möjligheter att utveckla redskap som kan användas inom andra ämnen än de humanistiska och samhällsvetenskapliga.

Att finnas på Internet innebär ett synliggörande av Sverige och vårt kulturarv internationellt och blir på så sätt också ett led i marknadsföringen av Sverige. Det innebär att materialet också måste bli tillgängligt på engelska. Många andra länder har redan genomfört stora digitaliseringsprojekt, så Sverige ligger efter trots att vi är en ledande nation när det gäller infrastruktur för IT-användning.

Inriktningen bör vara digitalisering av ett urval av objekt ur KB:s egna samlingar. KB är den institution som har den mest kompletta

samlingen av svenskt tryck i landet eftersom pliktlagen inneburit att KB sedan 1661 samlat det mesta som tryckts för allmän spridning. Till detta kommer bl.a. omfattande äldre samlingar av handskrifter, kartor och bilder. Objekt ur andra institutioners (bibliotek, museer, arkiv och lärosäten) samlingar bör också kunna komma ifråga beroende på vad som ska speglas (en epok, en företeelse etc.)

KB har på olika sätt blivit mer öppet och tillgängligt under de senaste åren men en digitalisering av det slag som nu föreslås skulle (tillsammans med förslaget om ett svenskt nätbibliotek) innebära ett stort steg för att öka tillgängligheten till vårt gemensamma kulturarv – för alla i hela landet.

För forskare kan det digitaliserade materialet inte alltid ersätta källorna. För viss forskning är det också nödvändigt att se originalen. Det som digitaliseras är med nödvändighet för det mesta ett urval, och kan verka som inspiration för fler att söka källorna. Det är viktigt för både studier och forskning att digitaliseringsarbetet sker under kontrollerade former av betrodda institutioner, som kan säkra en hög kvalitet och materialets autenticitet. Då kan utlåningen av originalen minska drastiskt och förslitning och skador minska. Då ökar utsikterna för att också kommande generationer kommer att ha tillgång till dem för sin forskning.

5.7.2 Nationell strategi – handlingsplaner för perioden 2005–2016

Strategin innebär att handlingsplaner ska upprättas för en tolvårsperiod. Inledningsvis ska de objekt som ska bli föremål för digitalisering fastställas och ett antal pilotprojekt beslutas. Ett projekt som riktar sig till skolan ska prioriteras. Det övergripande målet för digitaliseringen ska vara att öka tillgängligheten till kulturarvet. Digitaliseringen ska även utnyttjas för att skydda samlingarna så att kommande generationer kan ta del av dem.

Handlingsplaner

År 2004 bör målet vara att en plan upprättas och de organisatoriska formerna för samarbetet fastställs. Förberedelser inför inköp av administrativt system ska ha förberetts. Urval av objekt och

digitalisering i liten skala bör påbörjas. En övergripande handlingsplan ska upprättas för den första fyraårsperioden 2005–2008. Denna övergripande plan ska lämnas till regeringen (Utbildningsdepartementet) – tillsammans med en detaljplan för år 2005 – senast 1 juli 2004 så att KB under hösten 2004 kan erhålla ett principbeslut av regeringen för den fortsatta planeringen.

År 2005 bör målet vara att detaljplaner ska upprättas för perioden 2006–2008. Av dessa planer ska även framgå hur arbetet dittills fortskridit. Vidare bör KB under 2005 rekrytera personal, investera i digitaliseringsutrustning och lokaler, starta ett antal större digitaliseringsprojekt (bl.a. skolprojektet) samt bredda och fördjupa samordningen med andra aktörer.

Vid slutet av varje fyraårsperiod ska en utvärdering ske av digitaliseringen och av hur de digitaliserade samlingarna dittills använts av brukarna – forskare och studenter inom högskolan, lärare och elever inom skolan och allmänheten.

5.7.3 Digitalisering – för vem och av vad?

Inriktning vid val av projekt

Vid *urvalet av objekt* måste en sammanvägning göras av en rad faktorer göras, nämligen brukarnas behov och hur efterfrågat materialet är, samt hur tillgängligt det är och i vilket tillstånd.

- Utbildningens och forskningens behov ska stå i centrum.
- Utgångspunkten för valet av objekt bör vara att det i urvalet ska ingå ett basutbud, en kärna av vårt kulturarv

I första hand bör urvalet gälla svenskt material, men även utländskt som berör Sverige och svenskarna bör komma ifråga. Vid urvalet bör vidare hänsyn tas till material som rör de ”nya svenskarna”.

Svåråtkomliga, efterfrågade och skyddsvärda (dyra och sköra) objekt bör prioriteras. Det kan gälla gamla såväl gamla handskrifter, som nya tidskrifter eller tidningar och enkelt s.k. småtryck. Vid urvalet bör man också tänka på objektens representativa värde och symbolvärde.

Generella projekt

Vägledande för *val av generella projekt* skulle kunna vara följande:

- De allra äldsta handskrifterna på svenska, t.ex. Västgöotalagen
- Några viktiga bildverk, t.ex. naturvetenskapliga som Palmstruchs Svensk botanik och landskapsskildringar som Suecia Antiqua et Hodierna (som redan är digitaliserad, se avsnitt 5.2.2)
- Ett antal viktiga svenska författarskap. Ett pilotprojekt förbereds i samarbete med Svenska Akademien (se avsnitt 5.5)
- Ett antal tidningar från 1645 och framåt, där texten görs sökbar så att brukarna får ett (visserligen opålitligt) uppslagsverk till tidens händelser. Några viktiga kulturtidskrifter av kulturellt och historiskt intresse eller massmediernas utveckling från handskrifter till Internet kunde vara andra exempel
- Material som speglar utvecklingen inom något område som den tar sig uttryck i skrifter och bilder (fotografier, affischer, försäljningskataloger, reklambroschyrer etc.), t.ex. kvinnornas situation i samhället, folkrörelsernas, partiväsandets, industrisamhällets eller reklamens utveckling.

Ljud och rörliga bilder bör inkluderas. Det bör ankomma på berörda myndigheter att avgöra vilka objekt etc. som ska *prioriteras*. Vägledande i detta arbete bör vara vad som framhållits i det föregående om brukare och urvalskriterier

Inledningsvis bör några projekt bedrivas som pilotprojekt för att utveckla effektiva gränssnitt mellan KB:s databaser och olika brukargrupper i hela landet – skolans elever och lärare, universitets/högskolors forskare och studenter, bibliotek etc.

Skolprojektet

Mot bakgrund av beskrivningen av skolans behov av digitaliserat material från KB och andra kulturarvsinstitutioner (avsnitt 5.5.1) föreslås ett särskilt projekt för att stimulera barns och ungdomars intresse för vårt gemensamma kulturarv. Introduktionen av vårt rika kulturarv och insatser för att stimulera ungdomars kulturintresse inklusive intresset för landets kulturinstitutioner är inte minst värdefullt för elever från studieovana hem, elever med invandrarbakgrund och de elever som inte bor i närheten av de

centrala kulturinstitutionerna och som annars inte får tillgång till det rika kulturarv som finns i KB:s samlingar.

Bibliotek och Internet är som nämnts viktiga för eleverna som själva till stor del ska söka sin kunskap och lära sig att kritiskt granska sina källor. Ett samarbete bör inledas mellan KB och skolan för att kartlägga vad som kan vara av intresse för skolan att få tillgång till i digitaliserad form.

I ABM-rapporten på uppdrag av regeringen nämns att det märks en tvekan i ABM-samarbetet på nationell nivå inför den pedagogiska uppgiften. ”Ska arkiv, bibliotek och museer enbart tillhandahålla material eller ska de spela en aktiv pedagogisk roll i lärandet?” skrivs i rapporten. Om detta förordas bör, enligt rapporten, kontakterna mellan ABM-sektorn och utbildningssektorn stärkas.

Även om eleverna i dag har datorvana, så krävs pedagogiska insatser både från skolan och från de institutioner som tillhandahåller information och kunskap, för att kunskapsbegreppet ska förverkligas. Det är stor skillnad på information och kunskap.

En försöksverksamhet ska startas och ledas av KB där skolan, genom Myndigheten för skolutveckling, bör vara samarbetspartner. Myndigheten för skolutveckling har uppdraget att driva det svenska Skoldatanätet som ska utveckla IT-användningen i skolan. Skoldatanätet fungerar som vägledare och guide för lärare i arbetet att integrera IT i undervisningen, men den indirekta målgruppen är elever. Inom ramen för Skoldatanätet drivs i dag bl.a. *Det svenska museifönstret* av Historiska museet på uppdrag av Myndigheten för skolutveckling. I myndighetens uppdrag, att främja utvecklingen och genomförandet av den nationella IT-politiken inom skolans område, ingår att utveckla ett strategiskt program för mjuk infrastruktur för informationshantering inom utbildningsområdet.

Försöksverksamheten bör vara begränsad i tid och omfattning. Förslag om vad som bör digitaliseras och om pedagogiska insatser för att elever ska kunna tillgodogöra sig materialet bör tas fram. Lärare och elever bör delta och försök göras där skolorna får ta del av vad som finns i arkiven och föreslå vad som kan vara av värde att få tillgång till digitalt.

5.7.4 Infrastrukturella förutsättningar

KB har som tidigare nämnts kommit långt i sitt arbete med digitalisering och har tillräckliga ämneskunskaper, nödvändiga infrastrukturella förutsättningar samt de tekniska och administrativa kunskaper och vet vad som behövs för att starta ett mer omfattande digitaliseringsarbete för att göra samlingarna mer tillgängliga (se 5.2.2 och 5.6). Det s.k. Digsam-projektet utgör en god grund för att snabbt komma igång med digitaliseringsprojekt i större skala. En god grund utgör även den ABM-samverkan som de centrala kulturarvsmyndigheterna tagit initiativ till genom att inrätta ett ABM-sekretariat med start någon gång under våren 2004, en början till ABM-centrum.

Det måste vara lätt att hitta till och i samlingarna för alla olika målgrupper. Därvid får det nätbibliotek som föreslagits stor betydelse (se avsnitt 7.14).

5.7.5 Organisation av arbetet och KB:s roll

Huvuddelen av digitaliseringsverksamheten ska enligt direktiven gälla KB:s material. Arbetet ska ske i samarbete mellan berörda brukare och de institutioner vars objekt kan bli aktuella för digitalisering och andra berörda – myndigheter/institutioner och organisationer. Det gäller ABM-myndigheter, lärosäten som har egna nationellt intressanta gamla samlingar som Lunds och Uppsala universitet samt några andra lärosäten i landet, Myndigheten för skolutveckling samt skolor.

Samarbete bör också sökas med andra berörda, som t.ex. Historielärarnas förening och medieföretag, t.ex. UR/SVT. En bred samverkan är angelägen för att garantera delaktighet, förankring och fortvarighet så att verksamheten fortlever i ordinarie former när projektiden är slut. Det ABM-centrum som nyss inrättats bör ha en central roll (se avsnitt 5.4).

KB ska i enlighet med de planer som upprättats inom myndigheten

- ansvara för utformningen av de konkreta handlingsplanerna
- göra sammanvägningen vid val av objekt
- upprätta standarder för registrering och indexering i samklang med vad som fastställs internationellt (registrering alltid ska föregå digitalisering)

- ansvara för samordningen av digitaliseringsarbetet när det gäller svenskt tryck och handskrifter
- ansvara för det långsiktiga bevarandet
- göra planen allmänt känd och tillgänglig

Samordningen måste vara stark men med decentraliserat ansvar. Ansvaret för digitaliseringsarbetet bör således ligga på den institution som har ansvar för samlingen/objektet.

En forskarskola inom biblioteks- och informationsområdet bör understödjas (se vidare kap. 8). I digitaliseringsarbetet skulle studenter och doktorander kunna engageras för olika uppgifter.

5.7.6 Säkerhetsfrågor

Exponeringen av kulturhistoriskt värdefullt material och stöldbegärligt material på nätet innebär säkerhetsrisker. Digitalisering innebär att man måste se över rutinerna för tillhandahållande av original.

5.7.7 Kostnader och finansiering

Kostnader personal och utrustning	2004	2005	2006– 2008	2009– 2012	2013– 2016	2006– 2012 (per år)
			(totalt)	(totalt)	(totalt)	
1. Förberedelser						
Planering och samordning	500	1 300	900	1 200	1 200	300
2. Genomförande						
Urval och hantering av objekt/förlagor	100	2 000	6 000	8 000	8 000	2 000
Bildfångst och efterbearbetning	300	1 500	9 000	12 000	12 000	3 000
Registrering, inläggning i söksystem och bildbank	150	1 500	10 500	14 000	14 000	3 500
Paketering för användare	50	1 000	10 500	14 000	14 000	3 500
Utrustning, licenser, upphovsrätt, lokaler	100	2 000	6 000	8 000	8 000	2 000
<i>Varav för KB</i>	<i>700</i>	<i>7 000</i>	<i>36 000</i>	<i>48 000</i>	<i>48 000</i>	<i>12 000</i>
<i>Varav för andra institutioner¹</i>		<i>1 000</i>	<i>6 000</i>	<i>8 000</i>	<i>8 000</i>	<i>2 000</i>
3. Bevarande						
Lagring, permanent tillgänglighet	0	1 200	3 600	4 800	4 800	1 200
4. För ABM-centrum						
Samverkan, samordning, utbildning ²	300	2 000	6 000	8 000	8 000	2 000
5. Skolprojektet						
Förberedelser, genomförande, bevarande samt utv. av pedagogiska hjälpmedel		2 500	7 500	10 000	500	2 500
Summa kostnader, kkr.	1 500	15 000	60 000	80 000	70 500	20 000
Totalt perioden 2004–2016:			227 miljoner kronor			

¹ I KB:s samordnande roll bör ingå att fördela medel till de institutioner som kan komma att ingå i projektet med sina objekt. För ändamålet har beräknats sammanlagt 23 miljoner kronor under perioden 2005–2016.

² Medel för ABM-centrum i fortvarighet. Under den inledande perioden föreslås fokus ligga på digitaliseringsfrågor. Samverkan är inte begränsad till tryck och handskrifter.

Vad får man för pengarna?

Med dagens teknik skulle man som ett räkneexempel för cirka 12 miljoner kronor få digitaliserat och tillgängligt på Internet 200 böcker, fem tidningars hela utgivning, tio tidskrifters hela utgivning och 5 000 bilder (fotografier, affischer och småtryck). Med en så omfattande satsning som den föreslagna uppkommer möjligheter till rationaliseringar i det fortsatta arbetet.

Finansiering under perioden

Statliga medel har beräknats enligt följande:

Egna medel (KB, lärosäten, ABM-myndigheter)	19,5 mnkr
Budgetmedel inkl. arbetsmarknadsmedel, bidrag från fonder och stiftelser, sponsring etc.	207,5 mnkr

Fonder och stiftelser

Medel ska sökas ur fonder och stiftelser m.fl., såsom:

Stiftelsen Riksbankens jubileumsfond
 Knut & Alice Wallenbergs stiftelse
 KK-stiftelsen
 Stiftelsen Framtidens kultur
 Rådet för högre utbildning
 Stiftelsen Föremålsvård i Kiruna

Sponsorer

Tänkbara sponsorer att kontakta kan vara företag/organisationer med anknytning till digitaliseringsverksamheten och KB:s övriga verksamhet. En modell att föra på tal kunde vara att – i analogi med avsättandet av en procentsats av byggkostnaden till konstnärlig utsmyckning – avsätta en procentsats på datorinvesteringar.

Efter engelsk förebild kan även "Adopt a book" nämnas. Detta innebär att enskilda, företag, litterära sällskap och andra föreningar erbjuds att "adoptera en bok" och bidra med en summa för digitali-

seringen av denna. Eventuellt kunde detta vara något för KB:s vänförening Biblis.

Ytterligare en modell kunde vara den som användes när Stockholms Stadshus tak skulle läggas – var och en erbjöds att bidra till detta.

Tidsplan

Kontakter med fonder, stiftelser och sponsorer bör tas redan under 2004.

5.8 Planeringsförutsättningar

Utgångspunkten är att Sverige i likhet med andra länder ska starta ett mer omfattande digitaliseringsarbete för att göra Kulturarvet tillgängligt för fler – såväl forskare som för studerande på olika nivåer. Eftersom det digitaliserade materialet ska göras tillgängligt på Internet blir det också tillgängligt för allmänheten. Arbetet är samtidigt ett led i bevarandet av det svenska kulturarvet.

För att detta arbete inte ytterligare ska fördröjas bör KB ges förutsättningar för att i samarbete med andra ABM-myndigheter m.fl. påbörja planeringen av digitaliseringsarbetet.

KB bör redan år 1 juli 2004 lämna in en övergripande plan för perioden 2005–2008 samt en detaljplan för 2005. Under 2004 bör myndigheternas egna medel kunna användas. Detta år bör, förutom åt planering m.m. (se även 5.7.2), kunna ägnas åt att söka andra finansieringskällor, sponsorer och tillfälliga bidrag. En förutsättning för att detta ska lyckas är att regeringen fattar ett principbeslut om att ett digitaliseringsarbete ska starta.

För år 2005 bör särskilda medel utgå för den fortsatta planeringen. De fyraåriga planerna bör kunna börja omsättas i praktisk handling 2005.